

Értekezések a nyelv- és széptudományok köreiből.*

I. k. I. Tótfy: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. Tótfy: Adalekok az adótörvénykönyvbőr. 20 f. — III. Tarkanyi: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. Szasz K.: A Nibelungnének keletkezéséről és gyanitható szerzőjéről. 20 f. — V. Toldy F.: Tudománybeli hármasarádásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiai feladása. 20 f. — VI. Vambery: A keleti török nyelvről. 20 f. — XI. Bartalus: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai és nyomtatványai 40 f. (1867—1869). — II. k. V. Tótfy: Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti népnyelv. 40 f. — VIII. Gr. Kuun G.: A sémi magánhangzókról és megjellező módjairól. 40 f. — IX. Szilády: Magyar szófejezetesek. 20 f. — XII. Savoryn: Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872). — III. k. III. Szasz: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — V. Finuly: Emlékbeszéd Engel J. felett. 20 f. — VII. Riedl Sz.: Emlékbeszéd Schleicher Agost, második tag. 20 f. — VIII. Dr. Goldsieber I.: A nemzetiségi kérdés az arabolknál. 60 f. — Riedl Sz.: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. Gr. Kuun G.: Ásat Krim történetében. 40 f. (1872—1873). — IV. k. I. Brassai: Paraleipomena kai thounema. A mit nem mondattak s a mit rosszul mondattak a commentatorok Virg. Aeneise II-ik könyvről kilönök tekintettel a magyarrá. 80 f. — V. Dr. Goldsieber: Jelenlés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, a tettek a nyomda visszonyokra keleten. 40 f. — VI. Hunfalvy P.: Jelentések: i orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűlésről. — II. Budens: A nemzetországi philologok és tanítárfak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűlése 30 f. (1873—1875). — V. k. V. Szasz K.: Emlékbeszéd Kriza János I. t. felett. 50 f. — VI. Bartalus I.: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VIII. Barna F.: A mutatás más libás használata. 20 f. — IX. Imre S.: Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvészre nézve. I. K. 20 f. — X. Arany J.: Béresy Károly emlékezete. (1875—1876). — VI. k. I. Mayer A.: A lágy aspiraták kiejtéséről a zsendben. 20 f. — IV. Dr. Goldsieber I.: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. I. K. — V. Szasz K.: Emlékbeszéd Jakab István I. t. felett. 20 f. — VII. Bartalus: Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. 20 f. — VIII. Barna F.: A mordvinaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — IX. Tótfy: Eranos. 40 f. (1876). — VII. k. VI. Tótfy: Hankavics Kleon ój-görög drámája. 60 f. — VIII. Ballagi: Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. (1877—1879). — VIII. k. III. Dr. Gábor A.: Öreg-lapp utazásomból. 40 f. — VII. Mayer A.: Az úgynyevezett lágy aspirantus phonetikus értékéről az ó-indben. I. K. 20 f. (1879—1880). — IX. k. I. Budens: Emlékbeszéd Schieffner Antal k. tag felett. 20 f. — III. Ballagi M.: Nyelvhink a fejlődése. 40 f. (1880—1881). — X. k. III. Hunfalvy P.: A M. T. Akadémiai szemoni irodalmi társaság. 40 f. — IV. Joannovics: Eritsük meg egymást. 60 f. — Ballagi M.: Baranyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — Dr. Pecsi V.: Eurípides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusai. I. K. 20 f. — VII. Szasz K.: Id. gróf Teleki László ismeretlen versai. 20 f. — V. Bogisich M.: Cantionale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. Jakab E.: Az déli hirlapirodalom története 1848-ig. I. K. — X. Heinrich G.: Emlékbeszéd K. Lipót Gyula költőről. 80 f. — XI. Bartalus: Újabb adalekok a magyar történelmehez. 80 f. — XIII. Bartalus I.: Újabb adalekok a magyar zene történelmehez. 80 f. (1882). — XI. k. I. Hunfalvy P.: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nép? 40 f. — II. Tótfy: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. Tótfy: Középkori görög völgyének. 60 f. — IV. Dr. Poszter K.: Idegen szók a görögben és latinban. I. K. — V. Vambery: A csuvásokról. 60 f. — VI. Hunfalvy P.: A számlálás módjai és ér báhappai. 40 f. — VII. Mojszath B.: Telegő Miklós mester magyar katechizmus 1562-ik évből. 20 f. — VIII. Dr. Kiss I.: Káldi György nyelve. I. K. — IX. Goldsieber: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. Barna F.: Vármegyei Ármin: A magyarok eredete; című műve néhány főbb állításának bírálati. 20 f. — XI. Ballagi M.: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelv. 40 f. — XII. Vambery: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészeti. I. K. (1883—1884). — XIII. k. I. Dr. Kont L.: Seneca tragédiái. I. K. 20 f. — II. Dr. No.

* A hiányzó számok már elfogytak.

SCHILLER DRÁMÁI

A RÉGI MAGYAR SZINPADON ÉS IRODALMUNKBAN.

IRTA

BAYER JÓZSEF

RENDES TAG.

Székfoglalául felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia
1911. évi május 22-i ülésében.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1912.

BEVEZETÉS.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMÓJÁJA.

Az 1790-ben megszületett magyar színészet bőlcójénél két nagy szellem jelent meg és védőszárnyaik alá vették a csecsemőt. Az egyik évtizedek óta tartó elhanyagolása után újjáalakítólag hat a francia hagyományok nyúgában dermedező német drámaköltészetre, de mint újból brit trónusára visszahelyezett hatalmasságnak hire, német közvetítéssel elhat hazánkig és nagy hagyományok élesztő varázsat árasztja ránk is. A másik egy fiatal német drámaíró, ki első darabjával oly hirre jut, hogy egyetemes értékét *Francziaországtól* (1785) *Csehországig* (1786) *Angliától* (1792) *Oroszországig* (1793) egész Európa egyszerre elismeri s hazánk az elsök közt szegődik zászlaja alá (1790).

Ekként a nagy hagyományok iránti tisztelet egy új irány cultusával jó kapcsolatba, mintegy jelezve, hogy a magyar színészet nem kizárolag a régi nagyságok bámulója s ismertetője akar lenni, hanem az új szellemi áramlatok forgatagába is belé akar kerülni, hogy megtermékenyítőleg hasson újból meginduló drámairodalmunkra.

SHAKESPEARENEK hazánkra való nagy hatásáról más helyütt terjedelmesebben szólottunk. Ezuttal SCHILLERREL akarunk foglalkozni. Mindkettő egyszerre lép föl hazánk szinpadjain 1794-ben, midőn *Hamlet*-et Januárius 27-én, a *Tolvajok*-at Márc. 23-án adják első izben Kolozsvárott. E két egyidejű első előadás mindenkihez kiinduló pontja lesz két nagy költő következetes szinpadi cultusának és nem mulékony divatbahozatalának.

Közös vonás, hogy mind az egyiknek, mind a másiknak nem egy darabját előbb adja a magyar szinpad, mint Bécs német színészete. Közös vonás, hogy Ausztriától függetlenül ismerjük meg mind a kettöt. Közös vonás, hogy minden kettővel nagyobb

cultust úz a vándorló magyar színészet, mint a fényes palotában elhelyezett fővárosi német színészet, hol többnyire csak vendég-szereplések alkalmával játszszák drámáikat. Közös vonás, hogy drámáikat választják színészeink jutalomjátékul és *Hamlet* mellett *Moor Károly* szerepével a férfiak és Lady Macbeth és Stuart Mária szerepével a női előadók óhajtják művészeti képességeiket föltární.

Műveltségtörténeti jelentőségűvé válik ekként a magyar színészet szereplése, mely az irodalmat megelőzve (hogy ne mondjuk megszégyenítve) SHAKESPEARE-t is, SCHILLER-t is előbb ismerteti meg a nézőközönséggel, mint irodalmunk a magyar olvasóközönséggel. Úttörő munkát végez. Fiaatal drámairók előkövetendő példákat állít; színészeket művészkeké nevel; a színházlátogató közösséget nemes érvezetek megkedveléséhez szoktatja s ezzel templommá avatja a színpadot, mely különben csak a mulatozás egyik neme volna, léhán szórakoztató köznapi-ságaival.

Ennek a magyar SCHILLER-cultusnak elfeledett aktáiról akarjuk az idő porát letörni s ha a porréteg alól nem is tudunk szináriányat elővarázsolni (értéket tilozva nem is akarunk), egy becsülettel, jöigyekezettel, nemes ambitionnal teli nemzedék tiszta törökveseit fogjuk bizonyithatni, mely nemesak egyénileg érdekes, hanem nemzetünk cultura-munkájának bár szerény, de figyelmeire egyik nagyon méltó fejezetét jelenti. De még egyebet is: oly dolgot, mely érdemes a külföld elismerésére is, mely Ausztriával vivott politikai harczainkat a germán népek culturája elleni idegenkedéssel szokta összetéveszteni, ellenfeleink szíves jóindulatából.

E szerény, de nagy becsülésre méltó magyar napszámosok elfeledett sorsára akarom letenni a hálás utókor elismerésének koszorúját. Az ő közlegényi töméges dicsőségük nem kisebb, nem alpáribb, mint azoké a hadvezetőké, kik az irodalom részéről egyedül kapják az elismerés babérjait.

Nyomtatásban megjelent néhány SCHILLER-tanulmányomnak, SCHILLER-bibliographiai közleményeimnek, egy kiadatlan alkalmi felolvásásom adatainak felhasználásával, ezeket rendszerbe foglalva és kiegészítve újabb kutatásaim ádataival, kiemelve a nemzetközi kapcsolatokat s a SHAKESPEARE-cultussal való rokon vo-

násokat, Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban ez. dolgozatommal óhajtok széket foglalni. Dolgozatom azonban túllépné egy székfoglaló értekezés keretét, ha 1. a SCHILLER-drámák fordításainak (a nyomtatványoknak és súgó könyveknek) kritikai méltatását; 2. SCHILLER hatásának részletes foltütötését az egyes magyar drámaírókra; 3. a SCHILLER-drámák magyar előadóinak jellemzését minden beolvasztottam volna jelen munkámba. Ez oly részlet-munka, melyről külön könyvet kellene irni. Történeti áttekintésem esupán kereteit akarta megjelölni a hazai SCHILLER-cultusnak. Egy teljes magyar SCHILLER-bibliographia, mely nemesak SCHILLER drámáinak, lyrai költeményeinek s egyéb prózai munkáinak magyar fordításait, hanem az irodalmunkban megjelent összes SCHILLER-dolgozatokat is időrendi egymásutánban fogja adni, a további kutatás értékes dolgai közé fog tartozni. Csakis ennek adatai alapján fogunk majd teljes fogalmat alkothatni arról, hogy mit jelent irodalmunkban SCHILLER egész egyenisége.

Midőn drámáinak egész színpadi és irodalmi pályafutását vázolom jelen dolgozatomban, e történeti áttekintéssel meg akartam könyviteni azok dolgát, kik a kritikai részletes munkára fognak vállalkozni.

Tán a sors kedvezéséből magam végezhetem el néhány év mulva ezt a munkát is. Addig is jelen dolgozatommal akarom hálám adóját leróni azért a kitüntetésért, melylyel a tek. Akadémia eddigi irodalmi munkásságom értékét elismerve, méltónak tartott arra, hogy rendes tagjai díszes sorába elöléptessen.

I.

Közállapotaink II. József korában. — A magyar színpad főlállításának szüksége. — Fordítások idegen íróból. — Schiller Rauher-jének hatása nálunk. — Fiesco Bécsben. — B. Wesselényi Moor Károly-fordítása. — Schiller-fordításokról Kazinczy Orpheusa. — A Die Räuber francia, cseh, angol s orosz fordításai. — A Schiller-cultus s a magyar ref. ifjúság jénai tanulmányai. — Kis János Schillerről, mint professzorról és költőről. — Az 1793-ig kész Schiller-fordítások. — A Szövetség és Szerelom magyarosítása 1795-ben Ihászi Imrétől. — A Darvas-féle «Hegyi tolvajok» censori tilalma. — Az első Schiller-előadás Kolozsvárott 1794-ben és Pesten 1795-ben. — Bécs színészete és Schiller. — Schiller-paródiák. — A Die Räuber, Kabale u. Liebe magyar és német előadásainak összehasonlító időrendje.

SCHILLERNek mint drámaírónak 1782-ben kezdődő nagy hirneve oly hamar eljutott hozzánk, hogy e tényt a 18-ik évszázadi magyar közéleti és irodalmi viszonyoknak figyelembe vétele alapján valósággal rendkívüli eseménynek kell tekintenünk.

Közéletünket II. József idejében politikai viszonyaink zilált, nemzetünk egész létédrékét veszélyeztető cseményei tartják izgalmas forrongásban. Inkább ahhoz állunk közel, hogy karddal kezünkben kierőszakoljuk elszikkasztott jogaink visszaadását, semmint tollal előmenetelünkért harczolunk a szellemeik terén. De a nemzeti felháborodás eme zürzavarában a higgadtanban gondolkozók nemcsak szót kérnek, hanem «halló fülekre» is akadnak. Rámutatnak a magunk mulasztására, a magunk vétkeire és a bajok orvoslására a bajok eredő helyén óhajtják kezdeni. Egyelőre ugyan még az ópium álmából ébredezőnek kabultságával és fasultságával tekintünk magunk körül, de csak hamar lázas izgatottság fogja el az embereket, s a kétségbesés tanáctalan kapkodásával akarjuk átplántálni a nyugoti nemzedék irodalmi műveltségének kész eredményeit, ama boldogító tudatban, hogy ez egy esapással egyenrangúakká tesz azokkal a nem-

zetekkel, melyek évszázados lassú munka, természetes fejlődés utján érték el mind e nagy cultura-eredményeket. Mindez kétsegéten jele az újból fölszabadult erök életképességének, de szabályozatlanságuk nem egy tekintetben nagy veszedelmet is rejt magában. minden úgyszólva a vezető elméktől függ: eltalálják-e a helyes mértéket s ép e kész, nagy eredmények átvételével nem állják-e útját a természetes fokozatos fejlődésnek, főleg pedig irodalmi életünk nemzeti irányainak? A megnyugvás egész hítével és bizalmával írja B. PNÓNAY SÁNDOR KAZINCZYNAK*) 1790 elejével, hogy ha nem biznék az Isteni Gondviselésben, kétségbe kellene esnie «Nemzetünk mostani forró betegségén». Nemzetünk «forró betegsége» ugyan elég okot adhatott komoly aggodalmakra, de attól még távol állottunk, hogy az emberi ész teljesen kétségbecsve, fatalisztikus lemondással tekintsen a teljesen bizonytalan, szinte kétségbetűjű jövőbe. E forró betegség lázás álmáiban a magyar színpad főlállításának szüksége úgy jelenik meg, mint a nemzeti «pallérozódás» egyik leghathatosabb eszköze, de teljesen figyelmen kívül hagyja azt a nem kevésbé fontos körülmetűt, hogy magyar színpad mégis csak bajoran képzelhető el — magyar színészek és magyar drámák nélkül! A nagy lelkesség ugyan gyorsan összehozza az első «magyar nemzeti színjátszó társaságot», de sokkal nagyobb gondot okoz az előadásra alkalmas színadarabok elővarázsolása. Szerenesére RÁDAY társaságában KAZINCZY FERENCZ áll a kettős mozgalom élére és így színészet és színi irodalom helyes vezetés alá kerülnek, legalább kezdetben. Évtizedekkel későbben írja KAZINCZY a Pályám emlékezetében, hogy ebben az időben talán a legokosabb volt fordítani minél többet s tölünk telhetőleg minél jobban, hogy követésre méltó példákat adjunk, mind a teremtésben, mind a szólásban s e kettő által az izlést módosítuk.**) Fordításokkal segítettek a magyar színészet nagy és sürgös szükségein. Így

*) Kazinczy F. lev. Budapest, 1891, II. 67. 1.

**) L. Pályám eml. Bp., 1903 Magy. Remekírók 308—9. I. L. továbbá:

• Hogy miért vesztém időmet fordításokon — írja K. Toldy Ferencznak 1827 január 25. — lásd az Élet és Literatura I. k. 256. lapját. (Lev. Kiadja Kazinczy Gábor Pest, 1860. 63 lap). Gr. Dessewif J. még 1820-ban is azt írja Döbrenteinck: «Szerencsés cél, dieséretes gondolat a jelenkor színjátszók darabjait honunkba áthozni». . . . (Mindenn munkái III. k. 93 l.).

gondolták a legsikeresebb (hogy Horváth Ádám vaskos mondását idézzük 1788-ból) «a Gutaütésben régen sínlődő s csak most lábbadozó magyar nyelvet» diadalra juttatni szinpadi kerülön át.*)

Ez az a kor, melyre oly találóan illik DARVAS FERENCSNEK — Kölcseytől 1809-ben is még mindig időszerűnek talált — szép mondása :

Magyar! Hajnal basad, de még nem virradt meg...

A helyzet kényszerénél fogva tehát idegen hatások alá kerültünk, s bár AESCHYLOS és PLAUTUS egy-egy szindarabja mellett az angolok, franciaiák, sőt olaszok drámája is meghonosodott a magyar szinpadon, a németeké nagyon jelentekenken fölülmúlt a többi népeket. Hogy SHAKESPEARE-rel is német kerülön át ismerteti meg hazánkat KAZINCZY, ez csak azt jelenti, hogy az ő gyakorlati érzéke a mi akkori viszonyainkhoz inkább illőnek találta a szinszerűleg nézőközönségéhez alkalmazkodó SCHNÖDER-féle német átdolgozást, mint az eredeti után készülő szöveghű fordítást, melyhez se előadót, se hallgatót, se — fordítót nem kaphattunk volna akkor.**)

Fordítóinknak kétségvilágban a legnagyobb érdeme, hogy kezdetben nem az idegen irodalmak másod-, sőt harmadrendű nagyságaival ismertetik meg irodalmunkat, hanem pl. a német irodalom legkiválóbbjait állítják fő követendő mintaképekül. A korzavaros hangulatából történő lassú kibontakozásnak egyik legszebb jelensége, hogy az 1790-ben megszületett magyar szinézet bölcsőjénél LESSING és GOETHE mellett ott találjuk SCHILLER geniusszát is.

Bizonyos, hogy a magyar közélet eme korabeli forradalmi hangulatához e három nagy drámaíró közül egyik se illett anynyira, mint SCHILLER, ki Räuber-jében a zsarnokság legelkészredetebb ellensegéként mutatkozott be. A jellegűl használt hip-

*) Kazinczy F. lev. Budapest, 1890. I. k. 241. lap.

**) Anschütz (1785—1865) a nagy Shakespeare-ábrázoló a legösszintebb elismeréssel szól ez átdolgozásokról, melyek átmenetileg oly kiváló szolgálatokat tettek és színészre, közönségre egyaránt nevelőleg hatottak. (Erinnerungen. Leipzig, Universal Bibliothek 4108—10. sz. 20—21. lap.)

pokratesi mondás nem egy magyar szívbén keltett ekkor visszhangot: *Quae medicamenta non sanant, ferrum sanat. quae ferrum non sanat, ignis sanat . . .**)

SCHILLER hirneve eljutott Bécsig, de Räuber-jét a II. JÓZSEF kora felvilágosodott szellemre daczára egyszer se merték előadni, mindenellett az idők jelének tekinthetjük, hogy Fiesco-ját 1787 deczember 1-én II. JÓZSEF császár sajátkezű átdolgozása alapján udvarképessé tevén (három évre a manneheimi első előadás után) nemesak színre hozták a Burgtheater-ben (1784-ben a Kártnertheaterben), hanem nem remegtek az első előadás színlapján kinyomtatni: «ein republikanisches Trauerspiel». **) Ausztria szinpadja tehát Fiesco révén ismerkedett meg SCHILLER nagy nevével.

A magyar írók közfigyelme, eltérőleg a bécsi felfogástól, SCHILLER Räuber-jére irányult, a mi a mellett tanuskodik, hogy a német közönség elismeréséről, nem osztrák kerülön át, hanem közvetlenül szereztünk tudomást.

Már 1790-ből nyomát találjuk annak, hogy egy fiatal, táborozó magyar katonatiszt első izben fordítja magyarra: a WESSELÉNYI-fiúk egyike. KAZINCZY László 1791 januárius 14-én írja bátyjának Ferencznek a kuttenbergi táborozó helyről, hogy a csapatnál két WESSELÉNYI-fiú szolgál vele. Mind a kettő igen derék gyerek. Az egyik ugyan a «passivus Emberek» közé tartozik és ez az ő hadnagya: Ferenz, de a másik «egy igen Virguncz gyerek. Aufgelegt stets zum lachen». Tudatja, hogy ez utóbbi lefordította «Moor»-t s nagyon szeretné megküldeni KAZINCZY Ferencznek.***)

*) A «zwote verbesserte Auflage» In tyrannos jellegéje nem Schiller-tól való. (L. Schiller, Hesse-féle kiadás (1910) IV. k. 39. lap.)

**) L. Wlassák: Chronik des k. k. Hof-Burgtheaters. Wien, 1876. I. 66. lap.

Fiesköt egyébként, mint ismeretes, 1784 január 11-én adták első izben Mannheimban és két hétre ez első előadás után, az az 1784 január 25-én Bécsben a Kártnertheaterben is már játszották. Három évi pihenés után nem kisebb ember, mint II. József sajátkezüleg átdolgozván e drámát, az udvarképessé vált a Burgtheaterben is. (L. Schiller's Sämtliche Werke Leipzig, Max Hesse, vierter Band. G. Witkovszky bevezetését Fieskóhoz 193. lap.)

(***) K. F. lev. II. k., 6. lap. V. 6. u. o. 548. 1.

Sajnos, erről a fordításról nem tudunk többet mondani. Eljutott-e KAZINCZYHOZ vagy a tábori élet zürzavarában elkallódott? Nem tudjuk. De maga a tény egyénileg és kortörténetileg jellemző. Egyénileg, hogy egy fiatal katonatiszt magával viszi taborozó helyére vagy ha tán nem: ott is érdeklő öt fordításának sorsa. Kortörténetileg azért — mert mint alább látni fogjuk — egyszerre többen rajonganak SCHILLER *Räuber*-jeért az ifjú nemzedék soraiból oly időpontban, miðen a nyugoti szemhatáron a francia forradalom első viharfelhői nagy zivatart jelzöleg kezdték tornyosulni.

KAZINCZY F. neve azonban nem e magánjellegű érintkezés alapján jut első izben kapesolatba SCHILLER nagy hirével. Bár a fogáságát megelőző évekből nem találtunk annak irásos nyomára, hogy SCHILLERNEK első három darabjáért: a *Räuber*-ért, *Fiesco*-ért és a *Kabale und Liebe*-ért különösen rajongott volna, mégis tények igazolják, hogy bárha az ezek lefordítására történő buzdítás nem is kimutathatóan tőle eredt, az elsőnek és másodiknak lefordítását örömmel jelezte *Orpheus*-ának *Litteratori Tudósítások* ez. rovatában, mi annál jelentősebb, mert itt emlílik hazánkban első izben, magyar olvasóközönség előtt, SCHILLER nevét.* »DARVAS JÁNOS ÚR Alpáron Abauj Vármegyében, (Helytartói Cons. DARVAS FERENTZ Úrnak fia) SCHILLERNEK *Tolvajit* fordítja» — jelentette KAZINCZY. Néhány hónap mulva a következőket írta a »Ki nem nyomtatott munkák» címe alatt: »KOVÁTS FERENTZ ÚR, a Boileau Pulpitusának Fordítója, a *Fieszkő Zendülését* fordította. E szerint már SCHILLERNEK két munkáját fogjuk olvashatni Magyarul.« Alább a készülőben lévő Schiller-fordításról így emlékezik meg: »BÁRÁNY JÁNOS ÚR, eggy ifjú, de érett Litterator, *Don Carlost* vette munkába. Prosában fogja fordítani, s talám (a mit óhajtani lehet) a hosszas Tirádákat s a Recensorok által eléggé ki-mutatott hibákat benne el-kerüli.**

*) *Orpheus*. Ki-adta Széphalmny Vintze I. k. 1790 Jan., Febr., Márc., Ápril. Kassán, 85. lap.

**) L. az *Orpheus* II-ik kötete májusi füzetének borítékját a harmadik oldalon. — Bárány keresztnéve nem János, hanem: Péter, ki a Tudományos Gyűjtemény adatai szerint (1829, IX. k. 106. l.) 1829-ben 66 éves lehetett. — Kazinczy 25 évvel utóbb (1814 május 1-én) más véle-

Hogy KAZINCZY mily élenkérdeklőést tanúsított a magyar színészeti és annak műsoráért, erről *Orpheus*ának 1790. évi februáriusi füzetére tanuskodik, holezeket írja: »Alig lehet valamit inkább óhajtani, mint azt, hogy a békállandó Ország-Gyűléssel Magyar Játyszószinünk légyen; mely végre Íróinknak a leg-jobb theatalis darabok le-fordításán kellene igyekezni, hogy a Játyszók minden új és minden jó darabot játszhassanak». Midőn ennek kapcsolatán fölemlíti a már kész és előadható fordításokat, megjegyzi azt is, hogy »DARVAS kész Schillernek *Tolvajival*, de kár, hogy azt hosszasága miatt és némely ily egyéb tekintetekre nézve is, játsszani nem lehet.«*) A májusi füzet aztán meghozza az első mutatványt e fordítóból: »Moor Károly, A SCHILLER *Tolvajai*-ban.«**) Így válik KAZINCZY F. SCHILLERNEK első magyar népszerűsítőjévé, terjesztőjévé, ezzel irodalmi tajékozottságáról, izléséről, sőt bátorsságáról is szép tanúságot téve igazolta egyúttal azt, hogy nincs irodalmunkban senki, aki hivatottabb volna irodalmi életünk egész körének irányítására, mint ő. Tervbe vett egy ily cz. gyűjteményt is: »Külföldi Játyszó-szin« s jelentette, hogy annak harmadik kötetébe »készül a *Genuai Zendülés*, SCHILLER szerint...« de ez a gyűjtemény nem jutott idáig s így *Fiesco* ezen első magyar fordítása mai napig ismeretlen.

Ha most meggondoljuk, hogy SCHILLER ifjúkori első drámájának első francia fordítása 1785-ben jelent meg az elsassi származási FRIEDEL-BONNEVILLE-től; az első fordítása cseh nyelven 1786-ban, s a legrégebbi angol fordítás *The Robbers* címen A. F. TYTLERTÖL (Lord Woodhouselee) 1792-ben látott napvilágot

ményen van s azt írja Dessewffynek: »Schiller Don Carlosa és Orléansi leányá miik volnának prózában?«

(Levelezése XI. k. 362. lap.)

*) *Orpheus* I. k. *Litteratori Tudósítások*, a februáriusi füzet borítékjának harmadik oldalán. Mint alább látni fogjuk, határozott nyoma van annak, hogy 1796. Pesten is játszani szándékozták a magyar színen és 1794-ben Kolozsvárt elő is adták. Pozsonytól Brassóig ott volt a német színészeti műsorán 1785-től.

**) L. *Orpheus*, májusi füzet 70—73. lapjain. A Függelékben (110. old.) közöljük szó- és betűhívén e fordítást, hogy minden ereje, minden gyöngésége kitünték.

Londonban,* az orosz meg 1793-ban, jogos büszkeséggel gondolhatunk arra, hogy SCHILLER *Räuber*-jének nagy jelentőségét az idegen nemzetek közül Francziaország és Csehország után mindenki ismerte el első izben s ezzel irodalmi érettiségeinek s a nemzetközi jelentőségű nagy irodalmi mozgalmak iránti fogékonyaságának kiváló jelét adta. Az a tény pedig, hogy 1790—93 között három különböző fordítása készült el, ezek közül kettő nyomtatásban is megjelent, példa nélkül áll az európai nemzetek irodalmában.

De, hogy SCHILLER hazánkban ily hamar népszerűvé vált, azt irodalmi nagy híre mellett egy más körülmény is nagyban elősegítette. Protestáns ifjaink II. JÓZSEF uralkodása idejétől kezdve (az addig divott szokástól eltérőleg) minden nagyobb nehézség nélkül eljuthatván a német egyetemekre, főleg Jénát és Göttingát keresték föl nagy szeretettel, hol az akkor német szellemi élet legkiválóbbait megismerve, az új irányoknak ifjú lelkök egész elragadtatásával igaz hívei lettek, mielőtt ezekről akár elmaradt hazánk, akár a vallási és politikai tekintetben reakcionárius Ausztria tudomást is vett volna.

Kis János emlékezéseiből tudjuk, hogy 1791 szeptember havának második felében Sopronból hat magyar ifjú indult útnak: hárman Jénába, hárman Göttingába. Maga Kis János két társával előbb Göttingába tartott, de 1792-ben már Jénában találjuk őt. Jénában ekkor nagyirő professozári voltak. «Ezek közül, — írja Kis — leginkább GRIESEBACH, SCHÜTZ, REINHOLD, PAULUS, és SCHILLER vontak engem, sőt minden jobb igyekezetű tanulót magukhoz; méltán is vonhattak, mert több rendbeli érdemeik nagyon szembe tüntek.**)

A göttingai élet nem volt zajos s «a hangosabb vidámság-nak dalolásban kitörése — írja Kis — már a ritkaságok közé

* L. Die Bearbeitungen, Fortsetzungen und Nachahmungen von Schillers «Räubern» (1782—1802) Herausgegeben von Wilhelm Rullmann, Berlin, 1910. 75. és köv. I. és 163—4. lap.

**) Kis János superintendent emlékezései. Második kiadás Budapest, 1890. L. 124—152 I. V. ö. Ily ez értekezéssel: Karl Schröer: Abenteuer eines magyarischen Schulmannes mit Goethe, Schiller und Uhland. (A pozsonyi főréáliskola Értesítőjében 1855) és «Ein Ungar bei Schiller. (Pester Lloyd 1905, zweite Beilage zur Nr. 110).

tartozott». Máskép volt ez Jénában, «ott a baráti társalkodás harsányabban ömlédezetté érzelmeit». Szombatonként, minden szünetteltek az előadások a főiskolán, az ifjúság kisebb-nagyobb csoportokban kirándult a szomszédos helyiségek egyikébe s ott «egy-két pohár ser mellett a legforróbb részvétellel s lélkesedéssel zengtük a legjobb német költőkből vett hor- és szerelem-dalokat s estve visszamenet SCHILLER Zsiványai-nak ezen ismérletes sorait harsogtattunk a légbé:

«Ein freyes Leben führen wir...»

Itt Jénában mindenmellett egyszer se vált a jókedv patvar-kodássá, sohse fajult el szembetűnő illetlenséggé. A magyar ifjak, mind itt, mind Göttingában szorgalmukkal s tiszteességes erkölcsikkal különböztették meg magukat s «azért a közvélelményben és egyebeknek eleikbe tétettek». Ha volt is holmi apró kicsapongás, abban legfeljebb egy-két magyar vett részt. Különben is ekkor már nem divatozott ott az a «renommistáság», mely 40—50 ével*) előbb oly rossz hírbe keverte az egyetem ifjúságát. A tanulók nem keresték már ezidétt a dicsőséget a hosszú kardok viselésében, az akadémiák képzelt szabadságáért való veszekedésekben, az «éjjel-nappal való dózsölésben, piaczon tel tört sorokban éneklésben, egyetemi örökkel harczolásban, filiszteusok gyüllölésében, szolgaleányok pojzásában s hitelezők csalásában». Ezek helyett a «szelidebb szellem lett uralkodóvá» s mindenmellett «a társalkodást mégis élénkebb s ügyszolván fiatalabb szesz birta, mint Göttingában». Egészen természetesnek fog tetszeni Kisnek azon kijelentése, hogy a nemesebb irány-nak diadalra jutásában a legnagyobb érdem a körülrajongott költő-professzort illeti meg, ki 1789-ben került Jénába. Kis így ír költő-professzora egyéniségeinek hatásáról: «SCHILLER versait minden jobb készületű ifjak bámulva olvasták s maga iránt tudományos tekintetben olyan hódolatérzés uralkodott közöttük, milyen jó polgárok között jeles fejedelmök eránt uralkodni szoktak; csudálták érdekeit, de személyéhez bizonyos félelemmel és tartózkodással közeledtak...»

*) I. erről kimerítő részletességgel Magister F. Ch. Laukhards Leben u. Schicksale cz. műve I. kötetének, főleg 7. és 15-ik fejezetét. (Fünfte Auflage, Stuttgart, 1908).

Ebből az egyéni nagy hatásból magyarúzható meg Kisnek életfogytáiig tartó SCHILLER-rajongása, viszont abból a körülmenyből, hogy ezidétt 20-nál többen voltak e két egyetemi városban Magyarországból és a régi Erdélyből, nem lesz nehéz dolog megérteni, hogy a hazai SCHILLER-rajongás miért kezdődött teljesen egyidőben mind Magyarországon, mind Erdélyben.

SCHILLER *Räuber*-jének DARVAS-féle fordítása, melyet az *Appendix ad Nr. 80 Ephemeridum Politico Litterarium* is 1792-ben már a sajtó alá készen álló darabok közé sorol, 1793-ban könyvalakban is megjelent, ugyanaz évben a Kolozsvárott kiadott *Erdélyi Játékos Gyűjtemény* (II. Szak. I. db.) BARTSAI LÁSZLÓ fordításában *A Tolvajok* címen szintén kiadta SCHILLER első drámáját! Míg e tény egyrészt abból a szempontból, hogy mily hamar ért el SCHILLER hírneve hazánk legkeletibb széleihöz, örvendetesnek mondható, másrészt fölösleges erőpazarlást jelentett oly korban, miön fordítóink úgysem voltak fölös számmal.*)

Hiteles adatok szerint tehát 1793-ig a következő SCHILLER-fordítások **) voltak készen:

*) Kazinczy már 1790-ben (*Orpheusa májusi füzetében*) előre sejtette, hogy fölösleges erőpazarlás fog abból következni, ha Iróink nem vesznek kellő időben tudomást arról, hogy minő fordítás készült már el eddig vagy minék a lefordításához fogott már hozzá eddig is valaki. Midőn Hatvany István kiadta B. Gebler Klementinájának, már b. Ráday Gedeontól előbb olkészített fordítását, Kazinczy megjegyezte: «EZ a haszna annak, hogy leg-érdemesebb Iróink-is gyakorta bátorlalanok meg-jelenni közbenyen...»

**) A Hadi és más nevezetű Történetek 1791 aug. 26-iki számában (III. 721—2. lap) mint készen lévő fordítást említi Kováts Ferencztl: Gróf Fieszkó v. a Genovai Támadás. — Spielenberg Pál, a fõtemlített Appendixben (1792) mint rész dolgot említi a fõtöbb (2—4. sz. a.) jelezett négy fordítást. Ezt azért teszi, hogy Iróink ne fecsreljék el erejüköt, már készen lévő fordításokra. — A Magyar Hirmondó alapján (1793, 312—3. és 722—3. k.) «a rész szerént már fordított, rész szerént munkában lévő drámák sorában» tévesen tulajdonítattak Stuart Mária, Schiller drámaíjának, mert az esak 1800-ban készült el. L. Bayer József: A magyar drámairodalom tört. I. k. 149. lap. — A későbbi tájékozatlanságának jele az, hogy a Mérey-féle drámalajstromban (1796-ból; közölve id. munkám II. k. 409—42. lap) a következő Schiller-fordítások vannak ott, mint meglevők jelezve: 1. Bárány Pétertől: *Don Karlosz*. É. 6 felv. Ms. — 2. Darvas

1. Moor K. (B. WESSELÉNYI ISTV. 1790.)
2. Hegyi Tolvajok. (DARVAS JÁNOS, 1790. Megj. 1793. Pest.)
3. Fieszkó. (KOVÁTS FERENCZ, 1791.)
4. Don Carlos. (BÁRÁNY PÉTER, 1792.)
5. A Tolvajok. (BARTSAI LÁSZLÓ. Megj. 1793. Kolozsvár.)

Ezeken kívül tudomásunk van még egy SCHILLER-dráma fodításáról, mely az irodalmi élettől függetlenül jött létre és első sorban a magyar színpad szükségein akart segíteni. Ez a *Szövevény és szerelem*, mely nem más, mint a *Kobale und Liebe* magyar fordítása Ihászi IMRÉTÖL (1771—1842). Mérey Lajstroma azon fordítások közé eszortositja, melyek «a magyar ruhába öltözöttetek» s e szerint a *Szövevény és Szerelem* SCHILLER drámájának «megmagyarosítása» s nem pusztta fordítása volt. Valószínű, hogy csak a szereplők neve és ruhája volt «magyarosítva». De még így is mily érdekes volna, ha e magyarosított negyedik SCHILLER-drámának legalább a színlapjáról láthatnók, milyen milieube kerültek a *Kobale und Liebe* személyei hazánkban.

Ez adatokból világosan látszik, hogy mégis csak SCHILLER *Räuber*-je gyakorolt a legnagyobb vonzóerőt fiatalsgunkra, mert íme (ha Mérey adatát is idevessük, mely szerint Kováts FERENCZ is lefordította volna), úgy közel egyidőben egész bizonyosan három, sőt nem lehetetlen, hogy négy fordítása keletkezett.

A DARVAS- s föleg a BARTSAI-féle fordítás (amaz hazánk nyugoti, emez a keleti felében) még akkor is használatban volt

Ferencztl (? János): a) Fieszkó, vagy a pártütés Genevában. Sz. 5. felv. Ms. b) Tolvajok. — 3. Kováts Ferencztl: a) Fieszkó vagy a pártütés Genevában. Sz. 5. felv. Ms. b) A Hegyi Tolvajok Sz. 5. felv. Ms. — «A hajdani történetekhez alkalmaztatott Nemzeti Ruhába öltözöttök» ez rovatban pedig Ihászi IMRÉTÖL: A szerelőm és szövevény. Sz. 5. felv. Ms. — Kelemen Lászlónak sajátkezüleg Pest, 1801 nov. 25-én készített íly ez jegyzékben: A Magyar Hazai Nemzeti Magyar Játzó Társaság Bibliothékájának Lajstroma. Ab Áño 1790 usque 1801, három kéziratos Schiller-fordítás van csupán jelezve a 133 Kéz-Irásban lévő dráma sorában és pedig 21. Sz. a. Fieszkó Szom. j. 5 felv. — 67. sz. a. Szövevény és szerelem. — 108. sz. a. Hegyi Tolvajok (Ez volt Darvas fordításának címe). — Jellemző, hogy se Spielenberg, se Mérey nem ismeri a Bartsai-féle fordítást; a nyomtatásban meglévő 67 dráma sorába Kelemen se veszi fel.

a magyar színen, miön irodalmunk már a darab jobb fordításával is rendelkezett.*)

Kortörténetileg jellemző adat, hogy még a DARVAS-féle fordítás előadását Magyarország területén a censor elítélt jelentése alapján a *Helytartó Tanács* betiltotta,**) addig a BARTSAI-féle színe kerülhetett Kolozsvárott, egy évre megjelenése után. Az erdélyi censura tám engedékenyebb, vagy — felületesebb lehetett a magyarországinál; de viszont abból a körülményből, hogy a 18-ik évszázad végéről csakis egyetlen magyar előadás emléke maradt ránk, mégis arra kell következtetnünk, hogy az első előadás révén köztudomásra jutott radikális eszméi miatt, főleg figyelemmel a francia forradalom mind borzalmasabb eseményeinek hírére, nemsokára le kellett venni Erdélyben is (de alább egy időre) a színház műsoráról.

A kolozsvári első előadásról a *Magyar Hirmondó* levelezője ezeket írja 1794 márcz. 27-éről kelt levelében: «Nemzeti Játész Társaság szépen virágzik és diesőségesen folytatja maga játskjait; tsak azt sajnállya, hogy a tavasz közeledtével kevésedni kezdett hallgatóinak száma. Azonban el-követt minden, az érdemes Közönség gyönyörködtetésére: *Vasárnapi adaték a Schiller-tól készült Tolvajok* nevű szomorú Játék.***) stb. BARTSAI László úr fordítása szerént.... Minthogy vasárnapi március 23-ára esett, ennek következtében: 1. az első Schiller-dráma, mely magyarul színről került, a Tolvajok volt; 2. az első

*) Midón a Pesti Magyar Színház (ma Nemzeti) 1837 szept. 18-án első izben szírehozta a Haraműkat Bartsai L. fordításában, Vörösmarty ezeket írta: «a fordításról megjegyezzük, hogy már ideje lesz az ilyen nyelnek s beszédenek színünkről elenyészni, mint a jelen darabban van».

**) Indokai a következők voltak: «mert abban hallatlan vétkek s monstruozus bűnök adatnak elő... az ilyen darabok előadása nemcsak, hogy nem költi fel a hallgatókban a bűnöktől irtózás érzetét, hanem farizeikus közönyösséget eredményez. Tele van a darab istenkáromlással, a vallás és erkölcs ellen intézett, jámborság nélküli, valamint királyokra s államra egyaránt veszélyes és ártalmas mondásokkal, sőt a francia forradalomra kedvező kritikákkal is!» (Orsz. levélár. L. Bayer J. A nemzeti játékszin tört. Budapest, 1887, II. k. 303, lap).

***) Ez első előadásról nem tesz említést Ferenczi Z. A kolozsvári színesszet és színház történetében (Kolozsvár 1897) csupán azt említi az 509. lapon, hogy Moor K. v. a Tolvajok ez. drámát 1804 előtt adták.

magyar Schiller-előadás dátuma: 1794 március 23. helye: Kolozsvár. Érdekes véletlen, hogy a magyar színpad legnépszerűbb shakespeare-i drámájának, *Hamletnek* első előadása szintén 1794-re esik; két hónal előbb januárius 27-ére szintén Kolozsvárott.

Az első SCHILLER-dráma, mely Pesten került szíre az az IJászitól magyarosított *Szövevény és szerelem* volt, egy évvel későbben: 1795 március 13-án. Másodikban 1795. decz. 28-án adták.*)

Ha a *Die Räuber* és a *Kabale und Liebe* előadásainak német adatait veszszük figyelembe, arra a jelentős eredményre jutunk, hogy hazánk nemcsak az első helyeken áll magyar nyelvű előadásival, hanem mind a két dráma előadásával megelőzte Bécs színpadjait. Különben is Bécsnek nagyon fogyatékos SCHILLER-cultusát egykorú német írók is megrötták.**)

*) E darab «purizálásáról» Láng János, elők. későn, 1795 decz. 26-án 3 frt 15 krt kapott. (Szímadások Pest vm. levélárában).

**) Egy német utazó 1784-ben Bécsben járván, a következő gúnyos megjegyzésekkel illette azt a közönyösséget, melyet Bécs tanúsított Schiller drámái iránt. «Das k. k. Nationaltheater, hat weder die Räuber, noch ein anderes Schillerisches Stück aufgeführt. Dies spricht sehr für den Fleiss der Schauspieler, welche anhaltend arbeiten, und ihr gewiss flatterhaftes Publicum so zu unterhalten wissen, dass sie dergleichen Hilfsmittel (!) nicht bedürfen». (Briefe buntschäckigen Innhalts, den Zeitläuften gemäß. Frankfurt u. Leipzig, 1788, S. 165.) — Egy másik német író ír a a béciek Schiller-cultusról a XIX-ik évszázad elején. «So manches dramatische Kunstwerk verfehlte den Beyfall der Menge, weil es unglücklicherweise — ein Kunstsstück war; so manche der besseren Theater-Directionen würde sich nicht einmal zur Aufnahme einer Maria Stuart entschließen weil Maria Stuart und — Theaterkassa, selbst wenn der Name Schiller sich zum Vermittler anbietet — hierlandes unvertragliche Begriffe sind». (Überblick des neuesten Zustandes der Literatur, des Theaters und des Geschmackes in Wien. Zweytes Heft. 1802. Seite 47). — Hogy a bécsi censor az 1816-ik évi első Räuber előadás alkalmával minő mulatságos törlesket tett, erről L. Gotthilf Weisseintől: Geschichte des Theaterzettels. (Das goldene Buch der Theaters, Berlin u. Stuttgart, 1902, 1178. sz. a.). — Jellemző a bécsi izlésre, hogy ott a következő Schiller-parodiák kerülhettek forgalomba: A. Gleichtöl: Fiesko der Sahamikrämmer. Ein musikalisches Quodlibet in 2 Acten (1813). Bäuerletöl: Maria Stuttgardt (1815). Ebben a két vételykedő királyné helyébe két gyáriparos felesége lép. Ugyan ő átdolgozta a Kabale und Liebe-t, mint «Parodie und Zauberspiel»-t. —

Ime két SCHILLER-dráma időrendje a magyarral összehasonlítva.

1. Die Räuber.

- 1782 I/13 *Mannheim*.
- 1782 IX/20 *Leipzig*.
- 1782 IX/23 *Hamburg*.
- 1783 I/1 *Berlin*.
- 1785 XII/3 *Pozsony* (németül).
- 1786 X/14 *Pest* (németül).
- 1788 VII/13 *Nagy-Szeben* (németül).
- 1793 XII/18 *Buda* (németül).
- 1794 III/23 *Kolozsvár* (*magyarul*).
- 1808 *Wien*.
- 1810 II/23 *Pest* (*magyarul*).*)
- 1817 I/7 *Debreczen* (*magyarul*).
- 1837 IX/18 *Pest*, Nemzeti Színház (*magyarul*).
- 1850 X/18 *Wien* (Burgtheater).

2. Kabale und Liebe.

- 1784 IV/13 *Frankfurt* (a. M.).
- 1784 IV/15 *Mannheim*.

Told Ferenc az Orléansi szűzből ílyen bohózatot esitt: Johanna Dulk, oder Die Jungfrau von Oberlaus (1821). — Azon már nem is lehet csodálkozni, hogy Turán Dorottya mint «Maranterl» parodizáltatott. De azon igen, hogy abban mint «Maulaff» nagy batással lépett fel Raimund. (I. Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte, Herausgegeben von J. W. Nagl und J. Zeidler, II. B. 28. Lieferung, Seite 521). — A magyar színpad dicsőségére válik, hogy nemesak egyetlen Shakespeare-, hanem egyetlen Schiller-parodiát se kölesözött át Bécsből.

*) Nyomtat találtuk Pest v.m. levéltárában, hogy Pest László színessz a Hegyi Tolvajok lemásolásáért 1796 Januárius 2-án 3 frt 28 krft vett föl. A másolat terjedelme 32 «árkus» volt. — Egy hosszabb számla 2-ik tétele alatt (Nr. 55—1796) azt olvassuk, hogy Szerelmemhegyi András (1796 márc. 7.) a Haramiák számára «egy új körnöt és Ariát» esitt: «Musikával» s ezért 4 frtot kapott. (Nem lehetetlen, hogy ez az adat a Hensler—Mérey-féle Haramiák-ra vonatkozik). — Az első adat szerint kétségtelen, hogy már 1796-ban elő akarták Pesten magyarul adni a Hegyi tolvajokat. A társulat 1796. júniusától után feloszolván, az elődön azért maradhatott el.

- 1784 XI/22 *Berlin*.
- 1785 V/7 *Pozsony* (németül).
- 1786 II/11 *Pest* (németül).
- 1786 VI/22 *Buda* (németül).
- 1788 XII/20 *Nagy-Szeben* (németül).
- 1795 III/13 *Pest* (*magyarul*).
- 1795 XII/5 *Brassó* (németül).
- 1804 II/25 *Kolozsvár* (*magyarul*).
- 1808 VII/23 *Wien* (Burgtheater).
- 1811 III/27 *Debreczen* (*magyarul*).*)

*) Egyedül Fiescót adták előbb Bécsben (1784 január 25.) mint házánkban, hol magyarul először Kólozsvárt került szíre 1812 február 15.

II.

A magyar Schiller-cultus két kiinduló pontja. — Kazinczy vezető szerepe. — Fogásága s fogásága utáni irodalmi szereplése. — Véleménye Schiller drámáiról. — Idegenkedése Moor Károlytól. — Egy orosz herezog gyűlöletének indokai. — Kazinczy Don Carlost kezdi fordítani. — Véleménye Schiller lyrai költeményeiről. — Magyar írók Schiller-rajongása. — Schiller a magyar női kedvencze. — Kazinczy Schiller ismeretségét keresi. — Schiller halálának hatása. — A magyarországi német színészet Schiller-műsora.

Mint láttuk, a hazai SCHILLER-cultus, egymástól függetlenül, két központból indul ki. Az egyik: a régi Erdély színészete, a másik KAZINCZY írói köre. Mind a kettő a magyar szinpadra gondol, de KAZINCZYNál az első és fő szempont mégis az irodalom érdeke. Ő a darabok kiadására gondol első sorban, hogy ekként a fordítások irodalmi ellenőrzés alá kerüljenek. Erdélyben csupán BARTSAI fordítása kerül kiadásra s azután soha többé egyetlen SCHILLER-dráma sem. A kezdeményezésben tehát elül jár Erdély, de a folytatás értékesebb munkája Magyarországra esik. Itt KAZINCZY veszi kezébe az ügyet, s ki tudja, mily nagy-jelentőségűvé válandott *Külföldi Játzszó Színe*, ha egy váratlan esemény súlyos következményeképen hét esztendei fogására közbe nem jő, s írói köre vezető nélkül hagyatván, abba nem marad e nagy reményekkel kecsegétező vállalat.

KAZINCZY 1790-ben az angol és francia drámairók mellett leginkább a németeket állítja föl követendő példaképül. SHAKESPEARE és MOLIÈRE mellett egyenlően lelkes híve LESSINONEK, GOETHENEK, SCHILLERNEK — bár bámulatának legkiválóbbja mégis csak GOETHE. Ő az, aki megindítója és szellemi továbbmozgatója a magyar játékszín ügyének. Nemesak *Orpheusában* és leveleivel buzdítogatja íróinkat, hanem a saját fordításaival, valamint a másokéinak tervelt kiadásával akar az ügyek jó szol-

gálatokat tenni — az anyagi haszon minden legkisebb kilátása nélkül. Izlésének határozottsága, bátor kezdeményező ereje, az új irányok és eszmék iránti nagy fogékonyisége, valamint főlismerése annak, hogy levelezéssel kell pótolni az irodalmi érintkezés nehézségeit s a szókimondás korlátozottságát s hogy valóságos lelkí szükség, igazi gyönyörűség volt rá nézve levélben közleni gondolatait, terveit, dicséreteit és gáncsait, minden tulajdonságok arra jelölték őt ki, hogy középpontja legyen irodalmi életünknek s így barátjaival együtt igaz orvoslója lehessen nemzetünk aggályos «forró betegsége»-nek. És a kegyetlen sors 1794 végén kiragadja őt barátai köréből, hogy 1801 közepéig, mint politikai fogoly, egyik legnagyobb s sajnálatra legmérőbb áldozatja legyen a francia forradalom kicsapongásaitól halára rémült hatalomnak, igazi bűnbakja mások tulzó politikai ábrándjainak. Fogásba kerül. Az osztrák börtönrendszer szabályainak szigorú megtartásával a fogásban töltött 2387 nap alatt, mint maga panaszolja 1802-ben «csak három hónapig engedtetett meg, hogy irószerszámmal élhessek . . .»*) Nemes egyéniségenek ez a hét éves martyrium kimondhatatlan veszeség volt egész irodalmunkra is.

Hisz fogására irodalmi ujraébredésünknek olyan idejére esett, midőn a tanácsosan kapkodás közepette ép a sokfelől jövő hatások helyes tűtele s ügyes feldolgozása érdekéből a legnagyobb szükség volt oly általános képzettségű, oly sok dolog iránt melegen érdeklődő, oly fáradságtól idegenkedni nem tudó és nem is akaró emberre, a minő KAZINCZY volt.

Midőn fogásigából kikerül, 1801-ben újból megkezdő levelezését, újból irodalmi munkákba fog s üres panaszkodás helyett az irodalmi élet forgatagában keres feledést, üdületet, vigaszt, gyönyörűséget. A jövő fakadó reményeiért elfeledi a multban átszenvedett méltatlanságokat. Igazi nagy lélek volt. Munkakedve nem fült bele férfiatalan panaszkodásokba. A szabad cselekvés lehetőségeinek gondolata megújhodást jelentett testének, lelkének egyaránt. SCHILLERREL 1802-től kezdve újból behatóbben fogalkozik s főleg KIS JÁNOSSAL, a kiváló SCHILLER-imádóval

* Levélzése II. k. Budapest, 1891, 514 lap.

váltott levelei mutatják, hogy mily lelkes híve maradt ő is a nagy lyrikusnak, a nagy drámaírónak egyaránt.

Legrészletebben egyik német nyelvű leveleben mond véleményt SCHILLERFÖL mint drámaíróról. Sógornéjéhez KAZINCZY MIKLÓSNÉ szül. BEÖTHY VIKTORIÁHOZ írja 1809 februárjus 18-áról e jellemző sorokat. Bár még mindig kedvence (mein Favorit) GOETHE, kit a németek EURIPIDESÉNEK, RACINEJÁNAK nevez, elismeri, hogy SCHILLER IS igazán igen nagy író (wirklich sehr gross) s a németek benne láthatják SOPHOKLEST ÉS CORNEILLET. Csodált műveit újból kezdi olvasni, és pedig nemcsak mulatságból hanem æsthetikai okulásért — egyet kivéve (*Die Räuber*), melyet nem fogna újból elolvashat, ha ezer esztendeig élne is: «Ausser dem teuflischen (*Die Räuber*) das ich nie lesen werde und wenn ich ein Jahrtausend leben würde.**) Kár, hogy az «ördögi» jelzőn kívül más egyébbel nem indokolja idegenkedését. De ez az idegenkedés távolról se oly szertelen, oly örületesen túlzó, mint azé az orosz herczegé, aki LAUBE-nak a következőket mondotta Drezdában: «Ha maga volnák az Uristen s ép' meg akarnám teremteni a világot, de előre látnám, hogy a megteremtendő világban a *Die Räuber*-t meg fogják irni és hatással fogják előadni — megteremtetlenül hagynám . . .**) Ha KAZINCZY véleményét SCHILLER verses drámaíról elolvassuk, idegenkedésének okát bizonyára megtalálunk érzésének finomságában, mely az eszményítetten szépet messze fölbe helyezte a szókimondó realizmusnak, s így idegenkedése egész más forrásból fakadt, mint a forradalmi hangtól irtató orosz herczegé.

KAZINCZY főnélküli említett leveleben megemlékszik aztán arról, hogy egykor rá is meg sógornőjére is milyen, szinte kellemetlen hatást tett Jeanne d'Arc alakja. Most visszavonja elítélo szavait s megvallja, hogy SCHILLERHEZ nagyon igaztalan volt. Ma már az a véleménye, hogy az *Orlansi szűz* olyan munka, mely csodálatra kényszeríti az embert, s éppen ilyen *Stuart Mária* is, melyivel egykor szintén nem volt megelégedve. De a legkellemesebb izgalomba mégis a *Messinai ara* elolvásása ejtette, mint olyan dráma, mely egészen a görögök szellemében

*) Levelezése VI. k. 238. l.

**) H. Laube: Das Burgtheater, Wien, 1868, 188. lap.

van megirva. Szerinte nem csupán a karok alkalmazása teszi e drámát görög szelleművé, hanem olyan apró finomságok, mélyeket csak az tud belőle kiérzni, aki ismerős a görög tragikusokkal.

Mindezek daczára GOETHE mégis az «egyetlen» az ő szemében s *Iphigeniája* örököt az lesz neki, a mi sógornőjének *Don Carlos*. KAZINCZY *Don Carlost* valami felséges olajfestményhez találja hasonlónak, ellenben *Iphigenia* márványból kifaragott szép szobor.**) Sajnos, ez az «örökkévalóság» nem tartott — tiz évig sem, mint BERZSENYIHEZ 1817-ben irott egyik levele tanúsítja.**)

Az első és egyetlen SCHILLER-dráma, melynek lefordításába KAZINCZY belékezd (és a belékezdésnél alig is megy többle) nem *Iphigenia*, hanem *Don Carlos* volt. Egy régebbi levélből (1815 márc. 3.) tudjuk, hogy *Don Carlos* lefordítására már előbb buzdította őt az 1809-ben meghalt WESSELÉNYI MIKLÓS ***),

*) Lev. VI. k. 238—9. l. V. o. u. o. a 195. lapon Kazinczynak Cserenyihez frott soraival. «Schiller is igen nagy, igen Hoder is, de Goethe egyetlen. Ő maga nekem Lessing, Klopstock, Wieland, Schiller és Hoder». Szébbnek tartja Goethe Iphigeniáját az Eurípidesénel. — Kazinczynak egyébként nemesak sógornője volt nagy bámulója Schillernek, hanem a tulajdon neje is. Berzsenyi egyik ödíja valósággal kortörténeti jelentőségű:

Gróf Török Sophiechez

midőn Goethe és Schiller munkáival ment Széphalomról Kázmérba,

Schillerrel s Goethégen geniussa lengjen
Véled, és fályás keze fedje pályád . . .

írja Berzsenyi.

**) Lev. XV. k. 136. l. «Elötttem *Don Carlos* a legfőbb munkája» írja Berzsenyinek.

***) Lev. XII. k. 427. lap. — Toldy Ferenc Kazinczy és kora ez művében. (Pest, MDCCCLIX, 137. lap) ezt írja . . . (1790). «Ez évben . . . a Testvéreket fordítá le . . . söt részenkint Schiller *Don Carlosát* . . .» Ezen állításainak igazolására idézi a Pályám emlékezete IV. 6. szakaszát. Megnézve a kérdéses helyet a P. E.-ben, ott *Don Carlosra* vonatkozólag egy sort se találtam. — Toldy összegyűjtött munkái negyedik kötetében, Magyar Körtök élete II. k. (Pest, 1871) a 18. oldalon, 22. sz. jegyzetben ez olvasható. «Egyébiránt ez évhöz készültek . . . *Don Carlos* egy része is . . . Honnan vette Toldy ez adatot, nem tudjuk. Levelezései között ép ügy nem találtunk nyomára, mint a Pályám emlékezetében. Azonfelül 1802

de nem vállalkozott reá. «Minek? — kérde — hogy írásban maradjon? Álljon elő egy nagy Gazdag s szöllítson meg reá.» Egyébként régibb levelei egyikében (1802-ből) mint «véghetetlenül derék munkáról» s 1814-ben az ősteni *Don Carlos*-ról beszél. Fordításából az első mutatványt 1802 március 31-éről kelt s Virághoz intézett levelében küldi meg. Az egész azonban nem több, mint az I. felv. I. jelenetének első négy sora, melyhez később még 20 sor járul. Ennél többet se elčbb, se később nem fordított KAZINCZY SCHILLER-drámából, dacára elragadtatásának, elismerő véleményének.**)

Úgy látszik, KAZINCZY SCHILLERBEN (bár a drámaírót bámulta) mégis csak a nagy lyrikust szerette jobban. Barátját, Kis Jánost arra kéri, hogy forditsa le SCHILLERNÉK a két felséges darabját: «I. Nein, länger werd' ich diesen Kampf nicht kämpfen... és 2. Auch ich war in Arkadien geboren...». Hozzá teszi aztán: «nem irigylem senki trónusát: de ezt a két kis dalt még soha sem olvastam, hogy el ne keseredjek azon, hogy a természet engem oly felette messze, oly véghetetlenül messze hagyott a SCHILLEREK után.» **)

A 19-ik évszázad elején már nagyon sok bámulója volt

III/16-iki levele szerint Nagy Gábor útján kapja meg *Don Carlost* «Bécsi Nachdruck»-ját s azt írja «megtartom még» — a mi azt jelenti, hogy nem volt meg neki. Az 1802 III/31-iki levélből ismert 4 sort tehát a Nagy Gábor példányából fordíthatta. (L. Levezése II. k. 463. és 468. lapjai).

Mármost azt kérdjük, ha Kazinczy 1790-ben tényleg lefordított egyes részleteket *Don Carlosból* (ugyanazon évben, minden maga hirdette Bárány Péter készülő *Don Carlosát* az *Orpheusban*) mi oka van arra, hogy azt pl. a Virághoz irott leveleiben elhallgassa?

Föntebb idézett leveleinek egyikéből hisz ép azt tudjuk meg: miért nem fordította le!

Látható mindenekből, hogy Toldy ezuttal olyat állít, mit nem tud bizonyítani. A *Don Carlosból* ismert 20 sor kétséglenül az 1802 utáni időből való.

Hogy Toldy nem mindig pontos adataiban, im egy példa: Kazinczy «fordítatá Goethe Clavigóját, Schiller Fiescoját» (K. F. és kora, 127. l.) — pedig Clavigo-t maga fordította, Fiescora pedig Kovács Ferencz önként jelentkezett.

*) Lev. II. k. 463. és XII. k. 161. lap. V. ő. II. k. 468. lap. I. K. F. költményei (Nemzeti Könyvtár) II. k. 222–3. l.

**) Lev. II. k. 493. l.

hazánkban SCHILLERNÉK. Kis János írja, hogy 1792-ben Jénában a *Dichtergarten* nevű sétáló helyen nagy lelkesedéssel olvasta a *Die Götter Griechenland's* című «mennyei költeményt», s az «ott támadt elmélkedés, a SCHILLER által okoztatott enthousiasmussal párosulta» szülte az ő saját versét a *Bölcseségről*.*) Ő tőle tudjuk meg, hogy KISFALUDY Sándornak SCHILLER a legkedvesebb poétái közé tartozott.**) Beöthy Viktória férjének,

*) Hymnus a Bölcseséghöz. Verset közti, kiadta Kazinczy F., Pest, 1815, 23–6. lap. V. ő. Kazinczy lev. IV. k. 109. lap.

**) Lev. III. k. 77. lap.

Már 1796-ban, minden francia fogásiga jutva a Collo di Tendán van, a természet szépségtől elragadtatóvá ezeket írja Naplójába: «Ó miért nem bírok is Schiller mindenható tollára!», hogy én néked minden voltaképen, úgy kifejezve a mint érzem, ide irhatuám, a mi most lelkemben vagyon?...» (L. Kisfaludy Sándor minden munkái. Negyedik kiadás. Budapest, 1892, VII. k. Napló és francia fogásigom 321. lap). Midőn Genovában van, megtékinti azt a teret, hol Fiesko «földig rontott házának örökké pusztán hagyatni határozatott helye van», s azon elmélkedik «valyon Genovának ellenkezőre vált sorsában, a népszabadság által levert kényuraságnak hünthaluyáján, nem emelt-e most már a labrakapott kényuraság magának, fénnyel vakító aranyigával kecsgető s mellette vas-pálcával reesegtető kormány palotát?» (Autobiographiai jegyzék. U. o. 419–420. lap).

A «Két szerető szív történetében» írja magáról: «Tizenhat esztendős voltam s akkor jövénék kezembe SCHILLER, LESSING, SHAKESPEARE, OSZSZIÁN 's több ily Lelkek' munkái» (I. m. VI. k. 532. lap).

Nem kevésbé érdekes az, amit Hattyndalában arról az időről (1799) mond, minden fogáságából kiszabadulva, beholyongja déli Németország egy részét:

Láttam 's laktam a' vidéket,
Melly az emberfajzatnak.
Két remekét, 's dicsőséget
Szülte a' mult századnak,
S német honnak büszkeséget :
Két áriás költőjét —
Láttam — léték-hódolattal
SCHILLER 's WIELAND bölcsejét.

Mélyen érdeklő keblemet
Azon hely' tekintete,
Hol az ember szív- 's léleknek
Hossz Schillers születe :
Látni, miket a' sorduló
Nagy költő ott láthatott
'S képzeli: e' vagy ama túrgy
Lelkére mint hathatott.

(I. m. VI. k. 344–5. lap).

KAZINCZY Miklósnak is SCHILLER a barátja.¹⁾ KAZINCZY F. azt írja 1807-ben Kisnek «SCHILLER és GOETHE, te és az én ideál-jaink».²⁾ CSETEY Farkast «SCHILLER legszebb darabjai rég elbájolták».³⁾ Gróf DESSEWFFY JÓZSEF óriásnak nevezi őt... (est souvent gigantesque...).⁴⁾ Ilyen rajongó tisztelei — mint alább részletesebben is kimutathatjuk — az említetteken kívül: KÖLCSEY FERENCZ, Ungvárnémeti TÓTH LÁSZLÓ, BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR, KATONA JÓZSEF, SZEMERE PÁL.⁵⁾ BERZSENYI DÁNIELT inkább SCHILLER prózai iratai érdeklődik s a Poétai Harmonistikában nem egy helyütt adja jelét annak, hogy SCHILLER esthetikai elveit jól ismeri, de van merészsege is ahhoz, hogy nem fogadja el azokat feltétlen érvényességüknek.

A magyar nők sem maradtak SCHILLER-rajongás dolgában a magyar írók mögött. BEÖTHY VIKTORIÁN és Gr. TÖRÖK SOPHIE kívül mások is rajongtak érette. KAZINCZY ilyen tréfás modorban jelzi Gr. DESSEWFFYNAK 1811-ben ezt a tényt: «Nösténykéink SCHILLERT és nem GOETHÉT szeretik».⁶⁾ Egy más alkalommal azt írja Kisnek, ha 10 példányban birta volna SCHILLER verskötetét, «mind elfogták volna szedni asszonyka barátnéim. Sok csak a Kampf... és a Resignation miatt szereti ötet». Levelei egyébként telvék elkölesözött s soha többé vissza nem került SCHILLER-könyvei miatti panaszokkal...

A nagy költő halálának hire 1805-ben alkalmul szolgált KAZINCZYNAK arra, hogy megvádolja a sorsot, a miért megfosztotta őt SCHILLER személyes megismerésének alkalmától s attól is, hogy vele, legalább levelezés útján, írói ismeretséget kezdjen. Tervbe vette ugyanis, hogy Kisnek egyik epistoláját német for-

¹⁾ Lev. V. k. 358. l.

²⁾ Lev. V. k. 41. lap.

³⁾ Lev. VI. k. 223. lap.

⁴⁾ Lev. VIII. k. 372. lap.

⁵⁾ Szemere Pál Wallenstein's Lagerjét először említő irodalmunkban Kazinczyhoz 1816 IV/2. irott levelében (Kazinczy F. Lev. XIV. k. 95. lap). Kólesey Szemerehez irott levelében 1823 IV/11, a Wallenstein-trilogia alapos ismeretét árulja el (Kólesey minden munkáit Budapest, 1887, IX. k. 280—1. lap. V. ö. III. k. 167. lap, hol a Zrínyitől irott birálat van 1826. Ez első nyilvános említése Wallensteinnak az Élet és Literaturában).

⁶⁾ Lev. VIII. k. 280. lap.

dításban meg fogja küldeni SCHILLERNEK. Ezzel nemes ezélt akart szolgálni, azt, hogy SCHILLER «gyönyörködve lássa, mit szült az ő Geniusza Nemzetünknek».*)

SCHILLER korai halála, egy valóban nagy jelentőségűnek igérkező ismeretséget tett lehetetlenné. Oly írói viszony keletkezhetett volna abból, mely culturtörténeti jelentőségűvé válhatik. A magyarság irodalmi érdeklődése nemcsak az egy ember költői tevékenységét, hanem a weimari írói kör egész működését illetőleg kétségen kívül termíkenyítőleg hatott volna egyes íróinkra, sőt nem egy későbbi keletű felrecírtásnak is útját állhatja, elejét veheti. Bizonyára az is tudomására jut SCHILLERNEK, hogy a magyar nemzet íróvilága, színészete, közönsége nem oly idegen hozzá, mint a nyelvileg vele rokon Ausztria irodalma, színészete. És minden nemzetünk megbecsülésének nagy elősegítője lehet. A halál mind ennek végett vetett, de nem mindenek. Halálával a magyar SCHILLER-cultus nem szűnik meg, sőt elmondhatjuk, holta után még nagyobb arányúvá válik.**)

*) Lev. IV. k. 36—7. lap.

**) Kertbeny a magyarországi német színészetről írván (Ungarische Revue 1881 X—XI. Heft n. 1882 V. Heft) a többi közt ezeket mondja: «Aber was das Merkwürdigste: 1808 war das Pester Schiller-Jahr, noch dazu unter ausschliesslicher Direction eines Musikers (A. Cibulka). Wie kam das? Von 1795 bis 1807 hatten die Pest-Öfner kein einziges Stück Schiller's auf ihren deutschen Bühnen gesehen? Hatte sie vielleicht auch bei uns die Censur verboten wie in Wien? ... Es wäre interessant über diese Frage eingehendere Studien zu machen...» Miután több izben meggyőződtünk arról, hogy Kertbeny adataihoz kétség fér, átnéztük a Nemzeti Muzeum könyvtárában meglévő német színházi Almanachokat az 1783, 1784, 1786, 1787, 1792, 1793, 1797 és 1799. évekre vonatkozólag és meggyőződtünk azokból, hogy igen is járvál 1808 előtt már játszottak a pesti és budai német színészek Schiller-drámákat. Az első Schiller-dráma a *Kabale und Liebe* volt, melyet 1786 febr. 11. Pesten és Junius 22-én Budán adtak először. Játszották még 1787 IX/15. és 1793 XI/2. Pesten. A második Schiller-dráma: *Die Räuber* először 1786 X/14. került szíre Pesten és ugyancsak Pesten adták még 1787 VII/19. és VIII/11.; 1793 XI/1. és XII/30. Budán egyszer 1793 XII/18. — A harmadik Schiller-dráma *Fiesco* volt. Először 1787 XII/10. Pesten. Adták még 1793 XI/16. Pesten és XI/17. Budán. A negyedik Schiller-dráma *Don Karlos* volt, melyet 1793 XII/21. adtak először és egyszer Pesten. Az ötödik *Die Jungfrau v. Orleans* első izben Budán 1803 IX/26. és X/3. Pesten. Elsáadták még 1804 IV/21. Budán és IV/25 Pesten és 1806 VII/12. Pesten. A magyarországi német Schiller-

Ennek a rajongásnak egyik legszebb s legjellegzetesebb ténye B. WESSELÉNYI MIKLÓS nagy nevével s az erdélyi színészet történetével függ össze.

előadások időrendje ez. A legelső Schiller-előadás hazánkban valószínűleg Pozsonyban volt, hol 1784 febr. havában Fiesco-t adták. Itt adták 1785 V/7. a Kabale u. Liebe-t; 1785 XII/3. Plümcke átdolgozásában a Räuber-t; 1791 XI/19. Carlos und Elisabeth; 1793 II/23. Die Räuber, oder der Sturz des Moorischen Hauses. (A pozsonyi német színészet történetében, írta Heppner Antal, Pozsony, 1910. I., n. műsort a 67–94. lapon).

Az erdélyi részek német szinpadjain a legrégebbi Schiller-előadás: Die Räuber 1788 VII/13. Nagy-Szebenben. Ugyanott adják 1788 XII/20. Kabale u. Liebe. — Don Carlott Brassóban adják először 1796 I/28. Ugyancsak Brassóban: 1795 XII/5 és 1796 I/2. Kabale u. Liebe kerül színről. Ugyanott Felder a színigazgató így hirdet: „Die Räuber, von dem berühmten Herrn Professor Schiller in Jena . . .” (L. Dr. E. Filtsch Gesch. des deutschen Theaters in Siebenbürgen. Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde. Neue Folge, 21-ter Band, 3 Heft. Hermannstadt 1888, 514–40. 1.) — A pesti és budai német Schiller-előadások időrendje Kertbeny szerint ez 1808-tól kezdve: 1808 VII/17. Der Neffe als Onkel (Ofen). — IX/10. és IX/18. Die Räuber (Pest) IX/11. (Ofen). — IX/21. Der Parasit (Ofen) X/25. (Pest) X/22. Kabale u. Liebe (Pest); X/23. és XI/23. (Ofen). — XI/7. és XI/30. Turandot (Ofen) XI/14. és XI/29. (Pest). — XII/9. Fiesko (Ofen). — XIII/10. (Pest). Azonkívül az 1811/12-iki színi idényben először adják (? Kertbeny szerint) kétszer Die Jungfrau von Orleans s egyszer Kabale und Liebe. 1812-ben és 1813-ban J. Lange vendégszerepelt mint Fiesco. — 1814–5-ben Tell (2); Jungfrau v. O. (1); M. Stuart (2); Don Carlos (1); Kabale u. Liebe (1); Die Räuber (1). — 1815–6. Wallenstein, Räuber, Kabale u. Liebe u. Tell. — 1816–7. Phädra és Die Braut v. Messina. — 1818. Kabale u. Liebe; Räuber; Don Carlos; M. Stuart. — 1822–3: Demetrius; Wallenstein's Lager stb. (V. ö. Ungarische Revue 1881, X–XI. Heft 1882, V. Heft).

Saját adataink szerint Die Räuber még 1810 VIII/5. 1812 V/16. és 1812 V/25. Pesten. Fiesco 1812-ben IV/4. és X/5. u. o. A német Almanachok hiányága miatt nem ellenőrizhetünk Kertbeny fontosabb adatainak hitelességét.

III.

A magyar színészet 1796 után. — B. Wesselényi erdélyi színtársulata. — A Fortély és szerelem első erdélyi előadása. — B. Wesselényi a Schiller-árvaknak a magyar Schiller-előadások jövedelmét küldi el. — Hensler Haramiáti és Schiller Moor Károlyja. — Moor K., a Fortély és szerelem első előadásai Pesten. — Schiller-cultus Erdélyben. — A tanító olim téves kiemelése Moor Károlyban. — Glatz Jakab a magyarországi német Schiller-előadásokról s a censura törleszéiről. — A Die Räuber bécsi előadásai 1816-ból és 1850-ból. — Holbein Fridolinjának magyarosítása Frigyesi Elek szímen. — Fiesco-fordítás Inezédy Lászlótól, előadva 1812-ben. — Az Orleansi szüz fordítása Bárdó Komény Miklóstól, előadva 1812-ben. — Föbb előadóik. — A Schiller-cultus föllendülése 1812-ben. — Kazinczy barátainak Schiller-cultusa. — Bölöni Farkas Sándor. — Don Carlos-fordítása. — Tanítványaival egész Schillert le akarja fordítani. — Kelesey és Schiller. — U. Tóth László és Schiller. — Cosmopolitismus. — A hazai közviszonyok sivársága. — Schiller közhatása. — Katona József és Bártány Boldizsár. — Nagyuraink közönye. — Kazinczy a Schiller-fordítások díjasáról. — Ujjáébredés 1825-ben.

Közel egy évtizedig nincs nyoma annak, hogy 1795 után SCHILLER valamelyik drámája a magyar szinpadon előadásra került volna. Ennek nem közönyössége az oka, hanem az a válságos helyzet, melybe a magyarországi színészet 1796-ban jutott. Szinte azt lehetne mondani, hogy kivülről szították a pesti magyar társaság apró egyenetlenségeit, mik végre nyílt viszályokká váltak azok, közönséget elidegenítő perpatvarkodássá. A hatóságok örölni látszottak annak, hogy még egy színjátszó társaság is fölbomlott oly korban, midön minden társaság mögött jakobinus eszméket terjesztő titkos szövetséget sejtettek a MARTINOVICS-féle összeesküvés elfojtása után, melyben nagyon kétes szerepre vállalkozott a magyar színtársulatnak ép egyik nagyon tehetséges tagja, a szomorú véget ért SENY FERENCZ.

E szétozzlott társulat egy töredéke vidékre ment, és bár

négy évi bolyongás után KELEMEN László vezetésével újból felszinre kerül, természetesen alig hihető, hogy ez a vidéki vándorlásaiban sok sanyarúsággal küszködő társulat klasszikus darabok előadá sával igyekezett volna közönséget esödíteni.

Szerencsenkre Erdélyben kedvezőbb a magyar színészet helyzete. Ott id. báro WESSELÉNYI Miklós erkölcsi és anyagi támogatásával — bár viszonykodás ott is akad — ez a társaság nemcsak megállja helyét, hanem újjáébresztőjévé válik a magyarországinak. Egyben mégis hanyatlást mutat, abban t. i., hogy 1804-ig ott is hasztnál keresünk SCHILLER-drámát a műsoron, az 1794-ik évi egy előadás kivételével, pedig fő pátronusuk WESSELÉNYI egyike SCHILLER nagy tisztelöinek.

Id. b. WESSELÉNYI nagy bámulója különösen *Don Carlos*-nak, és a fiát KAZINCZY neje nem is hívja máskép, mint *Don Carlos*-nak, barátját PATAKIT: Marquis Posá-nak. Az id. W. tanácsára veszi föl műsorába a kolozsvári társulat *A fortély és szerelem* ez. drámát, melyet 1804-ben (II/25), 1805. (XII/17) Kolozsvárott és 1806-ban (V/31) Marosvásárhelyt játszanak el. (Később Kolozsvárott 1812-ben (III/5), 1829-ben (V/23), azonfelül még: 1811. (III/27) valamint 1827-ben is többször Debrecenben adják.)*)

*) Az Erdélyi Múzeum Egyl. nagybeesü színlapgyűjteményében meglevő színlap adataiból két dolog következheti: 1-ször, hogy nem ez volt a Kabale u. Liebe első erdélyi magyar előadása, mert ez esetben a színlapon (a rendes szokáshoz bíven) jelezték volna, hogy új, itt még soha elő nem adott dráma (a marosvásárhelyi színlapon 1806 V/31 ez áll: Egy Új Polgári Nagy Szomorú Játék); 2-szor, e fordítás nem azonos a magyarországgal, melynek ezimo is más (Szövevény és szerelem) s a meiről tudjuk, hogy «magyarosítás» volt. A febr. 25-iki színlap «Nagy Szomorú Játéka»nak jelzi a Fortély és szerelem ez. darabot, «Irtta Schiller.» «A Játzó Személlyek» ezek voltak:

Valter, Minister egy német Országi Hertzeg Udvarában	SISKA
Ferdinand, ennek Fia	LÁNG
Udvari Marchal (?) Kalb	JANTSÓ
Ladi Milfort, Udvari Dáma	KOTSI NÉ
Vürmer, Udvari Secretarius	ERSYI
Miller, Városi Musicus	SZÉKELY
A' Felesége	EBRYINÉ
Aloisia, a' Leánya	LÁNG NÉ
'Sofi, a' Ladi Szoba Leánya	BORBÁRA
Udvari Komorník	*
Szolga	KEMÉNY
Más Szolga	SIMONFI

Id. WESSELÉNYI SCHILLER-tiszteletének legszebb tényét CSEREY FARKAS említi meg KAZINCZYHOZ 1806. szept. 19-éről intézett leveleben. Jelenleg SCHILLERNAK magyarral fordított darabjait adatja társulatával, írja CSEREY, «és az azokból kikerülendő summát SCHILLER özvegyének küldi! Nem nemes cselekedet teljesen kötött dicső gondolat-e ez?» — kérde CSEREY. Nem tudjuk, hogy tetté vált-e és milyen formában ez a «dicső gondolat», de egy doleg bizonyos, hogy Európa egyetlen, nem németnyelvű színtársulatáról sem tudjuk, hogy mig SCHILLER életében oly keszséggel hódolt drámai geniusrának, holta után az özvegye iránt is érzett hódolatot és tiszteletet illy gyöngéd figyelemmel akarta volna kimutatni, mint B. WESSELÉNYI és magyar társasága.*) E szép tettet azért emeljük ki a feledés homályából, mert nemzetközi jelentőségein kívül még azt is igazolja, hogy minden irodalmi kérdésről volt szó, nemzetünk rokonérzésénak megnyilvánulását nem korlátozta kisszerű politikai tekintet, s hogy mig Ausztria elnémítető irányának kiméletlen ellenzöi voltunk, addig Németország irodalmának es íróinak hódoló tisztelei tudtunk és mertünk maradni.

Hogy ez a SCHILLER-cultus miként terjedt el 1805 után Erdélyből Magyarország felé s miként úzték továbbra is Erdélyben, azt egy pár színész adattal fogjuk megvilágítani.

Tudvalevő dolog, hogy B. WESSELÉNYI erdélyi színtársulata, miután nagyszámú személyzete anyagi gondokkal küzdött, 1806-ban ketté vált s egyik raját Magyarország felé bocsátotta. Ez a társulat aztán az Erdélyben újjá ébredt SCHILLER-cultusnak valósággal magyarországi megindítójává lett. Miniatán az azon korbeli színlapok elkallódtak, csak annál besszébb színészettörténeti

(A helyek árúi voltak: Zárt Szék 30 kr., Első Helly 25 kr., Második 12 kr. * Kezdődik Hat után egy fertályjal, vége 9-kor.)

Érdekes, hogy itt Ferdinandnál kimaradt a «Major» ezim, (de a marosvásárhelyin már ott van «Major») s Lady Milfordnál a «Favoritin des Fürsten» lefordítása helyett «Udvari Dáma» fordul elő.

*) Lev. IV. k. 312. I. KAZINCZY 1820 febr. 5-én ezeket írja gr. DESSEWFFY JÓZSEFNak: «Midőn SCHILLER udosságokkal elterhelve meghalt, még WESSELÉNYI is játszodott darabjait s a mi begyűlt, az árváknak küldé.» (Gr. D. J., irodalmi hagyatéka, III. k. 6. lap.) Ezek szerint az elküldés tényleg megtörtént volna.

szempontból a társulatnak ily címen ránk maradt számadási könyve: «A Nemzeti Játzó Társaság Közönséges Cassójának Protocollum Pro Anno 1806/7.» Ebben a *Haramiák* címen két előadás van feljegyezve, az egyik Debreczenben 1806. szept. 14-éről, a másik Szegeden 1807. febr. 15-éről. Nem lehetetlen, hogy a *Räuber*-ról van szó, de nem bizonyos. A kolozsvári színészek 1799. aug. 25-én Debreczenben előadtak *Haramiák* címen egy vigjátékot, mely a ránk maradt színlap szerint «magyarosítás» és semmi köze SCHILLER drámájához. Bár ez többé nem szerepel ugyan a kolozsvári műsorban, mégis valószínűbbnek tartjuk, hogy ezt a vigjátékot vitték magukkal s nem SCHILLER drámáját, melynek erdélyi fordítása különben is ily címen jelent meg: a *Tolvajok*. Azt hisszük, a *Haramiák* nem más, mint új címe MÉREY SÁNDOR illyez. fordításának: a *Bosszúkivánásból lett haramia*, s a mely kéziratban megvolt 1796. évi lajstroma szerint, hol mint HENSLERBÖL fordított vigjáték szerepel.*)

A pesti társulat műsorán mindenki címen szerepel s a legtöbbször előadtott darab volt. Midón WESSELÉNYI társasága Pestre jött, fölvette műsorába SCHILLER drámáját is, de nehogy a rokon címmel megtéveszse a közönséget, a *Räuber-t Moor Károly* címen hozták színe 1810. februárius 20-ikán Pesten. Ennél régibb keletű pesti előadásáról eddig mitsem tudunk. Hatásáról egykorú ujság levelek mitsem jegyeztek föl, de abból, hogy egy évben 5-ször adták (II/20. III/12. VII 6. IX/30. XII/7) óriási sikérére joggal következtethetünk. Ez volt az egyetlen szomorújáték, mely 1810-ben a legtöbb előadást érte meg. Hogy miért pihentették három évig, annak okát nem tudunk megmondani. Újból 1814. márcz. 3-án adták s ugyanazon évben még egyszer: május 5-én. Sajnos, ilyen kétes esetekben érezzük legjobban, mily veszteséget jelent színészettörténeti szempontból az, hogy az 1807—1815-iki pesti színi időköz összes színlapjai elkallódtak. Az egykorú ujság levelek csak éppen hogy a darabok címeit közlik, s így még azt sem mondhatjuk meg: kik voltak a *Räuber*-ben az első magyar ábrázolók Pesten.

Ez a társulat Pesten színe hozta a *Kabale und Liebe-t* is 1810. nov. 9-én még pedig VASS ISTVÁNTÓL új fordításban:

*) BAYER J.: A magyar drámairod. tört. II. k. 417. lap.

Fortély és *szerelém* címen. Az IHÁSZI-féle első magyarosítás úgy látszik végleg elkallódott, valószínűleg akkor, midón KELEMEN LÁSZLÓ egész fölszerelését lefoglalták Losoncon. Ez egy előadáson kívül többről nincs tudomásunk.

A WESSELÉNYITÓL pártfogolt eme társaság pátronusának halála (1809) után teljesen önállóvá lett s sok nyomorgás daczára 1815-ig Pesten maradt. De végre Pest vármegye is elunván a sok segítséget, vidékre küldötte — dajkaságba. Soraikból új meg új vidéki társaságok verődtek össze, melyek ha ellátogattak Pestre, műsorukon ott volt mindig: *Moor Károly*.

Erdélyben is tovább üzték a SCHILLER-cultust és *Moor Károly* avagy a *Tolvajok* 1810-ben kétszer is színe került Kolozsvárott: szept. 6-án és decz. 15-én. Ez előadások elsejének színlapja érdekes nyilatkozatot hagyott az utókorra, melyből tanulságos következtetést vonhatunk arra, hogy régi színészünk hogyan fogták föl s miként itéltek meg SCHILLER eme drámáját. A színáron ezeket olvassuk: «Men nyire viheti az embert a megrömlötterkölts, a Testvéri szeretetlenség és a gázdagságnak rendkívül való kívánása, azt ez a Játék elevenen képzelteti, azért is ezen Nagy Játéknak, a melly Schiller őrnak igazán remek Darabja, elé adásában, minden tehetségeinket arra fordíttyuk, hogy tökéletes megelégedések legyen benne érdemes Nézőinknek.»*)

*) A darab «Abonnement Suspendu»-ben került színe. A ránk maradt díszes, vörösbetűs (eddig a legrégebbi) színlap több adatai ezek: a darabot «szerezte Schiller Friedrich, fordította Méltságos Bartsai László Úr. A Játzó Személyek» ezek voltak:

Maximilián, Uralkodó Gróff Moor	—	—	JANCÓ
Károly } ennek Fiai	—	—	VÁNDZA
Ferencz }	—	—	ÉDER
Amália, a' Gróff Attyafia	—	—	BORBÁRA
Spigelberg			PERGŐ
Schweitzer			SZÉKELY
Roller			FARKAS
Grimm	Szabados Katonák azután Tol-	—	*
Schufferle	vajok	—	*
Kosinszky	—	—	*
Rátkzmán	—	—	*
Egy Tanátsbeli	—	—	KORNÉLIJ
Hermán, egy Nemes Ifjú	—	—	RÁTZ
Dániel, öreg Szolga	—	—	KOVÁTS

Több Tolvajok.

A tanító elemnek ez az egyoldalú kiemelése bizonyára a legnagyobb bámulatba ejtette volna magát SCHILLERT, ki darabjához irott előszavában világosan körvonalozta ép e felfogástól teljesen eltérő véleményét.

Nem lesz érdektelen az okait kutatni annak, hogy miért kerülhetett hazánkban oly akadálytalanul szinre SCHILLER egykét olyan drámája is, mely ez időben nem volt előadható Ausztria szinpadjain? A *Räuber*-nek magyar előadási engedélye valószínűleg azzal a föltétellel adatott meg, hogy egyházi személyeket nem szabad szinre hozni, s így, hogy a darab mégis szinre kerülhessen, a Pastor Moser-t és az Ein Pastor-t áldozatul dobták.* A kétes értékű censori engedékenység valódi értékének megértése szempontjából idézni fogjuk egy németül író magyar írónak régibb keletű (1798-ból való) sorait, melyek ugyan csak német előadási engedélyekre vonatkoznak, de ezekből himet varrhatunk ugyanazon darab magyar fordításainak előadási engedélyeire is.

Egy kiváló németországi folyóirat hasábjain ilyezímen: *Freymühige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland...* névtelenül, egy sok tekintetben nagyon becses megfigyelésekkel s adatokkal teljes cikk jelent meg,**) mely a pozsonyi német

A deczember 15-iki előadás szinlapján külön említi van, hogy: *A Történet Hellye Frankónia, Cseh Országi Erdők, és a Duna Part. Némi szerepváltozás is volt, Amaliát ezután (BORBÁRA helyett) SZÉKELYNE adta; Schnürteret IDEGEN, Grimmöt NAGY, A Tanátsbélit * * * és az első alkalommal nem szereplő Más Szolgát * * *

A banditák közül kímaradt Schwarz. De ennél sokkal fontosabb (föleg kortörténeti szempontból), hogy Pastor Moser, az Ein Pater itt sem fordult elő a darabban!

(Az Erdélyi Muzeum-Egyet szinlapgyűjteményéből).

*) Pastor Moser (V. felv. 1) és az Ein Pater jeleneteinek (II. felv. 3. jel.) kihagyása érzékeny amputációnak mondható.

**) Neuer Teutscher Merkur 1798, I. Stück. Herausgegeben von C. M. WIRLAND. Weimar n. Leipzig. A cikk írója a Merkur hasábjain megjegyezte: *Diese Fragmente werden in einer eigenen Schrift mehr Ausführlichkeit erhalten*. A cikk írója GLATZ JAKAB volt (1776—1831), ki ezt az igéretet tényleg be is váltotta. A könyv névtelenül ily címen jelent meg: Freymühige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen. 8° XIV+IV+348. Teutschland. 1799. A főt jelzett értekezés e munka 311. és köv. lapjain.

színészeti állapotát tárgyalván megemlíti, hogy Magyarországon szokásban van minden előadandó színdarabot előbb a censorhoz beküldeni az előadási engedély elnyerése céljából. A ki ismerős ezzel a censori szigorúsággal, nagyon el fog csodálkozni azon, hogy a magyarországi német szinpadokon oly darabok is szinre kerülhetnek, melyek az eredetiben telve vannak a legmerészebb szabadelvűséggel, mint pl. SCHILLER *Fiesco*-ja, *Don Carlos*-a stb. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a magyarországi censor sokszor a legszebb helyeket törli s az így keletkezett hézagot nemesak nyomorúságos zagyvalékkal tölti be, hanem a darab egész végkifejlését is meghamisítja. Így egy izben maga az író volt fültanuja annak, hogy *Fiesco*-t milyen megesonkitott alakban adták elő. Föleg a zsarnokságra, a szabadságra, a köztársaságra vonatkozó gondolatokat üldözi a censor s itt kiméletet alig ismer. «Sie gehören zu den Kontreband-Waaren» — irja GLATZ JAKAB.

Körülbelül ehhez hasonlónak gondolhatjuk a 19. évszázad elejével az erdélyi censor módszerét is oly darabokkal szemben, mint SCHILLER *Räuber*-jei. Ez is csak «deletis delendis» kerülhetett oly sokszor és oly zavartalanul a magyar szinpadra, bár meg vagyunk győződve, hogy ott, hol «ellenőrzéstől» nem kellett tartani, a törlések kihagyását mellőzik. De egy egykorú sugókönyv kitörölt helyeinek ismerete, kortörténeti szempontból nagyon tanulságos lehetne. Mindamellett még ezek daczára is nagyon tanulságos, hogy mik nálunk szakadatlanul adják, addig Bécsben csak 1808-ban*) meri egy külvárosi színpad szinrehozni, a *Burgtheater* ellenben csak 1850-ben! Hogy minő furfang kellett ahhoz, hogy az előadás engedélye kieszközöllessék, arról igen jellegzetes sorok olyashatók LAUBE-nál. Büszkeséggel vallhatjuk, hogy egy német irodalmi nagy alkotás szinrehozatalát illetőleg is szabadelvű felfogás dolgában több mint egy

A színészetre vonatkozó adatok a 317—8. lapon. GLATZ megfigyelései és megjegyzései tényeken alapulnak, mert Fiesköt 1784 február havában, Don Carlost pedig 1791 nov. 19-én a pozsonyi német színházban tényleg előadták. (L. HEPPNER ANTAL: A pozsonyi német színészeti tört. a XVIII. században. Pozsony, 1910, 76. és 82. lap.)

*) A Tolvajok 1817 I/7-iki debreczeni előadásának szinlapja megvan Debreczenben. Bécs tehát — kilenc évvel előzi meg Debreczent.

fél évszázaddal megelőztük a — *Burgtheater* s 20 évvel Ausztria szinpadjait.) Több mint két évtizeden át SCHILLERNEK csak e két drámája volt a magyar szinen (*Räuber* és *Kabale und Liebe*). Adtak ugyan egy drámát SCHILLER czégére alatt jó idő óta: *Frigyesi Elek* címén.**) De ez tudvalevőleg nem más, mint SCHILLER balladájának (*Der Gang nach dem Eisenhammer*) HOLBEIN-től készített dramatizálása *Fridolin* címén. Pesten 1807 nov. 13-án LÁNG ÁDÁM «magyarosítása» szerint adják első izben. E darab előadásainál az a jellemző, hogy a szinlapokról rendszeresen nem hiányzik a SCHILLER nagy neve, de a legtöbb esetben igen — a HOLBEINÉ. Egy izben azonban mint — KOTZEBUE darabja szerepel.

Az első SCHILLER-újdonság a magyar szinpadon 20 évi pihenő után *Fiesco* volt, melyet hazánkban első izben Kolozsvárott 1812 febr. 15-én adtak elő.***) Fordítója nem kisebb ember, mint

*) H. LAUBE. Das Burgtheater. 186—190. lap.

**) A kolozsvári Országos Nemzeti Színház könyvtárában (4° F. 25. sz.) megvan egy lapszámozás nélküli súgókönyv példánya, melynek jellemző címe ez: *Frigyesi Elek vagy A vashámorra való menetel*. Dráma 5 Fejezésben. SCHILLER különményéből A Játék Szinre alkalmaztatta LÁNG JÁNOS. A Jádító Személyek: *Grof Tornallai Czirják Torna Várának örökösi ura*.

Felesége, a' Grofné.

Lórika, a' Gróf attyafija.

Abavári Fülep, Világos vár Örökösi ura.

Frigyesi Elek a' Grof egykorú barátyának a' Fia.

Rotti Várnagy a' Groff (sic) Szolgálatiába.

Gobora a' Fülep fegyveresse. Sth.

***) A színlap így hirdette az előadást: «Egy valóságos Historiai történeten épült nagy Szomorú Játék». A darab címe: «Fiesco, vagy Genuának MDXLVII-beli Hazai Története». «Szerzette SCHILLER. Fordította Méltóságos INTZÉDI LÁSZLÓ Úr». Játszó Személyek!»

Doria András, Genuai Doge	— — — — —	JANTSÓ
Gianettino Doria, az Ottso	— — — — —	WÁNDZA
Groff Fiesko Lajos	— — — — —	CZÉLESZTIN
Verrina	— — — — —	SÁSKA
Bourgognino	— — — — —	TÖRÖK
Kalkagno	— — — — —	PERGŐ
Sacco	— — — — —	IDEGEN
Lomellino, Gianettino Barátja	— — — — —	MOHAI

INTZÉDI LÁSZLÓ (1776—1829), az erdélyi kormányszék belső titkos tanácsosa.

Ezen adat szerint *Fiesco* SCHILLER harmadik drámája, mely Erdélyen át kezdi még magyarországi pályafutását és néhány hétre rá a negyedik SCHILLER-dráma is itt Kolozsvárott éri meg első előadását. Az 1812. évi márcz. 12-i szinlapon a következő nagyrédekű sorokat olvassuk: «A jövő kedden lészen szérentünk nagy érdemű Nézőinknek, egy ujj (!) és valójában ne-

Zenturione	IDEGEN
Zibo	Pártosok — — — — —
Asserato	SZILÁGYI
Románá, egy Kép Iró	RÁTZ
Muley Hassán, egy Szeretőn	DIÓSZEGI
Leonóra, Groff Fiesko Felesége	BORBÁRA
Julia, Ozvegy Groff Imperialiné, Gianettino Doria'	SÁSRÉNÉ
Huga	JÓSEPA
Bertha, Verrina' Leánya	— — — — —
Arabella	Leonora Komornáji — — — — —
Rosa	* * *
Hertzegi Testérök, Városi Pártütök, Strásák, Katonák, Szolgák, Nép, Tölvajok.	

(Mint látható, a személyzetből csupán a «Deutscher der herzoglichen Leibwache» maradt ki.)

A darab «Abonnement Suspendu»-ban, PERGŐ CZELESZTIN javára adatott, A jutalmazandó bombasztikus felhívását, mint kor- és színészettörténeti jellemző adaléket itt közöljük, eredeti helyesirása szerint:

Kedves Nemztem!

Nagy érdemű kegyes Pártfogóim!

Lenni, meg-érdemleni, 's így köz haszonra élni, az első az emberben a világöt, a' második a' világban az embert meg-esmértei: Hazánkat szeretni, 's annak élni. Nemzetünkkel tisztni, 's annak szolgálni, ebben a' kettőben találtam-fel amazokat; így engemet a' reménység nem hagyott el ma-is, minden a' Játék Szín ezen Játéknak jövedelmét nékem engedte, reánu nézve Nagyérdemű Pártfogóimnak ezen műi Játékra való kegyes magok meg-ahízádások melyen érzékenyítő rúgó légyen jövendőre, méltóztatnák kegyesen és hőltsen még-ítélni». — Színészettörténetileg nem kevésbé jellemző ez a megjegyzés: «A Lögök árra az Uraságok gratziájára bizatik... — Megjegyezzük, hogy SZINNYEINél (Magyar Irák, V. k. 119—20. hasáb) nincs említés téve INTZÉDI LÁSZLÓ kormányszói belső titkos tanácsos ezen fordításáról.

vezetés Darabbal kedveskedni, ezen nevezett (sic) alatt: AZ ORLEANI szűz, mely Játéknak érdemein kívül, elég légyen ez ide, hogy SCHILLERNEK Szerzeménye... .

A darab színtre is került a kijelölt napon (1812 március 17-én) SIMÉNY BORBÁRA jutalomjátékaként. A darab fordítója B. KEMÉNY MIKLÓS Ö Nagysága volt. Tehát ezúttal is az erdélyi társadalom egyik előkelősége, jeléül annak, hogy Erdély úri világa nem idegenkedett fönntartani az érintkezést a színészekkel s ezzel nemesítő befolyására alá venni. A darab «Elő fizetés felügyesztése mellett» úgy került színtre, mint «Egy Újj és igen nevezetes Vitézi Szomorú Játék».

SIMÉNY BORBÁRA, a jutalmazandó, a Pengő CZELESZTINÉHEZ sokban hasonló bombasztikus stílusban kérte ki az «Érdekes Közönség» és «Nagy Lelkű Pártfogói» pártolását, de a helyek árat már nem bizta reájok, hanem «kegyes parancsolatjukat ki-instálta» aziránt, hogy délután 3 óráig intézkedjenek «Rekesztéjeik (Páholy) és Zárt-Székjéiknek» megtartása iránt.

Irodalomtörténetileg még értékesebb az, a mit külön mond a színlapon NB. jegy alatt: «vakmerőség volna az én részemből a fenn írt nagy hírű Szérvőnek ezen Tökéletes Darabját hosszszason, és sok öszve-elegyítetett Változásokkal ajánlani»... de igyekezete «semmit el nem műtatott», hogy hallgatói tetszését kiérdezelje.*)

*) A Játtzó Személlyek ezek voltak:

Hetedik Károly, Frantzia Király	PENGŐ
Filep, Burgundiai Hertzeg	TÖRÖK
Dunois, egy Orleani Szerelem gyermekje	SÁSKA
La Hire	DIÓSZEGI
Du Chatel	IDEGEN
Chatillon, Burgundiai Lovas Vitéz	SZILÁGYI
Isabella, a Király Anyja	SÁSKÁNÉ
Agnes Sorel, a Király kedvesse	JÓSEFA
Montgomeri, Egy Vallisini Ifjú	CZELESZTIN
Talbót, az Ánglusok Fő Hadjá Vezére	WÁNDZA
Lionel	CZELESZTIN
Fástolf	SIPOS
Thibaut d'Arc, egy Falusi Ember	JANTSÓ
Johanna	SIMÉNY BORBÁRA
Cecilia	SIMÉNY ANIKÓ
Luisa	SIMÉNY ÁGNES

Nevezetes, hogy ugyanezen évben március 5-én a Fortély és szerelem és június 16-án Moor Károly került színtre és június 11-én egy Quodlibet keretében CZELESZTIN Fiescoból a nagy monologot adta elő, mely adatokra támaszkodva tán nem túlzunk azon állításunkkal, hogy 1812-vel új lendületet vesz Erdélyben a SCHILLER-cultus. Hogy itt a közélet legnagyobb előkelőségei vállalkoznak drámák lefordítására, jele annak, hogy Erdélyben a magyar színészet nemzeti nagy jelentőségének tudata a társadalom minden rétegét jobban áthatotta, mint Magyarországon, hol ekkor csak színészek és fiatal magyar írók szorgoskodnak a színpadi műsor körül s a földi világ ből se fordító, se — színházlátagat nem kerül a pesti magyar színházba.

De nem kevésbé jelentős, hogy a KAZINCZY írói köréhez tartozó új nemzedék soraiból SCHILLER-rajongók állnak elő, kiknek levélbeli vallomásai meglepetésszerűen szólnak a mellett, hogy SCHILLER mind drámáival, mind lyrai költészettel elhatározó befolyással volt e kor magyar íróvilágára, és tán nem véletlenség dolga, hogy a rajongók egyik legrajongóbija ép Erdélyből került ki.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR (1795—1842) irja 20 éves korában atyai barátjának, KAZINCZYNAK:*) annak a tudata egészén elkeresi, hogy mig SCHILLER 20 éves korában már sokat tett, ö még eddig semmit. Egész bátran meg meri írni a GÖRTZET

Bertrand, ezeknek szabadossa	RÁTZ
Egy Szén-égető	MOMAI
Ennek Felesége	IDEGEN
Egy Fekete Vitéz' türeményes megjelenése, más Ánglus Vitéz, Orleani Tanúsosok, Püspökök, Hadi Szolgák, Népség és Katonaság,	

Ügy láttszik censori tilalomról kihagyta az «Erzbischof von Reims» szerepét és tán személyzetük elégtelensége miatt Raoul és a bárom kérő szerepeit. Miért lett Thibaut d'Arc «ein reicher Landmann» magyarul csak «Egy Falusi Ember», nem tudjuk.

A fordítás, legnagyobb valószerűség szerint prózában volt. Ha verses lett volna, azt mint nagy ritkaságot külön is bizonyára megemlíti a színlapon.

SZINNYEI (Magyar Írók V. k. 1444. hasáb) B. KEMÉNY M. ezen fordításáról nem tesz említést.

*) Lev. XIII. k. 263—4. lap.

imádó KAZINCZY-nak, hogy neki GOETHE hideg elme SCHILLER mellett. «Én csak öt imádom, — írja — az én Istenemet és a Poeták istentagadóját.» *Don Carlos* és *Moor K.* olvasása után «olly kevélyen nézek ad Poetas minorum gentium», mint a Nap a több Planetáakra. Az ő Lelke és a természet egyek; prózai iratai a Lélek original editioja, előttem benne végződik az emberek és Angyalok közti lánez.» Bizalmasan közli KAZINCZYval, hogy lelkében a dámairásra érez legnagyobb hajlamot. «Annak adtam és adom életem s abba teszek, a mit tehetek, ha környülményeim engedik.» Bevallja, hogy már gyermekkorában drámákat írt, de örvend, hogy a játékszinre beadott darabjaira nem tette ki a nevét. «Eddig tett próbáim a Drámában — írja végül — kiesapongások, SCHILLER-nek és a Természetnek féleértései, *Moor Károly*-nak erős reminiscentiája s egy tsudálatos ambitiós; hogyan addig nem nyugszom, míg Moorhoz hasonlót nem irok...» Az unitáriusok kolozsvári kollégiumában eltöltött ifjú éveiről a következő elszomorító vallomásokkal áll elő. Lelkének való táplálékot ott nem kapott; vadon, társaság nélkül nevelkedett ott fel «mint egy bércre esett fa». Ez a lelki szenvedés mindaddig tartott, míg egyszer alkalma nyílt SCHILLER *Tolvajait* meglátni a kolozsvári színen. Megismerkedett a színház igazgatójával, WÁNDZA Mihályval. SCHILLER őt egyszerre más világba varázsolta s az ő modorában «sikoltos Guelfokat írt.» «A Theatrumnak éltem ezután; — írja — annak fordítgattam s az Actorok között szerettem forgani s így néhány Rollba próbáltam is játszani.» Tanítói értesülnek erről a tiltott szereplősről s Rektora megintve őt, arra kérte, hogy «tegyen le a Játékdolgozásról.» ő azonban nem volt képes engedelmeskedni. Egy izben a SCHILLER *Tolvajai*ban «Rollot vett» magának s Kosinezky szerepét adta. Elárulták és carcerbe került. «Megszégyelve magam s azon kívül, hogy Szüleim is megtudták, hogy én Komédiát esinálok, mindenünnel elutasítva érzém magam s megindultam bujdosni...»^{**)}

E lelkes ifjú leveleiről, a barátjaiért könnyen hevűlő KAZINCZY

^{*)} Moor K. 1812. évi július 16-i előadásának színilapján Kosinezky előadója így: * * van jelezve. Nem lehetetlen, hogy a 17 éves BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR ekkor lépett fel először.

^{**) Lev. XIII. k. 370, lap.}

azt írta, hogy schilleri lélekkel írvák; de bár «hasonlithatlan ifjúnak» tartja őt, hozzáfűzött nagy reményei nem teljesültek.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR-nak 1817-ben már az a terve, hogy tanítványaival: KELEMENNEL és SIMÓ KÁROLYVAL lefordítják az egész SCHILLER-t. Az első hozzáfogott *Moorhoz*, a második *Fleschoz*, a vállalkozás azonban úgy látszik teljesen dugába dölt.*)

BÖLÖNI FARKAS S. nem is mint drámaíró, nem is mint SCHILLER-fordító szerzett érdemeket, hanem Észak-Amerikában tett utazása s uti munkájának kiadása által vált országos hírvé 1834-ben. Akadémiánk 1835-ben a 200 aranyos MARCZIBÁNY-díjjal tüntette ki e művét. Életpályája korán ért véget s a KAZINCZYHOZ irott leveleken kivül egyetlen ránk maradt emléke az ő nagy SCHILLER-cultusának az a *Don Carlos*-fordítás, melyet a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára napjainkig kegyetlen őriz.**)

*.) Lev. XIV. k. 225. l. és XV. k. 169—170. lap. Dr. KIS ERNŐ kolozsvári unitárius kollégiumi tanárnak szives értesítése szerint KELEMEN és SIMON ezen fordításairól semmi frásos emlék nem található a kollégium könyv- és levéltárában. Valószínűleg a terv tervnek maradt.

**) Czime, dr. KISS ERNŐ kollégiumi tanár közlése szerint:

DON CARLOS

Irita SCHILLER.

Sem a fordító neve, sem az évszám nincs a kéziraton, mely 4-réteű, számozatható lapokból áll s csupán licei (18) számozvák. Próbában készült, teljes szöveg. Kézirati jelzése: 937. Több helyütt belenyomott pessétalakban rézmetszetű neve:

E fordítás keletkezése körülmenyeiről ezeket írja B. FARKAS KAZINCZYNAK 1817 IV/22-én: «En most Husvét téjéba beszélgettöm a Don Carlos szépségit valami Leánykák előtt, s tűzlejöttem vala magasztalásán, ezek kaptak az alkalmot, s ezt mondák: ha jó volnák, le is fordithatnám nekik, de tudják, hogy resteske vagyok s ha megigérném is, csak esztendő mulva várnák. En csak azért is, hogy öket meglepjem, még azon estve neki ütem, igaz, hogy nem kevés munkárumba került, mégis præsentáltam.

De BÖLÖNI FARKASDÁL is lelkesebb tiszteleje SCHILLERNEK UNGVÁRNÉMETI TÓTH LÁSZLÓ (1788—1820). Sőt elmondhatjuk, az ő rajongása valósággal már a szertelenségebe csapott. KAZINCZY-hoz 1814. márcz. 8-án irott levele szerint a német poéták, köztük főleg SCHILLER még az anyai nyelvtől való idegenkedést is oly fokra emelték, hogy, mint írta: «még azt is megtagadtatták velem, hogy magyar vagyok...»¹⁾

Igy szaporodnak KAZINCZY írói körének SCHILLER-rajongói, a mi nem is csoda, hisz mesterök minden GOETHE-imádáta mellett SCHILLERTEL oly nagyra van, hogy arra se tartja magát méltónak, hogy «papuésát feloldja».²⁾ Midőn baráti körének legfintalabb s később legnevesebb vált tagja, KÖLCSEY FERENCZ szerénykedve tudatja, hogy ő MATHIASOON szeretné lenni, KAZINCZY örömmel írja, hogy KÖLCSEY «akaratja ellen is SCHILLER lesz. De miért ne legyen SCHILLER? Sőt hadd legyen, s bár század-részben legyen az.»³⁾ Midőn KÖLCSEY Jegyváltó ez. versét megküldi KAZINCZYNAK, úgy ir hozzá, mint 8 ével előbb Kis Jánoshoz abból az alkalomból, midőn ez «Kazinczy Ferencznek összekelésére» ez. versét neki elküldötte. «Sajnálom, hogy SCHILLER nincs életben, s azt meg nem olvashatja, itéletet róla nem hozhat s Uram Öcsében a maga rokonára nem ismerhet»...⁴⁾ Igy lelkesednek legkivállóbb íróink s a fiatal nemzedék jelesei SCHILLERÉRT, még pedig a drámaíróért és lyrikusért egyaránt.

nekik két hetek alatt *Don Carlost magyarul.** (K. F. lev. XV. k. 169. 1.) «Én azt hiszem, — írja záradékul, midőn SCHILLER minden drámáinak lefordítása tervről szól, — hogy a Magyaroknál is bételne az Schillerrel, a mit Lessing jövendölt a Németeknek a Shakespeare (sie) lefordítása előtt.» (L. u. o. 169—70. lap.)

Hogy miként tudott KAZINCZY fiatal barátjaiért lelkessédni, I. BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR-hoz ez. költeményét, melynek első sora így üdvözli őt:
*Ragyogó futással kezded a futást...»

¹⁾ Lev. XI. k. 266. lap.

²⁾ Lev. X. k. 485. lap. L. KÖLCSEY kedvező véleményét (1814 IV. 3.) TÓTH LÁSZLÓ költői tehetségről. KÖLCSEY F. minden munkái, Budapest, 1887, IX. k. 109—110. l.

³⁾ Lev. XI. K. 77. lap.

⁴⁾ KISS JÁNOS versei Pest 1815., I. K. 171—8. lap és KAZINCZY lev. XI. K. 102. lap.

Eszményképüket látják benne, s hozzá hasonlók vagy legalább elismerésére méltók akarnak lenni.

Életében már elismerték csodás nagyságát s holta után se feledkeznek meg róla s bámulatuknál csak a fölötti bankódásuk nagyobb, hogy nincs módjukban az ő véleményét a saját munkájukról meghallhatni. Vezető írók és kezdők, színészek és színházbarátok, előkelő urak és statisztáskodó diákok, férfiak és nők vegyésen, mind egyformán rajongnak SCHILLERÉRT, s mint láttuk, akad olyan tösgyökeres magyar is, kivel a SCHILLER-rajongás megtagadhatja még magyarságát is! Természetesen nem szabad ebben a nyilatkozatban hazaárulást látni. Hisz KÖLCSEY is oly vallomást tesz SZEMERÉHEZ irott levelei egyikében: «Volt idő (iskolai pályám vége s jurátusságom) midőn cosmopolitismus fogott körül s ez időben a magyar hazán nem függék melegen»...¹⁾ TÓTH LÁSZLÓ, a ki írta, fiatal ember volt s egyike a finomabb lelkű fiatal magyar poétáknak. Ismerte alaposan a latin és görög klasszikusokat, tehát nem volt félmüvelt phantasta.²⁾ Van az ő rajongásában, valamint a társaiéban nemesak kozmopolitizmus, hanem valami más is, a mi kortörténeti szempontból egész sajátos jelleget kölcsönöz e rajongásnak. SCHILLERBEN nemesak a nagy géniuszt bámulják, hanem maghajolnak azon nagy tiszttelet előtt, melyben őt mint eszményi nemzet-nevelőt, mint ethikai nagy értéket képviselőt, már életében kortársai részesíték és holta után is részesítik.³⁾ A vezető nagy szellemek még életében elérte igaz sikere, az a nagy fény, mely egész egyéniséget nemzete egyik utatjelző csillagává avatja, csak annál feltünöbbé teszi azt a nagy sötétséget, mely a mi közéletünk szerencsétlensége volt ép a napoleoni háborúkat követő korban 1825-ig. A mi kis körben érvényesülő, inkább baráti szükebb társaságban, mint a nemzet egész nyilvánossága előtt munkálkodó magyar íróink leborulnak e fény előtt⁴⁾... hisz ily ragyogás nem is

¹⁾ KÖLCSEY minden munkái, Budapest 1887. IX. K. 411. lap.

²⁾ V. ö. TOLDY FERENCZ A magyar költészet kézikönyve, Budapest, 1876. III. K. 216—229. lap.

³⁾ László Totenfeier und Schillerverehrung ez. fejezetet, *Schiller und die Nachwelt*. Von ALBERT LUDWIG. Berlin. 1909. a 18—52. II.

⁴⁾ L. SZEMERÉK PÁLNAK «A műfordításról» irott cikkét, hol SCHILLERT összeveti GOETHÉVEL. Ebben SCHILLER tragédiáit «mind igen szép, söt

támadhat nálunk, a mi sötét éjszakánkban! Egy egész kort jellemzi az, a mit KAZINCZY ír fiatal barátjának, KÖLCSEYNÉK 1813. szept. 18-ikáról: «Kisnek igaza van. SCHILLER és GOETHE nálunk nem lettek volna azok, a mik a Német földön. A ki itt verseket ír, el van az temetve...*) Hét évvel később egy más frónknál ugyanez a gondolat így fordul elő. A Pártülvökben Elek így szól a SCHILLENT nem ismerő Körmösynek: «Nálunk ily fényes elme ki nem fejlődhetik; már zsengéiben letiporja a komor élet és a honi nyelvet már nem kedvelő főbjeink foganatlansága miatt ily embert nem teremhet; nem is kell ő, mert érdemét méltányolni nem tudjuk»...

SCHILLER ekként nemcsak hódolatot kelt nálunk, hanem mélysges keserűségek panaszkodását fejtí ki a magyar néplélekből s így hatásában egyetemesebb, mint eddig gondolhattuk. Ez a hatás nem csupán azok körére szorítkozik, kik KAZINCZYHOZ tartoztak, hanem olyanoknál is tapasztalható, kik vele nem voltak semmiféle összeköttetésben. Így az a «delectans actor», ki ott működött a Pesten nyomorgó (1807—1815) magyar színtársulatnál, kezdetben teljesen SCHILLER hatása alatt áll. Később olyan drámát ír, melynél jobbat ma se mutathat föl irodalmunk. Ez is Pesten, barátjával BÁRÁNY BOLDIZSÁRRAL, a később teljesen félrevonuló magyar drámaíróval «Schillereket csodálván, a hét egeket befogni erőlködék»...

Ő is vidékre kerül. Hivatali teendői és a magyar közélet nagy közönyössége őt is elvonják az irodalmi munkától. Sajnos, rajta is igaznak bizonyult KAZINCZY föntidézett keserű mondása: «A ki itt verseket ír, el van az temetve...**)

Irodalmi életünk nyomorúságának legföbb oka abban a közönyben keresendő, mely főrainkat jellemzi, minden párt-

Istentől lehelt műveknek mondja. (Szemere Pál Munkái, Budapest, 1890. II. rész, 193—4 lap.) Élet és Literatura 1826, I. K.-ból.

*) Lev. XI. K. 69. lap. KÖLCSEY ugyanezt írja mint a maga véleményét DÖBRENTEMEK 1831. okt. 21. «Mert bizony SCHILLER és GOETHE magyar földön nem lettek volna azok, a mik!» (KÖLCSEY nl. III. X. kötet, 54. lap. Pest. 1887. V. ó. u. ott a 35. lapon mondottakkal.)

**) L. Bánk-hán rostját BÁRÁNY BOLDIZSÁRTól, ki ebben a bírálatban szintén SCHILLER alapos ismeretéről tesz tanúbizonyságot. (Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam, III. k. Pest. 1869. 190—1 lap.)

fogásról van szó. Tehetős uraink soraiban — hogy Széchenyimk mondását idézzük — több volt a testes, mint a lélkes! KAZINCZY oly gazdagságról álmodozik, melynek alapján pl. 50—50 aranyat adhatna annak jutalmul, a ki GOETHE avagy SCHILLER egy-egy versének egyenértékű lefordítására vállalkoznék, bár a vers csak 24-soros volna is. De százat szeretne adni a *Resignation*... és kétszázt a *Kampf mit dem Drachen*... magyar fordítójának.*) Ezt 1808-ban írta ő és 1823-ban KISFALUDY KÁROLY még mindig joggal panaszkodott nagyuraink közönyéről: «elfajult gazdagjaink szunnyadnak»...**)

A nem éppen dúsugazdag DESSEWFFYEKkel, RÁDAYAKKAL, PRÓNAY-akkal, WESSELÉNYIEKKEL s a vagyonasabb SZÉCHENYIEKKEL, KÁROLYI-akkal szemben találjuk a magánkedvtöltésekre és a bécsi német színészeti oltárán milliókat elfecsérő dúsugazdag ESZTERHÁZYAKAT, KONÁRYAKAT, PÁLFYAKAT, kiktöl egy fillér se jut a magyar irodalmi érdekek anyagi istápolására.***)

Mindezek daczára törhetetlen buzgalommal munkálnak nemzetünk előmenetelén a magyar nemesi középosztályból előállt

*) Lev. v. k. 344. lap.

**) L. a KAZINCZY Gábortól kiadott levelekben, Pest 1860. 13. lapon.

***) KISFALUDY SÁNDOR GAAL Györgyhöz frott levelei egyikében 1820. nov. 6-áról ezeket írja: «Auf alle unsere ungrischen Grossen (sehr wenige ausgenommen) passt das, was Báthory in meinem Hunyady den schlechten Gara sagt.» (KISFALUDY S. minden munkái. Negyedik kiadás. VIII. K. Budapest 1893. 388. lap.) A kérdéses hely az V. felv. 4. jelenetében így hangszik:

Vannak

Magyarok 's pedig Nagyok, kik egy-egy rút eves
Kelevény szerint dullyák, emésztik
Mérgekkel ezt a' nemzeti
Testet; kiket, ha rajtam állna.
Éltekkel 's nevekkel egygyűjt
Kitörleñk én a' magyar föld szinről.—
Vannak közöttünk olyyanok,
Kik a' Magyar Földnek esak annyi
Porára sem méltóval valóban.
A mennyit egy kis szél szemenkbe vehet.
De eljövendő, úgy reménylem, a' nap,
Melly majd igaz törvényt teszen,
'S itél ezekről.

(Hunyady János. Irta K. KISFALUDY SÁNDOR. Pesten 1836. 267. lap. Előszó kelte Sümeg 1814.)

íróink, s midőn 1823-ben 13 évi pihenő után újból megkezdheti munkáját a KK. és RR. összessége, nemesak politikai, hanem irodalmi életünk is kiváló embereinek egész friss gárdáját állíthatja a legelső csatasorba. Ezek a közéleti kényszerű pihenés korában megedződtek. Nemesak tettre vágyók, hanem tettre készek is.

A **Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban...* nem esüssegeteg ábrándozás a multon, hanem tettre hívó mennyei szózat volt. Kora megértette, mert kora várta a hívó szózatot.

IV.

A magyar színészet jelentősége. — A vidéki megpróbáltatás kora. — Schiller-előadások a vidéken 1818-tól 1825-ig. — Stuart Mária első előadása Pécsett. — A darab jellemzése a színlapon és Déry István fordítása. — A Fénesy-féle színlapgyűjtemény Schiller-műsora 1830-ból. — Egy vidéki Stuart Mária-előadás. — Turandot színerehozatala.

Mind e sikerek elérésének nemes küzdelmében a korviszonyok rajza hiányos volna, ha egy másik tényező működéséről — pusztta kiesinylésből — megfeledkeznénk. Magyar nemzeti szempontból nagy jelentőségű tény, hogy íróinkkal egy úton haladva a magas eszmények felé törekvésben, velük együtt látjuk lelkésülni magyar színészeinket is. Pedig igazat szólva, minden közremunkált arra, hogy ez a színészet — vándorló komédiás csapattá aljasuljon. Nagyúri meczénásai ninesenek; állami támogatásról szó se lehetett abban a korban, midőn az állami költségvetés ismeretlen fogalom volt. Ha ezen a téren is nem lép föl cselekvőleg a magyar nemesi középosztály, a magyar színészet tán sohse vált volna műveltségtörténeti tényezővé. De a magyar alkotmány védőbástyái a vármegyék, hol a sokszor és idétenül megrágalmazott, elfogultsággal lenézett magyar köz-nemesség nemesak szónokolt, mint sokan állítják, hanem szivesen adakozott is (s ezt kevesen tudják), midőn közműveltségi ügyről, nemzeti érdekről volt szó; igen, e vármegyék az ő köznemeseikkal és táblabirákkal mentették meg a magyar színészetet az el-zülléstől, ezek segítették hozzá, hogy közműveltségünk fontos tényezője maradhasson. Az Erdélyból regenerálódó színészetet Pest megye istápolja majd egy évtizedig (1807—1815), aztán Borsod (1815—20) és Fejér megye (1818—1825); majd Abaúj megye (1826—1836) veszi pártfogása alá, s midőn 1837-ben megnyilik a *Pesti Magyar Színház* (a mai *Nemzeti Színház*),

oly színészeti nemzedék által rendelkezésre, mely bár összjáték dolgában, műsor tekintetében sok kivánni valót hagy még, egyes előadóiban a legmagasabb feladatok megoldását is lehetővé teszi.

A Pestről 1815-ben történt eltávozás mondható a magyar színészeti legkritikusabb időpontjának. Egy hajszálon függött egész jövője. Ha közreműsorunk oly közönyösek, mint főuraink; ha a magyar vármegye uszállyhordozója a hatalomnak, mely előtt minden szövetkezés gyanús volt; ha a pártfogolás csak a mulatozás egyik fajtáját látja a magyar színészethez, nem pedig a nyelvterjesztés, a nyelv- és nemzetpallérözés egyik legfontosabb eszközét: úgy tagjai sorában túlnyomóvá leszen a züllött alakok csoportja, s a nemesi és polgári üri osztály egyetlen tagja se fog hozzájuk társulni. De nem így volt. A vármegyei pártfogolás előkelő jellegét adott a magyar színészethez, s tagjai sorában ott találjuk a magyar nemesi középosztály nem egy tagját, kik így üri és magyar előkelő szellemet visznek be a színésztsárgákba. A vármegyei pártfogolás nemesak attól menti meg őket, hogy komédiát játszó vándorcsapatokká süllyedjenek, hanem arra is lelkesít, hogy a magyar közműveltség apostolaivá magasuljanak.

E megreménytésre nagy befolyással van a magyar irodával előkelőségeinek a magyar színészettel való érintkezése. Ók ismertetik meg a magyar közösséggel 1818-ban KISFALUDY KÁROLYT a drámaírót, s ettől a kortól állandó marad a kapcsolat magyar drámaírók és magyar színészök között.

Ennek az irodalmi színvonalnak folytonos emelkedését mi sem bizonyítja oly határozottan, mint az, hogy SHAKESPEARE mellett SCHILLER-cultusa a magyar színészeti legjellegzőbb vonásai közé tartozik.

Sajnos, jobbára csak száraz tényeket tudunk felsorolni: a SCHILLER-előadások helyeit, keltezéseit, de ez adatok maguk helyett beszélnek; beszélnek nemes ambítióról, el nem esüggédő kitartásról, az önmagán segíteni tudás nagy művészetiéről, a nemzeti hivatás felismeréséről s az irodalmi érdekek tudatos cultusáról. Száraz adatok, de azt bizonyítják, hogy a magyar színészeti megréttette hivatását, mert nemesak a hazai dráma-irodalmat kultiválta, hanem közvetítője lön a külföld klasszikus drámaírodalmának oly korban, midőn a nehéz sajtóviszonyok

úgyszövén lehetetlenné tették a fordított drámák kiadását könyv alakjában is. Így vezető munkása lett az irodalomnak s a szinpadról kedveltebb meg azt a SCHILLERT, kit évtizedek mulva a M. TUD. Akadémiciól kezdeményezett SCHILLER-fordítások ismertetnek meg közelébbről a magyar irodalommal is. Megmunkálta ekként azt a talajt, melyben aztán állandó gyökeret vert a magyar SCHILLER-cultus terépelyes, szép tölgye.

A miskolci és a kassai színház legrégebbi műsora ismeretlen lévén, csupán a székesfehérvári szintársulat műsorára kell szorítkoznunk az 1818—1825-iki időkből. Meggondolva azt a körülöményt, hogy távol a fővárostól mégis íly lelkes előadói akadtak a SCHILLER-drámáknak, elköpzelhetjük, hogy ha e társulat vendégszereplések helyett megállandósult hű Pesten, minő magas színvonalon állott volna műsora!

A következő SCHILLER-drámák voltak a műsorán:

1818. *Moor Károly* (XII/6.) Pest. — Továbbá a SCHILLER-HOLBEIN-féle *Frigyesi Elek.* (X/6.) Pest.

1819. *Frigyesi Elek* (I/1) Pest. *Moor K.* (Komárom XII/29.)

1821. *Fiesco* (I/18 MURÁNYI Zsigmond hasznára). — *Fortély és szerelem.* (IV/7.) — *Turandot* (X/15. HORVÁTH József hasznára) Székesfehérvár.

1822. (I/8.) Pécsett egy Quodlibet száma ez volt: «*Moor Károly* szomorújátékából, SCHILLER-tól egynehány Jelenés.» *Fortély és szerelem* (I. 12. Pécsett). — *Stuart Mária* (I/29. Pécsett KÖSZEGHY ÁLJOS hasznára).*) — *Fiesco* (II/9. Pécsett HORVÁTH hasznára). — *Turandot* (II/16. Pécsett KÁNTORIÉ hasznára). — *Stuart Mária* (III/11. Székesfehérvárott), — *Turandot* (III/28. u. o.). — *Macbeth* (XII/19). «SCHILLER után.**)

*) A több előadás a következők voltak: Erzsébet: MURÁNYI; Stuart Mária: KÁNTORIÉ; Gr. Leicester: KÖSZEGHY; Gr. Srewsbury: HORVÁTH; Burleigh V.: KOMLOSSY; Poulet: MURÁNYI; Karl Margit: DÉRMIÉ; Gertrud: KOMLOSSYNE. (A színlap megvan a M. TUD. Akadémia levéltárában.) Ez az előadás teljesebb volt, mint az 1823. évi köleszvári, melynek személyzeteit alább közöljük. Pécsett csakis Bourgoyn szerepét hagyta ki.

**) Jellemező adatként megemlítem, hogy a színlapon ez állt: «Schiller után fordította Benke József.»

Murányiné a „jutalmazandó” éveket nyomatta ki a színlapra: „a halhatatlan Schiller munkája lévén, hiszem, hogy közmeglegédést fog-

1823. *Stuart Mária* (XI/26. Székesfejérvár). — *Fortély és szerelem* (XII/30. u. o.).

1824. *Stuart Mária* (V/18. Pesten a német színházban magyarul. Fordította KOVÁCSÓCZY MIHÁLY.) (?)

1825. *Stuart Mária* (Pozsony, november) *Frigyesi Elek* (u. o., deczember).

Tizenkét éven belül (1812—1825) a magyar színpad 3 ijj SchILLER-dráma fordításával szaporodott:

1. *Orleansi szűz* 1812 III/27. Kolozsvárott első ízben.

2. *Turandot* 1821. X/15. Székesfejérvárott *

3. *Stuart Mária* 1822. I/29. u. o. és Kolozsvár 1823. IV/19. Új fordításban 2 SchILLER-dráma adatott:

1. *Fiesco* Kolozsvár 1812. II/2. első ízben.

2. *Fortély és szerelem* u. o. 1812. III/5. első ízben.

Ezenfölölr szinre került SCHILLER-átidolgozásában: *Macbeth* (1822. XII/19.) és a Holbeintől készített *Fridolin* mint *Frigyesi Elek*.

Állandóan műsoron volt 1794-től 1825-ig 6 drámája. *)

nyerni. (!!!). E szerint SCHILLER nevének sokkal magyobb vonzáerőt tulajdonítottak, mint Macbeth angol szerzőjének. SHAKESPEAREnek, kiről e színlap egy szóval sem tett említést!

*) A német előadások külföldi és hazai statisztikája álljon itt összehasonlítás érdekéből;

1. *Fiesco*.

- 1784. I/11. Mannheim,
- 1784. I/25. Wien (Kärtnerthortheater),
- 1784. febrúár Pozsony (németül)
- 1787. XII/1. Wien (Burgtheater)
- 1787. XII/10. Pest (németül)
- 1793. XI/17. Buda (németül)
- 1812. II/15. Kolozsvár (magyarul).

2. *Don Carlos*.

- 1787. VIII/29. Hamburg IX/14. Leipzig
- 1788. IV/6. Mannheim
- 1788. IV/16. Frankfurt (a. M.)
- 1788. XI/22. Berlin
- 1791. IX/25. Weimar
- 1791. XI/19. Pozsony (németül)
- 1793. XII/21. Pest (németül)
- 1796. I/28. Brassó (németül)
- 1820. X/11 egy részlete magyarul Komáromban
- 1834. II/3. Kassa (magyarul).

3. *Stuart Mária*.

- 1800. VI/14. Weimar,
- 1801. I/8. Berlin.

4. *Orleansi szűz*.

- 1801. IX/11. Leipzig
- 1801. XI/23. Berlin

Ebben az időkörben kerül először szinre *Stuart Mária* is, még pedig első ízben Pécssett 1822. I/39. s aztán 1823-ban Kolozsvárott IV/29.* Ez utóbbi színlap ránk maradt egyetlen példányán: *Jelentés*. cz. a. a következő sorokat olvashatni: «Schillernek ezen szép Remeke eddig még Magyar nyelven esméretlen volt nálunk: a' Fordító szerentsés volt a Schiller' nagy Ideáit magyarul is kimondani. Azok, kik a' Karaktereknek, 's indulatoknak mester-kéz által készült vonásában gyönyörködnek, ezen Tragédia' látása által, hogy popularizált vonzódásukat kielégithessék, azon a' Játszó Társaság tellyes igyekezettel törekedni fog... A színlap a fordító nevét e két betű alá rejtí: D. J.;

1814. XII/29. Wien

1802. I/27. Wien

1815. Pest (németül)

1803. IV/23. Weimar

1822. I/29. Székesfejérvár (magyarul)

1803. IX/26. Buda (németül)

1823. IV/19. Kolozsvár

1803. X/3. Pest (németül)

1824. V/18. Pest

1812. III/17. Kolozsvár (magyarul)

5. *Turandot*.

1802. I/30. Weimar

1821. X/15. Székesfejérvár (magyarul)

1851. XI/21. Wien.

*) A pécsi színlap adatait alább (52. I) közölvén, a kolozsvári előadók neveit itt közöljük szóhíven:

Erzsébeth, Anglia Királynéja	—	S. BORBÁLA
Stuart Mária, Scotziai Királyné, Angliában fogva	—	UDVARHELYINÉ
Dudlei Robert, Leszteri Gróf	—	CZÉLESZTÍN
Talboth, Sreuzzbury Gróf, Pétsét őrző	—	KOTSI
Czetzil Vilhelm, Burleigh Báro, Fő Kints tárnoch	—	ÉDER
Melvil, a' Mária' Udvar Mestere	—	UDVARHELYI
Paulet, Mária' Örje	—	KRÉMÉNY
Mortimer, az Otstse	—	FARKAS
Davison Vilhelm, az Erzsébeth' Titoknokja	—	GÖDE
Okelly, a' Mortimer' barátja	—	PÁLI
Hanna, Mária' Biztossa	—	SZ. SUSÁNNA
Karl Margith, Mária' Komornéja	—	PÁLISÉ
A Grófság Scherifje	—	MOLNÁR
Testőrző Tiszt	—	SZILAGYI

Mint látható, csupán Gróf AUBESPINE; KEST; Gróf BELLIEVRÉ; DRUCKON Drury és BURGOYN szerepei maradnak ki hihetőleg a személyzet fogyatékkossága miatt.)

de ha figyelembe veszszük, hogy *Stuart Mária* 1836. évi I/9-iki debreczeni előadása szinlapján a darab fordítójának *Déry István* van megnevezve, nagyon valószínű, hogy mind a Pécssett 1822-ben mind Kolozsvárott 1823-ban szintén az ő fordítását használták. *Déry István* 1817-ig színész volt, s így nagyon valószínű, hogy a fordítás vagy a pesti (1809—15), vagy a miskolezi színészskedés idejéből (1815—7) való, s így tán első ízben Miskolezon kerülhetett szíre.*)

Az 1825-öt követő időkör vidéki színészetinek SCHILLER-műsorát 1837-ig szinlapok hijában s az egykorú ujságlevelék szükszavú s gyér számú tudósításai miatt bajos egész teljességeiben összeállítani, de a ránk maradt FÁNCSY-féle nagybecsű szinlapgyűjtemény, id. SZINNEYI JÓZSEF gyűjteményéből birtokunkba került kassai szinlapok (1829—34), valamint az egykorú Színházi Zsebkönyvek segítségével, megpróbáljuk az eddig főkutatott adatokat összeállítani.**)

*) A pécsi színlap érdekessége, hogy a jutalmazandó KÖSZEGET ALYZIUS a pécsi közönséget »ama halhatatlan Schillér remek munkájának« előadására hívja meg. Színésszertörténeti szempontból pedig nevézetedes o szinlapnak még a következő NB.-je: «A Játékot megfogja előzni, egy hozzá megkívánt ható Ábrázolat (Tableau) (sic) Két Szakaszban és hat mozdulatban: STUART MARIA ELFOGATÁSA ANGLIÁBAN.

A játék végével pedig előfordul a valóságos történet szerint: STUART MÁRIA FŐ VÉTELE. Ábrázolat (Tableau) 6 Mozdulatokban. És az egészet böfejezi: ERZSÉBET ANGLIAI KIRÁLYNÉ PÁJDALMA, mely Ábrázolathban STUART MÁRIÁRA ÉS GRÓF ESSEX mint Lelkek megjelennek.»

(V. o. 55—6. lapon Stuart Mária 1836. évi Január 9-i debreczeni előadása szinlapjával s a Hommúvesz ott közlendő kritikájával.)

**) BALOG ISTVÁN «Cassa-Protocollumának» (Nemzeti Múzeum kézirat-tára: Oct. hung. 631. sz. n.) szükszavú bejegyzéseiből inkább csak sejtjük, mint bizonyosan állíthatjuk, hogy az ő tárgalata is előadta SCHILLER Elsőberet más címen. Így 1828. április 8-án vasárnap Szombathelyen a *Zsiványok* címen előadott darab 38 ft. jövedelemmel van elkönyvelve. Ugyanezen évben okt. 3-án a *Zsiványokat* Körösön (Horvátország) is adják s jövedelmök 72 ft.

Az egész Protocollumban egyetlen egyszer fordul csak elő ezen a címen: *Moor Károly*, minden 1830. december 12-én Budán adják s a »kódos idő daczára« 60 frót jövedelmezett.

Nagyon sürűn szerepel 1820—37. közötti műsorában egy ily ez. darab: Bakonyi tolvajok, mely állítólag BALOG J. őröklet (?) darabja volna. Van-e

1830. márcz. 11. Miskolezon: *Moor Károly* mint «Nagy Szomorú Előadás» (?) Károly = KILÉNYI DÁVID; Ferencz = KOMLOSSY FERENCS; Amália = KOMLOSSYNÉ.

1830. márcz. 27. Kassán adják *Stuart Mária* mint «nagy szomorú játékot» Kántorné javára. «*Stuart Mária* fejvételle Tabloba fog előmutatódni.» Kántorné Erzsébet; DÉRMÉ *Stuart Mária*. Ford. Kovácsóczy.

1830. április 25. Miskolezon. A *Vashámorba* való menetelt adják mint «vigsággal elegyes Nemzeti drámát.» (?) «Schiller Költeménye után.»

1830. deczember 12. Budán: *Moor Károly*.

1831. febr. 8. Debreczenben, *Moor Károly* vagy a *Tolvajok* adatik. A szinlapon ez a figyelmeztetés olvasható: «SCHILLERNAK adatik. A szinlapon ez a figyelmeztetés olvasható: «SCHILLERNAK ezen nevezetés s mindenütt kedvességet nyert Játék Darabjára, a' melly a leg-nagyobb igyekezettel fog előadóni, egész alázatosággal bátorodik a Nagy Érdemű Publicumot meghívni a Nemzeti Szín Játzó Társaság.»

1831. IV 26. Kassán *Stuart Mária* az 1830. évi szereposztással. Fordítója nincs említve.

1832. januárius 28. Miskolezon az *Orleansi szűz* ily ezzel kerül szíre SZÖKE SÁNDOR «különös hasznára»; «Johanna d'Árc, az orlansi szűz. Pompás Fejedelmi Vitézi Szomorujáték 5 felvonásban. Egy Prologussal. SCHILLER Remek Munkája.»

1832. febr. 22. a miskolezi szinlapon ez olvasható: *Frigyesi Elek* vagy a *Vashámorba* menetel. Érzékeny s vigsággal elegyített játék 5 felv.-ban. Írta SCHILLER. Magyarra tette LÁNG ÁDÁM.

1832. márcz. 18-án ugynések Miskolezon adatott: «A fortély és szerelem a németbe nagyon ismeretes Cabale und Liebe, Polgári szomorujáték. Írta SCHILLER.»

1832. III/23. Kassán *Stuart Mária*, mint «nagy szomorújáték». Ford. nincs megemlítve. «A Játék végződik egy a Játék

valami hasenlőségi SCHILLER és BALOG drámája között, azt csak egy előkerülő súgókönyv tudná végleg elhonteni. — A FÁNCSY-féle szinlapgyűjtemény 1831. évi márcz. 20-iki szinlapján a darab címe ez: A bakonyi tolvajok v. hararnia bosszúállásból. Mulatságos vígjáték énekekkel 3 felv. Ez valószínűleg egy és ugyanaz a MÉRENYTÖL HENSLER után fordított s font (18. és 32. lap) említett vígjátékkal: A bosszúállásból lett hararniával,

folyamatjához tartozó Néma Ábrázolattal (Tableau) melly egy Slaer-Firhangon lesz látható». Főbb szereplők, mint 1830-ban,

1832. szept. 6-án ugyancsak mint polgári szomorújátek kerül színre Debreczenben a *Portréj és szerelem*.

Az 1832. nov. 3-i előadásra egy új SCHILLER-drámát adnak elő Miskolcon: «A messzinai menyasszony (Die Braut von Messina) írta SCHILLER.» A fordító nevét elhallgatja a szinlap, de külön megemlíti, hogy Kovátsné Donna Anna szerepében «mint a Társasághoz fel-vett Tag» lép föl.

A messzinai arának ennél régebb előadásai közül csupán kettőt ismerünk, mindenkor Pesten: 1831. XI/12. és XII/6.*

1832. XII/27. Atya és völgyény egy személyben Kassán, ford. NÉMETHI ÉDER György.

1832. XII/29. Moor Károly adatott Kassán, fordító megnevezése nélküli. Károly: BARTHA; Ferencz: MEGYERY; Amália: KÁNTORIÉ.

1833. I/20. Kassán Az Orleansi szűzet adják DÉRYNÉ javára.

1833. I/26. adatik Miskolcon «Fiesco öszveesküvése Genuban. Itt még soha sem adatott Pompás Szomorújátek 5 felv. Írta Schiller Fridrik.» (A darabot FÁNCSY Lajos választotta jutalmjátékú)

1833. III/2. Kassán Turandot vagy a három taliny. «Itt még nem adódott chinai rajzolat 5 felv. Szerzette SCHILLER, ford. Kovacsóczy MIHÁLY.» KÁNTORIÉ javára.

1833. III/3. Atya és völgyény egy személyben. Kassán. Szerzette PIKARD francia nyelven. Németből fordította NÉMETHI ÉDER György.

1833. III/16. Kassán Frigyesi Eteket adták elő «SCHILLER szerzeménye után magyarosítva.»

1834. I/21. Kassán Moor Károlyból egy jelenést adtak elő, LENGYAY, ÜDVÉNHÉLYI, UJFALUSY, és MAROSI.

* Kis János időtöltésből lefordított egy-két verset a Messzinai ará chorusat közül s azt 1807. III/10.-iki leveleben elküldé KAZINCZYNAK, megjegyezve: «bármily csekélysség is legyen az ilyen ajándék.» Ez a melléklet azonban elveszett a levél mellől s így nem tudható; mit fordított le Kis János. L. KAZINCZY Lev. IV. K. 510. lap.

1834. I/24. Kassán Frigyesi Eleket adják «KOTZEBUE után (!) magyarosítva.»

1834. II/3. Don Carlost adják UJFALUSINÉ részére.

1835. XII/5. Debreczenben az Orleansi szűz kerül színre, ÉDER ALOYZA javára.*

1836. I/9. ÉDER György javára adják elő Stuart Márát. A szinlap szerint «magyarra szabadon fordította DÉRY ISTVÁN.»

A szinlapon a következő jellemző sorokat olvasunk. «E darab utolsó jelenetében a szin vesztő teremre változik, melyben római (!!) fényvel világított néma ábrázolat több mozdulatokban szemlélteti Mária fejvételét, az alatt, mik azzt a szin elején gróf Leicester képződésében látva nevezgeti. . . .

SCHILLER drámája e szerint az eredeti 5-ik felvonásának 10-ik jelenetével végződött a magyar szinen, külső hatás szempontjából nem helytelenül, de kétségtelenül a művészinek rovására. Mindezek dacára a debreczeni közönség előtt eseményszámba mehetett még ez a Stuart Mária előadás is.**)

*) Erről az előadásról csak egy rövid tudósítás maradt reánk a Honművészben (1836. I. félév 85. l.), de e tudósításból mégis két dolgot tudunk meg: 1. a fordító nevét és 2. az előadás fél sikereit. «Deez. 5-én E. ALOYZIA javára — írja a debreczeni levelező — SCHILLER «Orleansi szűze» PÁPÁY fordítására szerint sem helyhez, sem személyzethez nem mérve oly feladás volt, melyről színeszéinknek minden iparkodásuk mellett is csak annyit mondhatunk, mennyit a görög mythologiából Apolló napszekerét elérte Phaeonjához Ovid e szókkal jelent: «non sunt viribus istissi a mū fennsége s annak kivilágosítása tekintetében.» S megjegyzni mégis, hogy a jutalmazott „bő” sikérét tapasztalá a publicum pártfogásának . . . a mi zsúfolt házat jelenthet. Ki és mi volt a mű fordítója: PÁPÁI ISTVÁN, nem tudjuk megmondani. SZINNEYEI is (M. Irök X. K. 371, hasáb) csak színműfordításait sorolja elő. Tán azonos P. I. színészsel.

**) A Honművész debreczeni levelezője (i. h. I. félév 175. lap) a következő sorokkal röjt meg ezt a záradékot: «A fordítás szabad voltát bizonyítá a dráma utolsó jelenetében, nem mondhatnók köztetszést, mint inkább borzadást nyerve a színnek vesztő teremmi változatára, melyben a hirdetmény értelmezése szerint római fényivel világított néma ábrázolat több mozdulatban szemlélteti Mária fejvételét azáltal, mik azzt a szin elején gr. Leicester képződésében látva nevezgeti. Ez a basiliscusos (!) fordításhoz alkalmazott jelenés volt; mert Schiller, ha jól emlékezünk, nem kívánt illy írtóztató hőherlást elkövettetni jelen drámája teremtésekor a szorény nézőkön, mennyiben azt Máriának halálra bocsátásánál végzi be. Az illy

AZ 1836. évi április 27-iki debreczeni előadás alkalmával azonban már új SCHILLER-fordítás kerül szíre: *Turandot*, azzal a megjegyzéssel, hogy «magyarra fordította GÁTHY JÁNOS, kötött beszédben.» Ez az előadás azt jelenti, hogy a magyar színészeti műsora átalakulóban van. Míg eddig jobbára műkedvelő frók közreműködésével segít a maga nagy hiányain,*) a 30-as évek elejével végre az irodalom is megmozdul **) s részint egyesek ·

nemű előadásokra, mi ha szinte közönséget gyűjtene is, már egyszer tett intézményt ismételhetnök, de, hogy a bulga ítélet rosszra ne magyarázza, jó ezünkkel, hallgatunk» . . .

Hogy az egész előadás jól sikerült, azt az előndököt mondottak igazolják: «PARÁZSÓNÉ (Erzsébet) díszes öltözeteivel vitt szerepében oly kellemes volt, hogy a szépség felett tusakodással esak elégületlenség s hűság jeleit tükröz. CHIABAYDÓ (a czimbszereben) ámbar az nem osztályába tartozik (mint nagy tekintetet s méltóságos magatartást valódi komolyssággal s elkeseredéssel vegyítő szerep) sok jelenet dicséretes fel fogása által tetszést nyerni szerencsés volt. FÁSCSY (Dudley Róbert) ma ismét, mint Körner Zrínyijében, mimbeli és szavalási teltséget jelenen tüntet ki, memyiben neki a mozdulat s különböző érzés-változtatás szintű, mint azoknak élénk kinyomása, s a hozzá kivántató hanglejtés vagy emelés teljes hatalmában áll. BARANYI (Talbot gr.), CHIABAY (az egyenes lelkű Paulet), LÁSZLÓ (a heves szerelmű Mortimer), SZÁKEPI (Cecil) mintán dicsérendők. E nagy feladnány személyzetet és színpadot tekintve vára kozásunkat fölülmielvá sikerült, mit leginkább a szerepek betanulásának tulajdonítunk.» A közönség «széplelküsgének remek vomásaként» említi, hogy a jutalmazandó «régi szolgát» (ÉDERT) most is bőven jutalmazá.

Megemlíjtük, hogy Stuart Mária mint «tableau» már az 1833. évi nov. 17-ik előadás alkalmával előfordult Debreczenben:

*) ALBERT LUDWIG főnt idézett művében (128. l.) közli az 1816—25. évi időkorból a berlini, bécsi, boroszlói, hamburgi, lipcsói és drezdai SCHILLER előadások statisztikáját. Ha ezen adatokkal összehasonlítjuk a magyar színpadi előadásokat illető számádatokat, a magyarországi vándorszínészeti nagy többségének ambitionjáról igazán kedvező fogalmat alkothatunk.

**) Erről az első előadásról és annak különben nem nagy díberzseni sikeréről egy rövidke ismertetést olvasunk (Honművész 1836. I. félév 383—4. l.), melynek az a füreszsége, hogy az elején mondottakat a végén mondottak megezafolják: «Teljes számnál nézőink közteteszét nyerék: a czimbszerep alakítójá CHIABAYNÉ, emelvén fényes öltözkeidéje is figyelmes játskvitelét, és Kálef (FÁCSY). Szembetűnöleg iparkodtak: Adelina (G. VIKTORIA), Zelina (E. ALOTZIA), és Skirino (UDVARHELYI NÉ): de e mű minden ipar s reá fordított figyelem mellott is kevés hatással bírt, s inkább unalma, mint elégülest nyújtja közönségünknek.» . . . (De akkor hogyan arathatott közteteszést Turamot és Kálef?)

magánvállalkozásaként, részint a megalakult M. Tud. Akadémia tervszerű kezdésére új, értékesebb SCHILLER-fordítások kerülnek a színészeti műsorába, a meglevőket pedig — nyelvi szempontból — az Akadémiának egy, erre a célra külön alakult bizottsága tisztogatja meg mocskaiktól.

E korszakos jelentőségű irodalmi mozgalom megindítóival érdemes lesz külön is foglalkozni.

V.

A Haramják fordítása Schedeltől 1823. — Levele Kazinczyhoz. — A Hazai és Külöldi Tudósítók és a Hasznos Mulatságok birálata. — A Tudományos Gyűjtemény birálata. — Egykoruk véleménye a fordításról magyarság szempontjából. — Kisfaludy K. Xeniaja a Haramják fordítójához. — Schedel Fiesco-fordítási terve. — A Kedveskodő-ben (1824) fordítási mutatvány a Dio Piccolominiből. — Puky József Schiller-fordítása. — Hazafias érzése a fordítás egyik indoka. — Schelet a Puky fordításáról. — Schedel jelentése a Szenvey József kész Schiller-fordításairól 1828-ban. — Bajza véleménye Szenvey Schiller-fordításairól. — Az Akadémia kijelöli a lefordítandó Schiller-drámákat. — Nagy Ignácz Színműtárának új Schiller-fordításai. — A magyar színpad Schiller-cultusának jellemző vonásai. — A színpad és az irodalom kapcsolata.

A hazai SCHILLER-cultusnak ez az irodalmi értékű mozgalma ismét KAZINCZY baráti köréből indul ki s esak azután kerül az Akadémia védelme alá.

SCHEDEL FERENCZ JÓZSEF, ki a *Tudományos Gyűjtemény* melléklapjában, a Széplitteraturai Ajándékban (1821) egy versfordítással mint 16-éves ifjú kezdte meg irodalmi pályafutását, a következő évben levelezésbe bocsátkozik KAZINCZYval és 1823-ban egy nagyobb vállalat első köteteképen egy ily című munkát ad ki: «SCHEDEL F. J. Külöldi Színjátékok. Első kötet: A Haramják. Irta SCHILLER FRIDERIK. Magyarra átvivé S.» (Pest, 1823., 8. r. 218. I.) A könyv sajtó alól azonban valósággal csak 1824. jan. 15-én került ki. Ezt a munkát 1824. febr. 14-éről keltezve az alábbi jellemző sorok kiséretében küldi meg KAZINCZYNAK: «Itt a Tekintetes Úr egy munkát veszen, mely a küldőnek édes táplálatul szolgált sokáig, melyet másolni igyekezett minden tehetségével: s most, hogy megjelent, félelemmel nyújt át Annak, kit barátjának oly szívesen óhajt. Jól tudom, mit hibázta a tudósok többsége originalomban s RÖSSLER, ki dolgozásommal meg

látszott elégedni, választásomat gáncsolja; de én örülök, hogy meg fogom tudni mutatni a hibák mellett is e mű elmulhatatlan becset.**)»

A fiatal SCHEDELnek nem volt bizonyára tudomása arról, hogy KAZINCZY «ördöginek» tartotta SCHILLER *Räuber*-ét. Ez magyarázza meg tán legjobban, hogy miért nem találunk KAZINCZYNAK SCHEDELhez irott s eddig kiadott levelei között egyet is, mely kiterjeszkednék a fordításra — pedig ebből tudhatnók meg: véleménye megváltozott-e vagy ugyanaz maradt mint 1809-ben.

SCHEDEL fordításáról magyar nyelven legelőbb a «*Hazai és Külöldi Tudósítások*», majd melléklapja: a «*Hasznos Mulatságok*» emlékezett meg részletesebben, s nemsokára nagyobb alapossággal első tudományos folyóiratunk: a *Tudományos Gyűjtemény* ír róla.**

A *Hasznos Mulatságok* birálatában az a legjellemzőbb,

*) KAZINCZY F. levelei. Kiadja KAZINCZY GÁBOR Pest, 1860. 26. lap. RÖSSLER J. K. (1773—1837.) szerkesztője volt a Vereinigte Pesther-Ofner Zeitungnak és melléklapjának, a Gemeinnützige Blätternek. (V. ö. SZINNYEI M. írók XI. K. 1339—41. hasáb.)

**) H. és K. T. 1824. jan. 24. H. M. 1824. I. félév 8. sz. T. Gy. 1824. II. K. 86—102. I. V. ö. BAJZA-nak SCHEDELhez irott vigasztaló levélvel 1824. febr. 5. (B. összegyűjtött munkái. Budapest, 1900, VI. K. 51., 57. I.) I. BAJZA kritikáját a fordításról u. o. 60—3. lap.

Az alábbi költeményt közöljük annak igazolására, hogy SCHEDEL már mint 18-éves ifjú SCHILLER Stuart Mariájának nemesak ismerője, hanem bámulója is volt.

Stuart Mária.

Mint egy istennő ragyogál vitézlő
Szkóciád — 's Páris fejedelmi székén;
A' sótét tűlöcz 's a' királyi bíbor
Diszat nyere Töled.

A' szabad Brittek' Szemirámlja, fendor
Versenyes társad dicsé' fénytötjén
Olly nagy, olly szép nem vala mint Te a' bús
Börtön ölében.

Hévye jó lelkem Tereád tekintvén
S e fohász út ki dagadó melyemből:
Rizzio érted halás! — halni mint Ő
'S Te: örök élet.

(Aurora, 1823. 300. lap.)

hogy egyetlen elítélt szava sincs azon bombasztok ellen, melyek Ajánló Levelében foglaltatnak,*) pedig egy kis mutatóvány is meggyőzhet arról, hogy elég megróni való lehetett az egészben. Íme: »SCHILLER, az Ifjú, tormentt s határt nem ismerő lángárja ön medrétt emészítgetve omlott belé a teremtmény-vázba, melly majdan megrendítse majd ismét elolvasszon. Így szökenek elő a gondolatolvásztóból a Haramják»...

Ezen ilyfajtájú bombasztokban dúsalkodó fordítási szörny-szülötről a következő kiméletes szavakkal emlékezik meg ismertetőnk, valószínűleg a jölelkű s minden magyar ügyért naiv lélekkel lelkesedő szerkesztő : KULTSÁR ISTVÁN. »Ezen Játék kezdete azon igyekezetnek, mellyre magát Schedel úr elszánta és ezen nevezet alatt... folytatni akar.« Igen természetesnek tartja, hogy a fiatal SCHEDEL SCHILLERNEK fiatalkori munkáját kedvelte meg különösen s abban akarta megpróbálni a maga »Magyar tollának tehetségét.« Megjegyzi egyúttal a kiméletes kritikus szelidsegével, »hogy példáját abban felfüll-műlni is akarta; hogy a nagy indulatokkal s a borzasztó változásokkal tellyes eredeti munkát

*) Hogy a fővárosi irodalomtól távol élő írók körében, milyen megbotránkozást kellett nemesak SCHEDEL. Ajánló Levele, hanem SCHEDEL vállalkozása is, állandók itt a később vele jó viszonyba jutott STETTNER (ZÁDOR) Györgynek FÁBIÁN GÁBORHOZ (Dukáról febr. 24-én 1824) írott egyik leveleből a következő elítélt sorok : »SCHEDELnek Haramjából látta az Ajánló Levelet, melly Kulesár Hasznos Mulatságai egyik darabjában áll u-szégyenkövön s ebből, melly neki önmunkája, nem néhánysz elközelni, milyen lehet a fordítás. Nagyon éretlen ítételekre mutat már az is, hogy ő a dicső SCHILLERNEK, kinek Rémek darabjai vagynak, mint Don Carlos, Tell etc. etc. ezen legrendetlenebb, legtökéletlenebb munkáját (!!!) választá fordításra. De az olyan exorbitans charaktorekben s extreme ideákban millenyekkel tömve vagynak a Ráuberek, tetszik magának a le nem ismerte, ki nem tiszta izlésű mokány gyerek. Olvasnunk kell előbb s tanulunk, s az olvasottat jól megértenünk, a tanultat asszimilálnunk s azután írnunk. Egy fiatal íróban kiflönösen nincs nagyobb hiba, mint a fundamentum nélkül való önkéjszerinti (willkürliche) zaboláltan újító kérésig. Ez a hamis irány a legjelesebb idomokat (Anlage) is képes használni, söt veszedelmesekké tenni. A fiatal kor ügyis nagyon ragadtatik minden újnak (jó vagy rossz mindegy) hajhászsására. De mennyivel izgatóbb ezen természeti összön, annyival szükségesebb ezt mindenkor zabolán tartani.« (L. STETTNER György 14 levele FÁBIÁN GÁBORHOZ. Akadémiai Értesítő. 248—9. füzet, Budapest 1910. 460. lap.)

nem annyira magas kifejezésekkel, mint szokatlan s egyedül az ő képzeliésében termett szavakkal s kifejezésekkel igyekezett nagyobb részint kicserélni; nem tekintvén azon igazságra, hogy a szép és nagy csak akkor szép és nagy, ha megérthatik; ha pedig az Író ezt el nem érheti kiváltképpen a széptudományok műveiben, tzélját eltévesztette». . . De mintha még ezen általános sententiák keretében mozgó kritikát is nagyon szigorúnak találta volna, a következő enyhítő szavakkal fejezi be ismertetését. »Mi a különösségeket a fiatal korban úgy tekintjük, mint a mustnak forrását és azt reméljük, hogy az, aki nagy tüzzel kezdi, idővel megtikkad (!) s lettsillapodván hevessége, észre fogja venni, hogy az Író nem magának, hanem másoknak ír s majd később érett és hasznos munkákkal fogja nyelvünket gazdagítani.«*)

Bár e bírálat zárósorainak jósarat későbbi pályafutása valóra váltotta, s így a kritikus igazolva van az utókor előtt túlságosan kiméletes szavaiért, mégsem szabad elhallgatnunk azt a másik ismertetést, mely sok tudással, a kérdés körüli alapos tájékozottsággal s igazán kritikus elmével mond leplezetlen véleményt e fordításról, csaknem teljesen ellenkezöt a *Hasznos Mulatságok*-belivel.**) Íroja általános fordítási elvek fejezetéből indul ki s megjegyzi, hogy a fordítónak első sorban nemesak azt a nyelvet kell tökéletesen ismernie, a melyből, hanem azt is, a melyre fordít. A fordítás maga akkor gördít természetesen nagy nehézségeket a fordító elé, midőn a két nyelv szerkezetére és természetére nézve annyira különbözik egymástól, mint a magyar a némettől. Ezenfölül egy lángoszú író művének lefordításához rokon lélek is kívántatik.

Ő SCHEDEL fordítását a maga egészében »egymagában szép és bizonyos tekintetben dicséretes igyekezetnek« tartja ugyan, de, szerinte kár volt lefordításra ép ezt a darabot választania, mely-

*) L. b. 64. lap.

**) Tudományos Gyűjtemény 1824. II. K. 86—102. I. V. o. BAJZA véleményével e bírálatot a SCHEDELhez írott levélben Pozsony 1824. IV/2. (BAJZA munkái 6. K. 65—6. lap.) SCHEDEL Fiscót is lefordította volna. »Te add ki a mint szándékod volt« — írja BAJZA (u. o. 66). Ügylátszik e szándék csak szándék maradt.

ről maga SCHILLER is bevallotta, hogy ifjú heve elragadtatásában s mások négatására írta. Különösen megrója SCHEDEL zárószavát s gögösnek, igazságtalannak tartja s egyben azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy a fordító előtt a magyar nyelv természete, szelleme egészen ismeretlen s ő maga «magában a nyelvben is tudatlan.»

Föhibáját hét pontban a következőleg foglalja össze. Ezek:

1. az idegen szavaknak fölösleges halmozása;
2. a szertelen újítgatás megzabolázatlan vágya;
3. a szavak igaz értelmének nem tudása;
4. a grammaticában példátlan járatlansága;
5. érthatetlensége számtalan okokból;
6. grammatikai és helyesírási ellentmondásai — és
7. minden józan izlésnek méltatlan elmellözése és az illendőségnak kárhozatos tagadása.*)

Figyelmezeti SCHEDELT, hogy okuljon ezen intilmeken és utbaigazításokon, melyekben SOKRATES *Eriköcsi intései* cz. fordításának birálata alkalmával ép a *Tudományos Gyűjtemény* részesítette őt.**) Ajánlja azonfölii, hogy legalább 10 éven át minden kitelhető igyekezetét a magyar nyelv elsajátítására forditsa.

*) Majdnem teljesen ebben a szellemben fr. STETTNER Györök 1824. márc. 16-áról kelt s FÁBLÁN Gáborhoz irott (s csak nemrég nyilvánosságra került) leveleben. E jellemző sorokat itt közöljük mint jelentős adalékokat ahhoz, hogy miként alakul ki irodalmunkban az ú. n. «irodalmi közvélemény.» Egyúttal felforrott épével hagyd szólljak Schedel Haramjáiról is; soha én ennél undokabb Literariai Szórnyet (Monstrum Versaghynél) nem láltam; s olly moeskos Pasquilust, a minő ez, mind a diesönlűt SCHILLERRE minden kedves Hazánk gyönyörű nyelvéré is, nem is álmodhattam volna; s habár Hippokratjaink egész ültetvénycékkel is merítének a hunyort (a mint az Elészőben mond) még sem birnák ezen eszefizamodott fattyút józanabb észre hozni. Azért is legjobb lenne ezen incorrigibilis Literariai Haranját még több nyelvgyilkolmányokat nem teend, a *zsar-padon* (214. l.) megkinzatván a *törényfára* (u. o.) *felgomboltatni* (35. l.). Te minden esetre nagy hálával tartozol azon Heraklesi ellankadatlan békötürésű Recensensnek ki ezen *asz.. ba fulladt f... s lélek* (102. l.) (boċċassák meg a Chariszok általam ezennel kénytelen ségből lett megsérítetésöket!) Augiaszi Istáloja kihányásától megmentett... L. Akadémiai Értesítő. Budapest, 1910. 248—9. füzet 463. lap.

**) I. h. 1823. évf. VII. K. V. b. n. n. 1822. évf. V. K. 127. lap s Magyar Kurir, 1822. I. 390. lap.

Említést tesz RÖSSLERNÉK, főnt jelezett dicsérő német bírálatáról is, de megjegyzi, hogy bár mint recensens szeret tanulni bárkitől is, sajnálatára ő maga, SCHEDEL fordításából esupán azt tanulta meg: «mitől kell a magyar írónak tartózkodnia, ha megértetni kíván...»

Ha az utókornak kegyeletével és egyúttal részrehajlatlanságával nézzük ma SCHEDEL ezen SCHILLER-fordítását, lehetetlenség igazat nem adnunk a *Tudományos Gyűjtemény* kritikusának. A fordítás egyenesen hajmeresztő, vagy mondjuk inkább: mulattatóan érthetetlen, magyartalan, formailag, tartalmilag komoly beszámítás alá alig eshető. Akaratlanul is eszünkbe jutottak ép SCHILLERNEK, 1792-ben egyik barátjához irott következő sorai: «Die schlechteste der Schlechtigkeiten ist eine schlechte Übersetzung...»

KISPALUDY KÁROLY Xeniájában a következőket írta:

A Haramiák fordítójához.

Messze menelt Musál; magyarul is németet írtál:
Ach tán szellemi lágy flöte kerengni csinált!*)...

Négy éven át nincs irodalmunkban nyoma semmiféle nagyobb SCHILLER-fordítási vállalatnak. BAJZA egyik leveléből azt lehet sejteni, hogy SCHEDEL lefordította *Fiescót* is, de ennek a fordításnak további sorsáról mitse tudunk.

Erre az időre esik (1824) az első fordítási mutatvány a *Wallenstein-trilogiából*. A *Kedveskedő* hasábjain egy Névtelen, A Katona címmel lefordítja a «*Die Piccolomini*» cz. dr. I. felv. 4. jelenete szép lyrá versét — hexameterekben:

Boldog nap midőn a fegyvert viselő háza térhét
S gyenge karok nyilnak néki a lágy ölelésre stb.**)

A SCHEDEL balsikerű kísérlete után négy évre egy nem kevésbé gyönge vállalat indul meg (Pesten 1827.): PUKY JÓZSEF

*) TOLDY FERENCZ, KISPALUDY K. minden munkái ötödik kiadásában (Pesten, 1859. I. K. a 196. lapon) csak annyit jegyez meg e Xeniákról: «Hozzájok magyarázatokat írni még most is korán volna. A maguk idejében megírtettek.»

**) Kedveskedő, 1824. III. K. 43. lap.

szinjátékokai címen I. K. Fiesco, II. K. Fortély és szerelém.* Nincs tudomásunk róla, hogy akár az egykorú, akár a későbbkori magyar irodalom behatóan foglalkozott volna e fordítással. Az egykorú sajtóban csupán a *Hazai és Külföldi Tudósítások* vett róla tudomást, leveleikben pedig csak BAJZA és SCHEDEL nyilatkoznak róla. Egy darab korrajz az illesmi. Jele a bátortalanságnak, mely nem mer, de jele a hazafias elnázásnak is, mely nem akar nyilatkozni. Ha PUKY értesülhet BAJZA és SCHEDEL véleményéről, bizonyára nagyobb okulással jár ez rá nézve, mint a *Hazai és Külföldi Tudósításoknak* általánosságokban tartott dicsérete. E rövid ismertetés első fele úgy hangzik, mintha gáncs akarna lenni. «Nem lehet tagadni, hogy a nyelv tehetségének, bőségének és hathatósságának legigazabb bizonyssága, ha jelen idégen Íróknak munkái nyelvünkre helyesen fordítattak; de óhajtanók, hogy azok, kik oly módon értelmü írókat mint SCHILLER fordítanak, elégsges előkészülettel kezdjenek a munkába»...

*) Hogy minű hazafias érzés ösztönözze a fordítás elkészítésére PUKY, idejegyezzük Elöljáró Beszödjból e kort és egyént egykép jellemző sorokat: «Nemzetünk előmenetele s annak tökéletesedése, az a Fö, és Szent ezél, melyre minden igaz Hazafinak sietve és vágyólag igyekezni kolletik, — Ez a ezál egyedül a' Nyelv kiművelése 's annak virágzáshán tétele által érődhettek el: auknak elérését segílli a Tudományoknak, és Pallérözödásoknak minden neome, 's azoknak anyai nyelvünkön lehőtő fel-találásra. — A Nyelv elérvén, ha félíg meddig is tökéleteségét, u' Nemzetét díszsoríti 's alkalmatossá teszi Önségére (!?), 's más idégen nyelvektől való függetlenségére. — Ezen szent Czéloktol buzdítattaván 's által látván e' részbeli Nemzetünk bijánnyt, kivánom Hazánkat egy Idegen Nemzet e' századbeli leg első 's legmiveltebb Játékszini Írója két darabjával megismérkedtetni; 's egyszersmind ezáltal ösztönözöm több Hazánkra is a' Nyelv művelésére s annak fundamentumára t. i. az Idegen Nemzetek Tudományaiakkal leendő megesmerkedtetésére.

Ha Nemzetünk anyai Nyelvén minden Tudományra, Litteraturára, és Pallérözödásra tartozókat feltalálhatná, nem kénszerítődne az Idegen Nyelvek fundamentumos tanulására, 's ön nyelvén magát sikeresben előmenetelesíthetné; azért most elő Anglia: azért Francia, és Német-Ország... Kijelenti aztán, hogy »rendesen szabadon és erőltetés nélkül fordított« elakarta ezzel érni, »hogy abban u' köz Rendben lévők gyönyörűségeket találhassák, 's a' köz Játék színén is egy hullásra érthető legyen, a' miveltebbek pedig ha nem egyehet, leg alább a' meglehetős fordítást s' az Író valóságos kifejezéseit, és Indulatjait benne feltalálhassák...«

és végül megjegyzi: »különben ezen fordítás szép igyekezetet mutat és Literaturánk gazdagítására nyereségnak tarthatatik.« (!)*

Egyénileg, kortörténetileg ennél még jellemzőbb az, a mit SCHEDEL, a nemrég nyilvánosan megrött SCHILLER-fordító ir Kazinczyinak 1827. május 26-án.**) »Megjelentek PUKY-tól SCHILLER Fiescoja és Cabaleja. *Haramjáim haszonvehetetlen kónyv*, ez rossz. Ügyetlenebb fordítót nem láttam. A legjobb lelkismerettel mondhatom, hogy minden hibám, akarva tett hibák voltak. PUKY-é nem akarva estek.«

Ez ugyan első tekintetre elég jól, elég szerényen hangzik s tán önmagazolásul is elfogadható, de egybevetve az ő fordítását az eredetivel, minden túlzás nélkül állitható, hogy SCHEDEL akkor, miðon a *Haramjákat* fordította, nem tudott annyit es oly jól magyarul, hogy joggal merhetett műfordításra vállalkozni. s így hibái »akarva tett« hibáik nem tekintendők. Az ő fordítása érthetetlen s így elvezhetetlen. PUKY fordítása gyöngé munka s tán — rossznak is mondható, mint minden dilettáns-dolgozat, mely inkább kedvtöltésből, mint hivatalsszerűleg keletkezik.

A nagyobb baj ott van, hogy a huszas évek ezen fordításai nem mutatnak emelkedést az 1792—3-mal kezdődő első SCHILLER-fordításokkal szemben, s így az irodalmi téren nincs oly emelkedés, a minőt a magyar színpad mutat.

De egy évre rá már maga SCHEDEL a nyilvánosság előtt a *Felső Magyarországi Minervában**** nagy örömmel közli, hogy SZENVEY JÓZSEF: *Tellen* és *Waffensteiner* kívül SCHILLER minden szomorújátékát lefordította, ú. m. a *Haramják*, *Fesco*, *Ármány* és *szerelém*, *Dom Carlos*, *Orleansi szűz*, *Stuart Mária* s a *Messinai hőlg*... «még pedig az eredeti formában.» Itt jelennek meg SZENVEY fordításából az első mutatványok, és pedig a *Messinai hőlg*ből I. felv. 4. jel. II. felv. 1—2. jel. *Stuart*

* I., a folyóirat 1827. II. félév, 14. sz. 112. l. V. 6. a fordításról BAJZA véleményét. (VI. k. 204. lap.)

**) K. F. levelei. Kiadta KAZINCZY GÁBOR Pest, 1860. Nr. lap.

***) I. h. 1828. évi febr. fuzet. Az 1829. év folyamán BAJZA tervez egy ilyez valóvalatot: Külföldi Klasszikai Játékszin. Több tudósok által. A résztvevők között megemlíti SZENVEY, Később értesülünk, hogy u' akarta kiadni SZENVEY SCHILLER-fordításait. (K. F. lev. Kiadta KAZINCZY GÁBOR, Pest, 1860. 167—8. l. V. 6. 230—1. és 233. l.)

Máriából III. felv. 1—5. jel. *Don Carlos*-fordításából az első mutatványok egy évtizeddel később a *Koszorúban* jelentek meg.*)

De bármily elfogulatlan örömmel jelentette is SCHEDEL ezeket a SZENVEY-féle fordításokat, azok nem váltak be olyanoknak, mint kezdetben ő hitte. BAJZA JÓZSEF kiadni tervezett *Külföldi Klasszikai Játékszin*-ének így körvonalozza ezéjait: minden évben négy olyan külföldi drámafordítást akar kiadni, «mely a szorosabb értelemben vett Klasszikai címnek belső becsére nézve megfeleljen; fordítási tekintetben pedig oly tökéletes legyen, melyet csak mostani nyelvünk adni képes.» Azt hitte, hogy nem esz darabok szűkében, ha KAZINCZYNAK három Lessing-fordítása mellett a SZENVEYTÖL fordított s neki odaigert drámákat is fölhasználja. «Összehasonlítva azonban — irja KAZINCZYNAK — *Don Carlos*, *Mária Stuart*, a *Braut von Messina* némely helyeit, azt leltem, hogy ezen fordításokat a Klasszikus ez alatt használni nem foghatom. SZENVEY a SCHILLERI drámáknak, melyeket láttam, egyikében sem adja vissza a schilleri lelkét s úgy látszik, hogy ő ezen darabokat nem fogta föl egész jelentőségükben; nyelvének azonfölül sokat kell változnia, sokat tisztulnia, meddig csak közelíteni fog ahoz a praeccisus, ahoz a characteristikus s a szív minden mozdulatát visszaábrázoló schilleri beszédhez. Lehetetlenséget nem kívánok, de azt hiszem erős hittel, hogy a schilleri drámákat nyelvünknek már ezen kora hasonlithatában jobban adhatja, mint SZENVEY által adva vannak. Azt a SZENVEYTÖL kedvelt szélyelbúgyborékolt beszédet, épen a schilleri Musa türheti legkevésbé. A SZENVEY SCHILLERÉRÖL tehát le kelle mondnom, mely még inkább vala ok... hogy szándékommal felhagyjak, vagy legalább felfüggeszzen azt. Mert ha elkezdem, ki fog kézirattal segélni? Mely kevés nálunk a jó író, s mely kevés van ezen kevés között is, kinek ideje és békétürése legyen valamely klasszikus művet studiumává tenni?**)

BAJZA e magánjellegű nyilatkozatából meggyőződünk arról,

*) I. h. 1839. évf. VII. és XI. füzet; VII. f. 97—111. lapon; I. felv. 1. jel. vége, 2. jel.; II. felv. 1—2. jel.; XI. f. 161—190. lapon. I. felv. 2. jelenet. folyt. és 3—4—5. jelenetek.

**) KAZINCZY F. levelezése. Kiadja KAZINCZY GÁBOR 1860. 230—1. lap.

hogy már egykorúak se tekintették valamennyien (tán pusztá hazafiságból) irodalmilag nagybecsűeknek SZENVEY fordításait. Az utókor igazolta őket, mert midőn évek múlva, javított alakban nyomda alól kikerültek, nyelvi és irodalmi tekintetben még inkább a szinvonalon aluliaknak tüntek föl, oly nagyot haladt 8—10 év alatt az irodalmi nyelv. SCHEDEL még rajong a SZENVEY-féle fordításokért, de egy év se telik el, s már BAJZA nem veheti hasznukat. Ez a tény azonban más tekintetben örvendetes jelenségnak mondható. Azt mutatja, hogy az irodalmi érték megállapításánál már a szigorúbb mérték alkalmazása kezd divatba jönni. A műkedvelősködést ugyan még nem riasztják el teljesen, de a «honfitű» melléktekintet se tartja már vissza birálóinkat az igaz szó leplezetlen kimondásától. A megalakulóban lévő *Magyar Tudós Társaság* öntudatra kezdi először íróinkat, kik szeretik már magukat megkülönböztetni a műkedvelőknek ugyan lelke, de nem egészen tanult tömegétől. Az első irodalmi fórum megalakulásával új élet veszi kezdetét: az eddigieknel magasabb ezélokkal, és ezt a célt szigorúbb biráló-mérték alkalmazásával kívánják elérni. Nemsokára Akadémiánk áll azon mozgalom élére, melyet eddig egyesek, sikertelenül kezdeményeztek, s *Külföldi Színműtárának* megindításával rég érzett hiányon segítve megvalósítja az irodalmi szinvonalon álló drámafordítások eszméjét. Ennek IX. kötete hozta a GOZZI-SCHILLER-féle *Turandot*-drámát GÁTHY JÁNOS fordításában (Buda, 1835. 160. I.) és a XIII. kötetet *A messinai hölggyel*, SZENVEY JÓZSEF fordításában (Buda, 1836.).*

Az Akadémia ugyan 1832-ben legelőbb *Don Carlos*, *Wallenstein*, *Stuart Mária*, *Tell* és *Turandot* fordításait óhajtotta, de sajnos, ép a legelső helyen emlitett drámák fordításaira évtizedekig kellett várnia irodalmunknak.

A *Külföldi Színműtár* megszüntetésével *Pesti drámai Füzér* ez. alatt EGRESSY G., FÁNCSTY LÁJOS és SZIGLIGETI EDE

*) Erre az időre esik a köv. SCHILLER-fordítás megjelenése is: Semele. Török, két jelenetben. Ford. KISS JÁNOS. (Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1833. esztendőre. Pozsony, I. a 23—46. lapokon.) KISS IVÁN JÁNOS (1807—1841) színműfordításai között nincs megemlítve SZENVEYNÉL (M. Írók, VI. k. 303—6. hasáb).

1839-ben oly játékszíni gyűjteményt akartak kiadni, mely eredeti és külföldi «föleg színi hatású drámákat» tartalmazott volna. E gyűjtemény megindítása és kiadása kellő részvét hiánya miatt abban maradt s később a náluk élelmesebb NAGY IGNÁCZ szerkesztésében mint *Színműtár* próbált szerencsét.*)

Itt a következő három SCHILLER-dráma jelent meg új fordításban:

1. *Armány és szerelem*. Ford. SZENVEY JÓZSEF (1841. II. k. 13. sz.)

2. *A haramiák*. D. SCHEDEL FERENCZIÖL. Az 1823-iki fordítás javított kiadása (1842. III. k. 13. sz.)

3. *Fiesco*. Ford. NAGY IGNÁCZ (1843. IV. k. 7. sz.)

A véletlen különös játéka, hogy 50 év multán ép az a három dráma jelenik meg új fordításban, melyivel 1792-ben a magyar SCHILLER-cultus megindul. A hozzájuk való ragaszkodás kétségvilág színsszerűségükben leli magyarázatát. Hogy új fordításban adják ki őket, jele ez annak, hogy irodalmunk szinvonában emelkedésével nemesak a szinpadnak, hanem az irodalomnak követelményeit is ki akarják elégíteni. Ötven évvel előbb az irodalom csak két SCHILLER-fordítást ismer nyomtatásban, s a színen levő többi SCHILLER-drámák mint irott sügörkönyvek vándorolnak egyik színtársulattól a másikhoz. Azt mondhatjuk, hogy a SCHILLER-cultusban a magyar szinpadé a vezető szerep majdnem egy félévszázadig. Most az irodalom áll az ügy előre, s a kinyomatott drámák révén együtt halad irodalom és színészet. Ezt az emelkedést már a SHAKESPEARE-cultusnál látta. Nincs is a magyar szinpadnak mellette olyan idegen klasszikusa, kinél jobban észre volna ez vehető, mint SCHILLERNél. Ő a magyar szinpad legnépszerűbb német klasszikusa. Legközelebb áll hozzá GRILLPARZER *Sapphojával* és *Ahnfrauójával*, KÖRNER *Zrinyijével*, de már LESSING *Gallotti Emiliajája*, *Minna v. Barnhelmje*, GOETHE *Egmontja*, *Clavigoja* a régi magyar szinpadnak csak ritkán adott darabjai közé tartoznak. A SCHILLER-név varázserővel bir

*) L. Figyelmező 1839. 205. lap. NAGY L. a következő vállalatot vette mintául még külsőségeiben is: *Bühnen-Reportoire des Auslandes; Frankreichs, Englands, Italiens, Spaniens. In Uebertragungen herausgegeben von L. W. Both. Berlin 1830.*

s kezessége a külső sikerek is. És ebben nagy dicsősége rejlik a régi magyar szinpadnak, mert mig a németnyelvű hazai szinpadok nemzeti kötelességet teljesítenek darabjaiknak színrehozatalával, addig a magyar szinpadon az ö cultusa nem föltétlen meghódolás a germán szellem előtt, hanem fölismerése, méltánylása azoknak az irodalmi magasabb értékneknek, melyek SCHILLER drámáit a világirodalom közkincsévé avatják. A szinpadnak és irodalomnak ez a hódolata ekként műveltségtörténeti jelentőségűvé válik s megérdelli a tiszteletteljes méltánylást, a komoly figyelembe vételt hazánk határain túl is, hol eddig mitse tudtak irodalmunk és színészünk SCHILLER-cultusáról*)

*) GEORG WITTKOVSKI íly ez értékelésében: SCHILLERS Dramen in der Weltliteratur megemlékezik SCHILLER drámáiról a francia, angol, olasz és spanyol szinpadokon — de a magyarországiakról mitse tud. (SCHILLER's Sämtliche Werke, Herausgegeben von Otto Günther und Georg Wittkovski IV. Band. Leipzig. Max Hesses Verlag 7—32. I.)

VI.

A vidéki magyar színészet; a színi kritika fogyatkozásai. — Az 1833—37-iki budai színtársulat jelentősége. — Hamlet és Moor Károly szerepe. — Az egyes Schiller-drámák előadásainak kiírattatása a vidéken 1828-tól 1837-ig. — A Honművész kritikái a vidéki előadásokról. — Tell Vilmos botrányos előadása Nagybányán. — A budai színészet és Schiller-előadásai. — Előadók, közönség, jövedelmek. — Nagy Ignácz Fiesco-fordításának bírálata. — Színészetünk fejlődése. — Turandot-előadás és Kovacsóczy fordításának bírálata. — A Honművész és a Kassai Szemlélő. — A Kassai Szemlélő bírálata Moor Károly s a Cselszövény és szerelem kassai előadásairól.

Az alatt, mikor irodalmunkban ez az új mozgalom diadalra juthat, a vidéki magyar színészet hűségesen kitart SCHILLER drámái mellett s ügyszíván előkészít, megmunkálja a közvélemény talaját az irodalmi értékű fordítások számára. Nagy utat kell megfutnia, mikor a «kötött beszédű» fordításokat megbirja, mikor beleéli magát e drámák szellemébe, és szerencse, hogy áthaladt minden fejlődési fokozatokon, mert csak így válthatott az irodalommal egyenlő rangú kultúrtényezővé.

Három fejlődési fokozatot látunk az első 50 évben. A pestikolozsvári kezdet után a vidéki vándorkás koráét, melynek lezáró éve 1833; a budai korszakét, mely 1833-tól 1837-ig tart, és a Pesti Magyar (azaz Nemzeti) Színházét, mely 1837-tel kezdődik s rövid időn belül a magyar színészetet teljesen az irodalom vezető embereinek (Vörösmartynek, Bajzának és Schedelnek) kritikai felügyelete alá helyezi. Az elsőben tanácsralanul áll, magára hagyatva. Tele jó szándékkal, igyekezettel; de a vándorkás kényszere csak egyes helyeken s csak rövid időre engedi, hogy egységes vezetés mellett, egységes jáékstílus fejlődhessék ki, mint pl. Kolozsvárott, Kassán. Közönségében több a lelkes hazafi, mint a tanult műelvező. Igazi művezetőjük nincs, s a gyakorlat a mesterök, s inkább külső hatásra dolgoznak,

mint művészire, mert az irodalmi kritika még csak gyermekkorát éli. A *Magyar Kurir*, a *Hazai* és *Külföldi Tudósítások*, *Hasznos Mulatságok* színi tudósításai oly sokára az előadásuk után jelennie meg, hogy azalatt már egy másik városban játszanak, s az együttműködöknek csak felé maradt meg, a másik fele pedig új vándorcsapatnak szegődött. Gróf CSÁKY TIVADAR első ízben akar e nagy bajon segíteni s megindítja Kassán az első magyar nyelvű színi kritikai folyóiratot: *Nemzeti Játékszíni Tudósítás* ezímen Kassán, de az egész vállalatból csak 16 sz. jelent meg (1830. decz. 1-től 1831. április 5-ig), s így nagyobb hatással nem lehetett még a kassai színészetre sem. De az első lépés mégis megtörtént e vállalattal. Néhány évre rá megjelenik Pesten a *Honművész* ez. szépirodalmi folyóirat (1833. júliusban).*) s most már van egy állandó lapunk, mely kimerítő színi tudósításokat közöl, még pedig rendszeresen a vidéki színi előadásokról, s nem egy szigorú megrovásával sikert érve el, a videki színészet kimivelésén hathatósan munkálkodik.

Ebben az irodalmilag is fontos évben kerül Budára a kassai-kolozsvári társulatnak egy töredéke Vácról, s most már oly közvetetlen, oly gyors az érintkezés színész és kritikus között, hogy annak jó hatását azonnal észrevesszí maga a közönség is, mely különben is izlésében a vidékén finomultabb, miután többször van alkalma arra, hogy a bécsi színészet első művészeti erőit láthassa, hallhassa a nem épen magas művészeti színvonalon álló pesti és budai német színpadokon.

Ez a társulat nemcsak a színi kritika védnöksége alá kerül, hanem ügyeit irodalmi kiválóságok irányítják: FÁY ANDRÁS, DÖRRЕНTEI GÁBOR; műsorának javítását, irányítását pedig nem kisebb irodalmi tényező vállalja el, mint a M. *Tudós Társaság*. Most már összjátékot is kezdenek tanulni, a játszásban egyöntetű stílus, kezd kifejlődni, s így a budai színtársulat valósággal előkészítő iskolája annak a színészetnek, mely állandó megmaradásra odakerül a kerepesi-úti új színházba.

A *Nemzeti Színház*ban kezdődő harmadik korszak már új

*) Egyidejűleg indul meg ezzel Kassán Kovacsóczy M. szerkesztésében a *Szemlélő*, mely azonban (egy évet pihenve) 1835-től kezd nagyobb gondot fordítani a színpadi előadásokra.

életet jelent: a nyugalmas fejlődését, függetlenül a vándorlás bomlasztó bizonnyalanságától.

Ennek a három kornak SCHILLER-cultusát akarjuk áttekinteni, hogy egységes képet kapunk a magyar színészet munkájáról s megláthassuk, hogyan jutott el odáig a magyar színészet, hogy a szinpadon egyenlő értékű művészsi munkát végezhessen azzal, a mit magyar írók irodalmi téren végeztek. Figyelemre méltó jelenség, hogy egyetlen vidéki társulat sem mulasztja el egyköt SCHILLER-dráma előadását. Két parádés drámaírójuk van: SHAKESPEARE és SCHILLER. Ünnepi előadásul, jutalomjátékul az ö darabjából választanak egyet. De a miként minden társulatnak megvan a maga *Hamlet*-előadója, azonkép Moor Károlynak is van minden társulatnál egy ábrázolója. Valószínű, hogy Moor Károly szerepében a rendkívüliség vonzza az előadókat, s bizonyára nem ritka eset a túlzás, a szertelenségbé menő torzítás. De már az a tény, hogy ily komplikált jellem megértetésében vállvetve próbálkoznak a szinpadon, jele magasabb, művészeti célokra való törekvésüknek. Bár ez a szerep a legtöbbet adott s a censori ellenőrzés daczára állandóan ott van a magyar színészet műsorán, nem ez a fontos, hanem az a másik tény, hogy a vándorszinészet műsorán ott találjuk az egy Wallenstein-trilógia kivételével az összes SCHILLER-drámákat, mielőtt a magyar irodalom segítségükre jött volna. Külön is megjegyezzük, hogy a vándorlás korából ránk maradt még 1820-ból egy *Don Carlos*-fordítás emléke is (ford. LÁNG ÁDÁM). Ebből ránk maradt egy részletének előadásáról szóló tudósítás; de teljes előadásról csak egröl tudunk, bár ez esetben sem tudjuk eddig megmondani, hogy a kassai fordítás (1834. II. 3.) kinek a tollából került ki?*)

*) A Hazai és Külföldi Tudósítások hasábjain (1820. II. 36. sz. 278–9. lapokon) ezeket olvassuk egy Komáromból irott levélben az 1820. évi október 11-e estéjén egy Egyveleg végző számáról: «Végre erősítésre méltó választás volt egy Jelenés a nagy SCHILLER egyik remek munkájából, *Don Carlos*ból, a miidőn Carlos Marquis Posától fogházban meglátogattatván, az egy titkos lovás által leterített! Kilényi úr mint Carlos, Vásárhelyi úr mint Posa és Szentpéteri úr mint Király, helyes előadásakkal felmértek a Nézők kiváncsiságát ezen még itten elő nem fordult remek munkáknak a maga egész valóságában reménytendő megnézésére...».

Nincs tudomásunk arról, hogy bárholt is «a maga egész valóságában»

De az alább közlendő összeállítás száraz adatai ékesebben beszélnek minden dicséretnél, s a 30-as évek (tehát csakis egy évtized) vidéki SCHILLER-cultusának oly tényei ezek, melyekre joggal büszke lehet ez a magára hagyott vidéki magyar színészet.*)

I. A haramják.

(Moor Károly, A Tolvajok címen is.)

Pest 1828. XI 25. és Buda 1830. XII 12. — Kassa 1829. XI 8. 1832. XII 29. 1834. XI 15. 1835. XI 10. 1836. IV 28. és 1837. XII 12. — Buda 1831. X 21. — Miskolc 1830. III 11. és 1836. I 28. — Debreczen 1831. II 8., 1833. X 5. és 1837. II 4. —

előadták volna már a 20-as években. Teljes előadásának esúpán egyetlen színlapját ismerjük, mely id. SZINNYEI JÓZSEF szivességből birtokunkba jutott. Kassán került színe: *Don Carlos a spanyol korona örököse* 1834. febr. 3-án, mint «Itt még Nemzeti nyelven nem adatott udvari Szomorújáték 5. Felvonásban, Schiller remek munkája.» A darabot UJFALUSYNÉ részére adták, ki a következő szavakkal ajánlotta magát és a darabot: «E' jelen darab! Írója sokkal esmeretesebb, Nagyságok ' minden rendű Pártfogói előtt, munkája nevezetesebb, hogy sem csekély ditsérő szavamra szorulna; azért e ritka remeket szorénységen olly' kímivilt Közönség elíbe választá, kik n' művészeti pályán igyekezüket nemesak birálni, de számos esztendők óta pártfogolni is tudják, Memyiire haladt mit foghat fel a Honn nevelt, mutassá meg azon buzgó igyekezést, mellyel édes anyanyelvhez mellett fáradozni soha meg nem szünik alázatos tisztele szolgábjuk Ujfalusyné.»

A főbb előadók a következők voltak: Filep (UDVARHÉLYI); Valli Ersébeth (UJFALUSYNÉ); Don Carlos (LÉNDVAY); Eboli (LENDVAYBÉ); Olivaretz (HERSISCHNÉ); Fuentes grófné (EGRESZSINÉ); Marquis Posa (SZENTPÉTERY); Alba Herceg (SZERDÁNELYI); Fériai Herceg (UJFALUSY); Gróf Lerma (EGRESI); Don Pedro Arkos (SZILÁGYI).

A szereposztás nagyon jónak mondható, mert hisz az előndök legtöbbsége bekerült már 1837-ben a Nemzeti Színházba. Sajnos, ez előadásról a Honművész kassai tudósítója nem ír semmit.

*) Ez összeállítás a Honművész 1833—41. év folyamának: a Fánesy-féle színlapgyűjteménynek és az egykorú Színházi Zsebkönyveknek adatai alapján készült. Teljességre nem akar igényt tartani, mert a vidéki színházak teljes műsora máig ismeretlen. De a további kutatásoknak ez az első összeállítás elég kiindulón fog szolgálni. A budai színtársulatét (1833—7.) alább (79. lap.) külön adjuk.

Miskolc 1833. V/7. — *Vácz* 1833. VI/22. — *Szeged* 1833. VII/15, 1837. V/20, és 1840. X/25. — *Nagybánya* 1833. X/17. — *Szabadka* 1833. XI/5. és 1837. október. — *Székesfehérvár* 1834. II/16. — *Kolozsvár* 1829. III/21., 1831. I/27., 1834. VI/28., 1838. IX/15., 1839. IV/23. 1840. VI/26. és XII/26., 1841. III/16.* — *Hódmezővásárhely* 1834. VII/8. — *Szombathely* 1834. IX/11. — *Nyiregyháza* 1834. XI/11. — *Gyöngyös* 1837. IV/2. — *Nagyvárad* 1833. II/17. és 1837. VI/4. — *Munkács* 1837. VIII/5. — *Komárom* 1838. I/5. — *Pécs* 1838 IV/29 (vagy V/1), 1840. I/3. — *Miramarossziget* 1838 XI/30. — *Keszthely* 1840. május. — *Marosvásárhely* 1839. végén. — *Ungvár* 1836 IX/26.

2. Stuart Mária.

Kassa 1830. III/27., ford. Kovacsóczy M. 1831. IV/26., 1832. III/23., 1836. XII/7. és 1838. III/6. — *Baja* 1831. II/18. — *Halas* 1831. III/11. — *Kecskemét* 1831. IV/16. — *Keszthely* 1831. VI/13. és 1832. IX/10. — *Székesfehérvár* 1832. I/3. — *Győr* 1832. XI/4. és XII/3. — *Debreczen* 1836. I/9. — *Kolozsvár* 1840. XII/14.

3. Az orleansi szűz.

Baja 1831. I/21. — *Miskolc* 1832. I/28. — *Székesfehérvár* 1832. III/24. — *Kassa* 1833. I/21. és 1836. II/18. — *Debreczen* 1835. XII/5.

4. A messinai menyasszony.

Pest 1831. XI/12. és XII/6. — *Miskolc* 1832. XI/3.

5. Fortély és szerelem.

Pest 1831. I/6. — *Miskolc* 1832. III/18. — *Debreczen* 1832. IX/16., 1833. VIII/20. és 1835. XII/8. — *Nagybánya* 1833. X/22. — *Kassa* 1836 III/10. — *Veszprém* 1837. XII/5.

*) FERENCZI Z. A kolozsvári sz. tört., Kolozsvár 1897. 519. l. írja, hogy 1832. VIII/28. németül adták a magyar színpadon. Az erdélyi színjátszó társaság 1827-ben VI/13. Szegeden és VII/18. Szabadkán is adta Moor Károlyt az ő adatai szerint.

6. Fiesco.

Miskolc 1833. I/26. — *Kassa* 1837. II/16. — *Pécs* 1840. I/8.

7. Tell Vilmos.

Nagybánya 1833. XI/12. — *Szatmár* 1834. III/2.

8. Don Carlos.

Kassa 1834. II/3.

9. Turandot, vagy az újvilági vendég.

Kassa 1833. III/2. — *Debreczen* 1836. IV/17. — *Tokaj* 1838. I/7.

10. Apa és vőlegény egy személyben.

Miskolc X/18. — *Debreczen* 1831. IV/17. — *Miskolc* 1832. I/8. — *Kassa* 1832. XI/27. és 1833. III/3. — *Buda* 1836. XI/29.

Távol áll tölünk, hogy e SCHILLER-fordításokat irodalmi és ez előadásokat minden művészeti magas színvonalon állóknak tartunk. A Honművész vidéki kritikusai is megróják már e fordításokat (pl. a Déryi-féle *Stuart Máríát*), tehát a jobb fordítások szükségét már a vidéken is érzik. Könnyen elképzelhető, hogy ezek gyöngesége még folttűnőbb lehetett a budai korszakban (1833—1837), midön ez a vidéki színész a magyar íróvilág színe-java előtt adja azokat elő. Hogy hivatásos írók helyett színészek műkedvelésből fordítanak, ez a fordítások gyöngesége dacára inkább dicséretére mint gyalázatára válik ezeknek a jószándékú műkedvelőknek, s ha vádat akarunk emelni, inkább a magyar íróvilágot érheti a vád, mint a mely nem akart művészeti értékű fordítást adni. Mihelyt a régi helyett egy jobb fordítás elkészül, színészeink rögtön az új fordítás szerint tanulják be szerepeiket, így pl. Kassán, hol már az elavult Déryi-féle szöveg helyett Kovacsóczy Mihály új fordításában adják elő *Stuart Máríát*;

igy a debreczeni színészek (bár *Turandotnak* két régi fordítása is ismeretes; az egyik BENKE JÓZSEFTől, a másik Kovacsóczy MIHÁLYTől), alig jelenik meg az *Akadémia* kiadásában a GÁTHI János fordítása «kötött beszédben», ezt tanulják be (1836. IV/27) s ezt adják elő jutalomjátékuk.

Hogy sehol nyomát nem találtuk a nyomtatásban is megjelent SCHEDEL- és PUKY-féle SCHILLER-fordítások előadásának, ezt tán azok gyöngesége menti, de mihelyt NAGY Iosácz elkészül *Fiesco* fordításával, ezt adják Kassán 1836. II/16. Budán (1836. VIII/27.) és Pécsen 1840. január 8-án hét, illetőleg Pécsen két évvel előbb, mint az nyomtatásban megjelenhetett, bár az 1833. évi I/26-i miskolci *Fiesco*-előadásból itélve, ott egy régibb fordítás (tán az INTZÉDÉY) volt forgalomban. Színészeink buzgalma tehát a legnagyobb dicséretre méltó, midön arról van szó, hogy a régi rossz fordítás helyett újat, jobbat kell s illik betanulni. Ugyanezt mondhatjuk játskukat illetőleg is. A SCHILLER-előadások ünnep-számiba mennek, s az egykorú kritika a főbb előadókat mindenig magasztalja, sőt a kisebb szerepek előadónak buzgalmaról is mindenig elismeréssel szól, de ha akad megróni való, nem fukarkodik szavakkal. Így pl. *Tell Vilmos* nagybányai előadásáról (1833. XI/12.) azt olvassuk, hogy «botránkozásig rosszul adták»; a szatmári előadásról (1834. III/2.) meg egész hosszú megrovás jelent meg a *Hommüvész* hasábjain, mit kortörténeti jelentőségére tekintettel alább szószerint közlünk.* Már a darab

*) A kritikus megemlítvén, hogy a színlap helyesírási hibáit mind kijavítva közölte átter a darab előadására: «De mit mondhatnánk az egésznek kiviteléről röviden — midön részletekre (detail) terjeszkedni a hely szűke nem engedi — hol a nem mondóm szerencsés vagy helyes, de csak némi legtérhető egy-két személyesítés úgy áll az egésznek szemben tűnő hiányi között, mint itt-ott üszkáló vékony zsír-karika sovány leves felett. (!) A hold, melllynél mint hirdetve volt, az összesküvésnek történni kell vala, bizonyosan azért nem jelenhetett meg, mivel éppen ma lépett utolsó negyedébe; valamint a Schwitz és Unterwald cantoni több lakosok talán azért nem léphettek a hirdetésből színpadra, mivel még nem valának (meg) teremtve. (!) Ez okozá, hogy a tűz helyett egy cserép tányérban égő pálinka igen gyéren világítá meg a két vagy három ölnyi láthatárt: s hogy Schweitznak megszabadítása 5 inges-gatyás embernek (!!) kezére bizatott...»

Az előadókról a következő nem kevésbé mulattató sorokat olvassuk

ezime is a színlapon, a vásári komédiák szinvonala süllyesz-
tette le SCHILLER remekét ily módon: «Tell Vilhelm, a hires
nyilas és Schweitz szabadítója vagy összesküvés a holdvilágánál.
Itt még soha sem adatott s minden más nemzeti és külföldi
játékszinén még most is mint egy *Astrea* úgy tündöklő nagy
nézőjáték 5 felv. Irt a SCHILLER, ford. HORVÁTH.»

A színlapon szokásos hirdetésben így ad kifejezést a jutalmazandó (FEJÉR KÁROLYNÉ szül. GYÖRGYÉNY FÁNI) SCHILLER-rajongásának: «Mindenn a mi nagy és czéliányos, az a szivet emeli, a lelket táplálja, a szemet teljes gyönyörrel éleszt; s ha már e szép tulajdonok csak utánozhatók is, úgyis figyelmet érdemel e darab: mert ebbe Schiller lelke a szépeket beleplántálta; s ha a színész, csak kicsinyben is árnyékozhatja a személyestendő szerepet: úgy az ö lelke méltán túl a síron jutalmat (csak) kereshet (*de nem talál*). Szivem súgra nékem: «Algyekezz, ha jutalmaztatni kívánsz, s siess a tökéletesedés felé s így kettős a jutalmad — hazádtól való s önkébelbeli.» Ezektől ösztönöztetve választám e darabot, mellyben a több nevezetesebb jelenetek között azon Schaena (*scena helyett*), mellyben az apa fia fejéről kéz-ívével az almát lelövi, az emberi érzést egész a felső pontig felfeszítí» . . .

Valóban mulatságos szószátyárkodás! Naivnak látszik, de e naivitásban van számító furfang. SCHILLER lelkét a kassza-siker érdekéből idézi fel. És e nagy lélek bizonytal undorral fordul el a szellemidézötől, mint olyan toll, ki az almalelövési jelenethen látta a darab tragikumának «felső pontját.» Szerencsére az

a tudósító, Balázs Fábián tollából: «Eranosz, mint játékhőse, ha zsinddyeből készült íve (!) nevetségre nem gerjeszt; Feyerné, mint ennek fia Valther; Károly Feyér mint «Hermann Gesler» (ha ez lehet, úgy a másik is) legtürhetőbbleg adák szerepeket, kikhez még Almásyt is számlálva (MELCHTHALT ARNOLD), ha arczonásait szerepeinek mivoltához tudná alkalmazni, minék ellenkezője szembetűnő volt, midön legvidámabb képpel báunkódék atyja szemei kiszurátsának hírére. Szavainak és mozdulatainak benyomását elrontá vidám ábrázatja. Bányai (Rudenzi Ulrik) Leiza (Brunecki Berta) Etíza (Tell hitvese) és Szigetváry (Fürst Valther) felvett személyei ket csak testileg ábrázolák; de magokat azok helyzetébe képzelní nem tudták. Nagy (Stanfacher Verner) még csak ma lépett föl először a színpadra. A többiek neveit kár volna említeni.» (Hommüvész 1834. I. félév 198. és 205. l.)

ilyesmi csak ritkaság-számba megy. A jelenkor színészeti műnyelve az ilyen előadókat ripacsoknak hívja, és Déryné naplója az első vásári komédiás nevét megörökítve: Nagy Pistaknak. A legkiválóbb nemzetek színészettel sem ismeretlen ez a typus, Ezek azok, kik Hamlet szavai szerint «veszettül utánozzák az emberi nemet...». Róluk ítélni meg az egész magyar vándor-szinészettel, az ő előadásukból következtetni a magyar Schiller-előadások belső értékére, a legnagyobb elfogultság és igazság-talanság volna.

Kiváló színészek, tanult előadók, buzgó, kötelességtudó színészek nélkül teljesen képzelhetetlen volna a budai korszak.

Szinézetünk multjának ez a kora tudvalevőleg áthidalja a vándorlás korát a pesti állandó megtelepülés nagy jelentőségű időszakával. Ez a sokfelől összekerült s a vidéki színészet legkiválóbb erőivel föl-fölfrissülvő s később csaknem a maga egész teljességében Pestre szerződtetett társulat 1833-ban kezdődő szereplésével nemesak az ország legelőkelőbb (bár nem a legmagyarosabb érzesű) közönsége előtt tartozott igazolni azt, hogy megérett a fővárosban történendő állandósításra, hanem szembe került irodalmunknak nemrég megalakult tudományos fórumával, az *Akadémiával*. Ekként nemesak az előadásbeli művészet, hanem az irodalmi magasabb érdekek szempontjából is két oly biró elé kerül, melynél szigorúbbal eddig nem állott szemben. E nem egészen öt évig tartott együttműködés alatt irodalmi és színészeti szempontból egyaránt nagy jelentőségűen a következő két dolog vált nyilvánvalóvá: 1. hogy műsoruk, bár irodalmi érték és nyelvezet tekintetében gyöngének mondható, mégis felöllelte mindenzt, a mi hazai drámaíróktól előadható, s a külföldi íróktól pedig nem kizárálag a csak szinszerűen hatásosat, hanem az irodalmilag értékeset is szivesen szinre hozza; 2. a vándorévek bizonytalanságai daezára oly színészeti feladatok megoldására látszanak sokszor művészileg is képeseknek, hogy az íróviláguknak és a közönségnek nem lehetett oka panaszra. Legnagyobb fogyatkozásuk az összjáték hiánya s a stilustalanság a játskában. Mind a kettő onnan ered, hogy még az elsőrendű erők is minduntalan helyet esérlnek, s meg a két legállandóbb társaság: a cassai és a kolozsvári is összjáték tekintetében kifogás alá esik. Ezenfölül új szavaló nemzedék kezd előállni, mely-

nek természetességre törekvő előadása nagyon elüt a régiék éneklő modorától. Hasonlitanak olyan zenekarhoz, melynek fa- és réz-fúvhangszerei nincsenek pontosan összehangolva s így főleg a finom árnyalást igénylő pianóknál megzavarják az élvezet teljességét. Ez főleg a női előadóknál észlelhető, mik a férfiak egy része, főleg a tragikus szerepekben, a régi iskola modorában «Heródesnél heródescsbb» akar lenni s éktelel túlzásokban keresi a szini hatást. De mégis, minden gyöngéik mellett inkább az csodálandó, hogy eljuthattak ily magas fokig, semmint megrovásra volnának méltók azért, mert egységes rendszer nélküliek maradtak. Műsoruk gyöngesége, összjátékuk hiányossága dacára egy dolog már itt a legszebb jövövel kecsgetet, s ez az, hogy az újabb nemzedék soraiban nők, férfiak vegyesen nemcsak kedvvel, hanem igazi művészeti hivatottsággal üzik mesterségiük.

Jóakaratú törekvésnek egyik jeleként ide iktatjuk SCHILLER-műsorukat, hogy ebből is lássuk, mily buzgalommal és szakterélemmel üzték vándorlásaikban is a SCHILLER-cultust. Ha nincsenek meggyőzödve arról, hogy az ő SCHILLER-előadásaiak kiállják a versenyt a fővárosi német színészek előadásaival, bizonyára óvakodtak volna attól, hogy SCHILLERT is meg a maguk művészétét is ép a főváros magyar közönsége előtt pellengérre állitsák.*)

SCHILLER-drámáik ezek:

1. **A tolvajok** (ford. BARTSAI L.) 1833. XI/23., 1834. IX/13., 1835. XI/3., 1836. V/19 és 1837 I/20. 2. **Ármány és szerelem** (ford. VASS ISTVÁN) 1834. V/10. 3. **Az orleansi szűz** (ford. KOMLÓSSY FERENCZ) 1834. X/22. 4. **Stuart Mária** (ford. DÉRI ISTVÁN) 1835. VI/20. 5. **Messzinai hölgy** (ford. SZENVEY) 1836. I/23., IV/29. 6. **Fiesco** (ford. NAGY IGNÁCZ) 1836. VIII/27. 7. **Turandot** (ford. KOVÁCSÓCZY MIHÁLY) 1837. III/16.

SCHILLER drámái közül a fővárosban tehát csak hármat nem adnak, bár ezek közül kettőnek fordítása ismeretes. 1. *Don Carlos* (ford. LÁNG ÁDÁM); 2. *Tell Vilmos* (ford. HORVÁTH). A *Wallenstein* trilógia nem volt még akkor lefordítva. A három

*) A Holbein Fridolinja mint Frigyesi Elek (ford. LÁNG ÁDÁM) itt minden így szerepel: Irtta SCHILLER. Előadták 1833. VIII/1. is XI/16., 1835. VI/6., 1836. XII/31. — Atya és vőlegény 1836. XI/29.

előbb említett hihetőleg oly kontár fordítás volt, hogy azzal nem mertek kísérletet tenni a fővárosban. Az első előadható *Don Carlos*-fordítás a fővárosban csak 1846 május 19-én kerül először szíre (ford. KELMENFY László), és az első előadható *Tell*-fordítás GONDOL DÁNIELTŐL 1848 nov. 25-én a *Nemzeti színház*ban. Kötelességmulasztással tehát nem lehet vágolni a budai színtársulatot.

Nem lesz érdektelen és tanulság nélküli az egykorú újság levelek közül a *Honművész* kritikait áttekinteni, hogy meggyőződést szerezzünk arról: vajon milyen hatással voltak a korabeli magyar közönségre ép a fővárosban ezek az első, kétségekivül a legmagasabb színvonalon álló magyar SCHILLER-előadások.*)

Az első SCHILLER-előadásról (1833 XI/23. *Moor Károly*) csupán ennyit találtunk följegyezve: »Károlyt BARTHA, Ferenczet MEGYERTI adák szokott ügyességgel». Ettől a kritikától ugyan okosabbak se mi nem lehetünk, se a színészek nem lehettek, de egy más adatból megtudjuk, hogy az előadás jövedelme 98 frt 44 kr. volt s ebben a hónapban csak öt darab jövedelmezett ennél többet — tehát elég szépszámú közönség nézhette végig az előadást.**)

Az 1834 szept. 13-i előadásról már többet tudunk meg. LENDVAY MÁRTON mint újonnan szerződött tag ebben a szerepen mutatkozott be. »Sajnáljuk, — írta a *Honművész****) —

*) A budai Schiller-előadások közül a Stuart Máriara vonatkozó adatokat ezúttal mellőzöm. Ily ez. értekezésben: *Stuart Mária első előadásai a magyar színpadon* (Egyetemes Philológiai Közlöny XIII. kötet 709—724. 1.) részletesen szólok a budai előadás alkalmával felmerült és sok tekintetben nagyon jellemző kritikus- és színész-poloniáról. A dolog iránt érdeklődő olvasó ez értekezésben együtt találja az erre vonatkozó összes adatokat.

**) L. Honművész 1833. 535. 1. Pestvármegye levéltárában meglévő számadások szerint a legtöbbet jövedelmező dráma Szapáry Péter volt: 283 frt. 45-kral. E szerint Moor Károly-ha még kétszer annyi közönség elfért volna, mint a mennyi megjelent. De nem szabad elfelelnünk, hogy a budai előadások a mai Vírszínházban tartattak. A hajóhídat november elejével fölszedték, s a közönségnek Pestről csolnakon lehetett csak Budára átjutni. A följáró a mai Szarvas-tér felől volt.

***) I. h. 1834. II. félév 597. lap.

hogy SCHILLERNEK éppen leggyengébb darabját választá első fellépésére és olly szerepet melly a debütirozót, színészeti felsőbb tehetség birtoka felől nem a legkedvezőbb színben mutatja a műértő előtt. LENDVAY úr (Moor Károly) szorgalommal mondá el (!) szerepét, de az egyhangúság s érzékenytelenség, melly öt azelőtt is bályegzé, ma is tulajdoná volt. Hevesebb jeleneteiben azonban több tüzet mutatott, mint a 4-ik felvonásban, melly után s a végén előhívatott. FÁNCSY (Ferencz) úgy látszik e nemű szerepekben még nem gyakorlott színész; öt helyén nem találtuk. KÁNTORNÉ asszony (Amalia) dicsérettel vivé szerepét.

Az 1835 nov. 3. *Moor Károly* előadásra vendégképen CZELEKSTIN lépett föl, túlzásáival visszatetszést keltve. Az 1836. évi május 19-i előadásra BARTHA János lépett föl először mint szerződött tag ebben a drámában. »Kedveltebb honi színészeink ez egyike, — írta a *Honművész* — a mai s hozzá hasonló, úgy az érzékeny öreg, valamint a vad indulatú s pór vidám szerepekben leginkább bebizonyítá alkalmatos voltát annyira, hogy az illy szerepekben mint ösztöl fogva tölünk eltávozása után, öt valóban igen óhajtottuk. Valamint örvendünk tehát visszajötének, úgy óhajtjuk is, vajha ő az említett charakterű szerepek viselésére, mellyekben legkedvezőbb tehetségeit fejt ki, adná magát. Deelamatiói módjára igen sikeres változást tapasztaltunk mai előadásában; még csak azt óhajtjuk, hogy egyes szók után, mellyeknek értelme mig a következőktől függ, akár lélegzés végett, akár más okból, meg ne álljon, hanem csak az értelemvégzett mondásoknál. (constructio végén), ellenben a kerékesbeszédek (periodusok) után hosszasabb szüneteket engedjen magának ott, hol a tovább szöllást valamely körülmény nem sürgeti.» Megemlíti aztán, hogy a «mérsékelt számu» közönség «illőleg méltánylá BARTHA őrnak különös szorgalmú s helyes előadását s mind játék közben, mind játék után a remekül játszott EGRESZY úrral (Ferencz) zajos tápsokkal és előhívatással (kétszer is egymás után) tisztelte.» Ez alkalommal SZIGLIETI Hermant és EGRESSY Béni Kosinezköt adta. A kritikus ezen «uraknál az egyhangúság kerülését és aetiók tanulmányát» ajánlotta.

Budára jövetelük előtt mind BARTHA, mind EGRESSY G. Kassán 1836 április 22-én ebben a szerepben már fölleptek. A tudósító már akkor írta, hogy BARTHA (M. Károly) «remekelt» s

EGRESSY (Ferencz) «az indulatokat ritka ügyességgel képezvén a köztapsokat méltán érdemlék.»¹⁾ Mint e tudósításokból is látható Moor Károly és Ferencz, idők folyamán ú. n. parádésszerepekké váltak. Nemesak a vidéken szeretnek benne hol bücsüzni, hol bemutatkozni, hanem olyannak tekintik, melyben színészi képességeket a legelőnyösebb oldalairól mutathatják be még a magyar főváros nagyigényű közönsége előtt is. A régi iskola emberei közül CZELESZTIN tele van álpáthossal s a szerepnek túlzásait is szereti túlozní s így alakítása egész közel jár a mulattató caricaturához. LENDVAY a másik túlzásba esik: túlságosan hideg, előkelő s «művészki kitörésekkel» akar hatást elérni. Ő se tudja a szerepet még egységesen felfogni, de már elvezethetőbb CZELESZTINNél, mint a ki folyton dühöng. BARTHA és EGRESSY szerepeiknek művészien egyöntetű felfogására s kivitelére helyezik a fösülyt, s bár az első még gyöngé szavaló, de telye van nemes ambiciójával s tanulási kedvvel, s csak az a kár, hogy sikerei nagy véletlenek: kedvtöl, hangulattal függök, s tudatos művészszé sohse válik, mint ezt VÖRÖSMARTYNAK ép Moor Károly szerepről több pompás kritikájából kiolvashatjuk.²⁾

Es e nem minden izében művészeti példák daczára elmondhatjuk, hogy SCHILLER az ő *Rüuberével* nemcsak német hazájában, hanem a magyar színészetről is valóságos iskolát teremtett. E darabnak hazai multja ekkor már több mint negyvenéves, és vonzó ereje mégis nagy és általános maradt színészeinkre, közönségünkre egyforma mértékben. És ez annál meglepőbb, ha megmondjuk, hogy nálunk se politikai háttere nem ingerelte a színészt, se semmi feltünő censori akadékoskodás nem hívta rá fől különösen a közönség érdeklődését. Nálunk benső értékével batott: mint kiváló alkalom a szinművészeti képességek ragyogtatására.

Az Ármány és szerelem budai színrehozatalára (1834 V/10.) bizonyára befolyással volt az a körülmény, hogy április 23-án SENGER k. a. a bajor kir. udv. színház tagja a pesti német színházban vendégszerepelt Louise szerepében.³⁾ Valószínűleg

¹⁾ Homművész 1836. I. 328. és 332—333. lap.

²⁾ Vörösmarty minden munkái, Pest 1864. XII. K. 24—9. lap.

³⁾ A magyar Homművész ezeket írta a német előadásról: Senger leányasszony Louise szerepében «esinos alakja, helyes és igen jól érthető

azt gondolták színészeink, hogy ha nem jobban, de így magyar előadók is játszani tudják a *Kabale und Liebet*. Az előadásról, sajnos, csak annyit találunk foly jegyezve: «Aloysia szerepét PARÁZSÓNÉ asszony szokott tetszéssel játszás.»⁴⁾ A «szokott tetszés» egyetemesége azonban nagyon kedvezőtlen világításba helyezi a magyar közönség pártolását, jó izlését, ha megmondjuk, hogy a ránk maradt számadások szerint ennek a előadásnak jövedelme nem volt több mint — 2 frt. 10 kr., ellenben a *Lampáczius Vagabundus* — 194 frt. 19 kr. hasznos hozott a színházi pénztárnak.⁵⁾ A magyar színészek Schiller-cultusa e szerint sokkal magasabb fokon állott, mint a magyar közönsége. A legkülönösebb a dologban mégis az marad, hogy a *Homművésznek* nincs egy megrovó szava sem e közönségre...⁶⁾

Ennél kedvezőbb erkölesi és anyagi sikere volt az ugyanez év október 22-én előadott *Orleansi* szúznek, mely a legnagyobb magyar tragika; KÁNTORNÉ asszony jutalomjátékául került színre. SCHILLER drámáját «a színészeti személyzet számához alkalmazva, sikeresen rövidítve, diszes pompával s minden tekintetben a darab méltóságához illőleg» adták a *Homművész* szerint.⁷⁾ KÁNTORNÉ asszony a czimszereiben «jelesen fellevén meg a várakozásnak, többszeres előhívásra s tapsokra méltattatott.» Megjegyzi mégis a bíráló, hogy az I. felv.-ban «viseletében felenkébb, visszavonóbb (?) alázatosból leányi szerelem, az utolsóban pedig a csatazaj alatti imádságban, sebesebb, indulatosból aggodalmasabban kitörő beszéd talán természetes lett volna».

Bár kritikája elején elég szépszámú közönségről beszél, annak végén (egy kissé komikus fogalmazásban) így szól: «jeles színészneknek egyébiránt tömöttebb nézőket (!!!) óbjaihoztunk. (?)»

A többi előadó közül főleg BARTHA (Dunois) Megyeri (Talbot) és FÁNCSY (Lionel) «nevelék érdelekét a helyes előadásnak.» Ezek szerint az *Orleansi* szúz budai előadása, a szövegben

kimondása s játszás-módja köztetszést nyervén minden felvonás után előtapsoltatott, mit ő játék végén szerény köszönettel viszontozott. (I. h. 1834. I. 277. lap.)

¹⁾ Homművész 1834. I. 309. lap.

²⁾ Pestvármegye levéltárában. Színházi számadások.

³⁾ I. h. 1834. I. félév 309. lap.

⁴⁾ I. h. 1834. II. félév 684—5. lap.

alkalmazott rövidítések s szerepkihagyások daczára, jól összetanult, szépen kiállított s a kor magasból igényeinek szinvonala álló előadás lehetett. A vidéki díjakban szépen kifejtett magyar színész jelentős voltat a főváros közönsége előtt is igazolta az ily előadás s meggyőzte arról, hogy Kolozsvár és Kassa igaz gondozója volt a magyar színészeti vándorútjain. Most már csak egy dolog volt még hátra: hogy az irodalmi szinvonalon álló színházi kritika legmagasabb kiképzését segítse elő a főváros első állandó magyar színházában.

1836 I. 23. Szilágyi P. jutalmára A messiniai menyasszony adatott. A Honművész azt írta, hogy «tán» mióta a színészek Budán vannak, «ennél nehezebb darabot nem adtak és soha oly remekéggel nem játszottak, mint ma.» «Elnémülhetnek azok, kik állítják, hogy színészünk jambusokat betanulni képtelenek.» Az «egyetemleg helyesen vitt szerepek közül» EGRESSY Don Cesarjának adja az elsőséget.

Sajnos, a színház csaknem üres volt.

Az április 9-i előadás már szépszámű közönség előtt folyt le. Ezúttal kiemeli KÁNTORNÉT Isabella szerepében. A főbb szerepek vivői «zajos tapsok közt hivattak elő több izben.»

Jellemző eset, hogy az 1836. évi aug. 27-én első Fiesco-előadás a fővárosban szintén jutalomjáték volt és újból KÁNTORNÉ, e nagy ambitionjú tragikánk választá jutalomjátékául. Julia szerepét adta, s mint kritikusunk írja, «eddig érdemeinek méltánylását tapasztalá az igen nagy számú közönségnak jelenlétében s tapساiban». A színház ezúttal majdnem zsúfolásig megtelt, sőt a páholyok is, egy-kettő kivételével minden el voltak foglalva, s SCHILLERNAK «e nagy nemű művét különös tetszéssel fogadták s egyes részeit pedig zajosan megtapsolták. FÁNCSY Hassán szerepét «kitűnő élénkséggel adván, több izben megtapsolásban kívül a 3-ik felv.-ban és így játék közben (mi itt nagy ritkaság, írja a Honművész) előhívatt.» Fieseót LENDVAY adta «érdekes hévvel és különös szorgalommal». LENDVAYNÉ: Leonorát. UDVARHELYI M. Doria Andrászt játszotta. Még a kisebb szerepek is kiváló előadók kezeiben voltak. EGRESSY Gánoréban: Burgognino; SZENTPÉTERYÉBEN: Verrina; SZILÁGYIÉBEN: Kalkagno; BARTHÁNEÉBEN; Bertháé, Doria Gianettino szerepét a hirtelen megbetegett Barthától MEGYERI vette át.

A Honművész ez alkalommal nemesak az előadást birálja, hanem rendes szokásától eltérőleg magát a fordítást is. Közölni fogjuk főbb ellenvetéseit, mert birálata nemesak a kritikust jellemzi egyénileg, hanem irodalomtörténetileg is jelentős, és mert megtudjuk belőle, hogy NAGY IGNÁCZNAK eme, a nyelvújítás új szavaival megrakott fordítása nem tett minden tekintetben jó hatást a magyar iróvágra. «A fordítás — írja — nem annyira könnyű, mint keresve-keresett, nehéz sztylű volt, újabb szellemű szöllás móddal s rövidítésekkel annyira terhelve, hogy némely részeinek értelmét az újabb írásmódban leggyakorlottabb is nehezen, vagy éppen nem vala képes felfogni, mi amnyival meglepőbb volt, mivel különben a fordító úrnak könnyű s értelmes írásmódjai tapasztaltuk. Vajha minden nemzeti fordítónak és szinműirőnk szem előtt tartaná (midön valamit színpad számára ír), hogy az előadandó szinműveket csinos nyelven ugyan és grammaticus szabályok szerint, de mennél könnyebb érthetősggel, nem esupán literátorok, hanem a nagy vagyis egész közönség számára írja. Egészen más nyelven kell valamit írni esupán olvasásra s ismét máson színpadra, mint ezt már a külföldi írók is régen észrevették és mai napság kedvező sikkerrel gyakorolják. Az igen szoros rövidségnek keresését e mai műben, már az is szükségtelenne téhette volna, hogy a próza, mellyben íratott, könnyíti a fordítást: ellenben a darab rendkívüli hosszúságán sikkerrel lehetett volna segíteni némely nem fontosabb jeleneteknek, vagy olyas mondiásoknak elhagyása által, mellyeket színpadról nem mindenki szeret hallani (!!!). Ez által pedig a mű lényege nem veszített volna.»*)

Mint látható, a mi törekvő színészünk nem ijedtek meg az előttük is kétségtelenül szokatlan nyelvi fordulatoktól és újszerűségektől, hanem szorgalommal megtanulták Fiesco legújabb fordítását. Ezzel ők szövetsegesei lettek a nyelvújítási iránynak, első harcossai a színpadi szép beszédnek, míg kritikusunk azt az elvet vallotta, hogy a színpadra inkább illik a köznapi társalgás könnyen érthető minden napisúga, az eddig megsokszorozott formákkal, mint a még szokatlan, de kétségvilágban haladást jelentő új irodalmi próza. Ezúttal tehát a conservativ elvet a szin-

kritika képviselte, a haladók pártján a színészet állott, fordítójuk közvetítésével. De conservativizmust jelentett a kritikusnak az a másik kijelentése is, hogy ki lehetett volna hagyni egyes mondásokat is, «mellyeket szinpadról nem mindenki szeret halálni». Valószínűleg e «republikanisches Trauerspiel» szabadelvű eszméi mellett azokra az erőteljes kifejezésekre gondol, melyek SCHILLER első drámáiban nem tartoznak a ritkaságok közé...

Az 1837-ik évi márcz. 16-iki *Turandot*-előadás, nemesak első előadása volt a fővárosban e végjátéknak, hanem ismét jutalomjáték, s a jutalmazandó ezúttal is ugyanaz, mint az előbbi két esetben: KÁNTORNÉ asszony.

Turandot, kassai kerülőn át jutott Budára, de a Kovacsóczy MIHÁLY — s nem az AKADÉMIÁTÓL kiadott GÁTHY-féle fordításban. A *Hommívesz* kritikusát nemesak *Fresco*, hanem *Turandot* fordítása se tudta kielégíteni; azonkívül *Turandot* mint színjáték se tudta a tetszést megnyerni. «Legyen bár e színmű akár satyra, akár caricatura (mint nemellyek állítják, de mi, sem tartalmának komolyabb részeiből sem az előadásnak általános voltából elégge ki nem jünnhető) akár pusztán véve a chinai sajátságot caracterizáló mutatvány — egyik esetben sem találtuk méltónak silány érdeke mellett, hogy jeles művészünk, ki a tragiciai nemben egyetlenünk nemzeti színészünk világán, azt jutalomjátékul válaszza. Valóban elhatározatlanok valánk, — irja — hogy ezt a színműek mellyük neméhez számituk, midőn a rejtevények megfejtésén alapuló egésznek komoly jeleneteiben, még ott is, hol a császári méltóság játszik főszerepet, vagy hol életveszély forog fön, chinai, nevetséges testmozgásokat láttunk, a legérzékenyebb pillanatokban sületlen beszédet, söt latin szókat is hallottunk, mit semmi képen az egészszel megegyeztetni nem tudunk, amnyival kevésbé, mivel a mozgó Chinában (!) a legkomolyabb időpontok alatt is, mindannyi bohóczokat kelle látnunk. Valóban nem tudom, nem volna-e ezelirányosból műben, melly egyébiránt színjátéknak neveztetik, a nélkül, hogy az egésznek érdeke vesztene, e bohóczságokat elhagyni, miután úgyis elég untató a mutatvány, csekély beesű tartalma és hosszúsága miatt. Ha lehetségtel volt még eddig bármelly nemzetbelieket felléptetni szinpadunkra a nélkül, hogy tulzottuk olly sajátságait, mellyek a

komoly jelenetek érdekét tönkre teszik előttünk nevetséges voltok által: nem látni által, miért nem lehetne innen a chinai bohóczkodásokat, mozgásokat, latin szókat egészen száműzni, legalább azon jelenetekből, hol nevetséges contrastban állanak a dolog komolyiságával? En legalább, szól végül a fölháborodás hangján, hosszadalmaságával nem kevésbé unalmas kritikusunk, *Turandot* előadását, így mint ma, látni sohasem óhajtom.»

Az előadásról magáról nem tagadhatja el, hogy az «szorgalommal ment végbe.» LENDVAYNÉ mint Turandot és FÁNCSY mint KALEF «gyakori tapsban és több izbeli előhivatásban részesülték.» KÁXTORNÉ mint Skirina, «kis szerepében is kedves volt, habár tehetségének kitüntetésére kevés mezőt tulált is.» Midőn első jelenetében kilépett, két koszorú és zajos taps fogadta. A játék végén «előhivással tiszteletetek.» Közönség ezúttal is szép számmal volt, söt, mint olvassuk . . . néhány páholy is megtelt.* Kovacsóczy MIHÁLY megrött fordításáról (mely nyomtatásban nem jelent meg s mint sugókönyv valószínűleg elhaladt), nem tudjuk megmondani, hogy mit változtatott a GOZZI-SCHILLER-féle német szövegen. Színészeinknek ügylátszik nehezökre eshetett a már Kassán betanult Kovacsóczy-féle szöveg helyett Budán az AKADÉMIÁTÓL már 1835-ben kiadott fordítást betanulni. Ha tán irodalmi szemponthól érthető is az, hogy a *Hommívesz* kifogásolta a gyöngébb fordítást, viszont színészeink szempontjából menthető a dolog, mert ismeretes nagyon az a körülmény, hogy egy már betanult fordítást rövid időközben egy más fordító szövege szerint újból betanulni s elsajátítani a legnagyobb nehézségeket okozza, főleg az összjáték szempontjából. Nem egyszer hallottuk magunk is azt a nem közönséges furesaságot, hogy az új szereplők az új szöveget tanulták be, a régebb előadók pedig a már egyszer beemlézettet mondták el. Igy a budai színészeket szorgalomhiánynyal ezúttal se lehet joggal megvádolni, söt ép jóizlésük dicsérendő, hogy kétféle szöveget nem használtak.

Egyébkent kritikusunk nem fogta föl helyesen *Turandot* egész belső szerkezetét. Tudvalévő, hogy *Turandot*-t Weimarban, a beteg SCHILLER helyett maga GOETHE tanította be s nagyon is

* Hommívesz 1837. I. félév 188–9. lap. V. ü. *Turandotnak* fordításáról CSATÓ PÁL cikkét a *Kritikai Lapokban*, 1836. 7. füzet.

azon volt, hogy a caricaturás, a bohókás elem erősen kidomborítottassák. Úgy látszik, ép ez egyedül helyes elv alapján *Turandot* Weimarban nagy tetszést arattott, de már Berlinben IFFLAND személyes vezetése daczára csak gyöngére hatást ért el — valószínűleg ép a bohókás elem elhanyagolása miatt.) Nagyon valószínű, hogy budai színészeink (egészen helyesen) a bohózatos elemre fektettek a főszínt, a miből az következik, hogy ők jobban megértették a tragicomédiát, mint a gánesoskodó magyar kritikus.

A fővárosi sajtó színi kritikái, mint a *Hommúvész* ből közölt példák mutatják, nem álltak ugyan még magas fokon, de már egyebek akartak lenni egyszeri színi tudósításoknál s haladást jelentenek a hazai színházi kritika történetében. De a korkép nem volna teljes, ha a videkről megfeledkeznénk teljesen. Kassa nemesak a színészet terén játszik vezető szerepet, hanem az első magyarországi vidéki város volt, hol hetenként kétszer megjelenő lap, a *Kassai Szemléző Kovacsóczy Mihály* szerkesztésében figyelemmel kísérte főleg 1835-től a magyar színészet egész szereplését. Az alább közlendő két bírálat,**) az egyik *Moor Károly* (1835. X. 10.), a másik a *Cselszörény és szerelem* előadásáról (1836. III. 10.) a legtisztább fogalmat ad majd arról: minő lelke gondozás alatt álltak a magyar színészek még oly helyen is mint Kassa! Az egyikból megtudjuk, hogy magyar színész is (BARTHA) JERRMANN E. német színészti és utánzóit utánozva vállalkozott arra, hogy német mintára a *Haramják*-ban Károly és Ferencz személyét egymaga adja: a másikból, hogy az Ármány és szerelmet egy elavult fordítás szerint adták, s az egyetlen elfogadható ábrázoló Déryné volt. De úgylátszik vagy a sügókönyv, vagy a szinlap irója tévedhetett, mert sehol nyomát nem találtuk annak, hogy BARTSAI LÁSZLÓ ezt a SCHILLER-drámát is lefordította volna.

Mindkét kritika sovány szellemi tápláléknak mondható a magyar színészet régi korának utolsó vidéki napjaiból.***)

*) ED. GENAST: Aus Weimars klassischer und nachklassischer Zeit, Stuttgart, év nélkül. Dritte Anlage 78—9. lap.

**) L. e fejezet végén.

***) A Kassai Szemléző (szerk. KOVACSÓCZY M. 1836. 2. sz. 32. hasáb) cíket írja az 1835. évi november hónap 10-i, «Moor Károly vagy a tol-

vajok» előadásáról: «Meg nem foghatjuk, miért szeretik igazgatóink egy átaljában a színművek címéit kényük szerint változtatni; azután Räuber nem tolvaj (Dieb), hanem harminia. Ma BARTHA úr azon szoreseséten gondolatra jött, hogy JERRMANN és KUNST német színészeket utánozza s Moor Károly és Ferencz szerepeit személyében egyesítse. Mi azt hiszünk, ezen charakterek még a véghetetlenség pontján sem egyezhetők és nem műveszeti feladás, ezeknek egy alakban személyesítése. Balúl vélekedik B. úr, ha azt hiszi, hogy minden az, a mi a német szinpadon előfordul, tökéletes és utánzatra méltó. Számtalanok ott is az elfajult izlés koresai s elegendő, ha a színész egy nembőn ragyog. Minden erőtétés, minden túlzás, bal fogás a színészseg megyéjében. Soha se akarja a színész a költöt, még pedig olyan költöt, mint SCHILLERET szabályozni, különben elvesz az illúsió a mi szövetséke megszakad s az öriás vonásokból, a mint ma látók, törpe lesz. B. úr sem Ferencz sem Károly nem volt, hanem mindenikből valami, de mindenestre több Károlyból. B. úr hungját vagy nem akarja vagy nem tudja műrsékelni s gyakran kellemetlen benyomást tesznek felkiáltásai a közönségre, ö azonban egy azok közül, kik ha akarnak, tudnak tetszeni. Felakadtunk mai öltözeten mint Ferencz, nem tudhatjuk miért jelent meg nyárban, mikor a darab játezaték tőlleg öltözve s miért vitte szerepét agg legény alakjában; holott ezzel Amalia iránti lángolása ellenkezhetetlen. Kíomlossyéné asszony Amalia szerepét vivé. Botránkozatú volt a mai biztos előadása, nem találhatott K. úr társaságában jártash, gyakorlottabb tagot. Nem hihetem, hogy a nézőség köz kaczaja a fiatal színésznek bátorításul szolgálhatott, vagy K. úrnak tetszett volna. Kossinszky mászsa Szakácsy úr kezében jobban szereztük, nem azért mintha remeket teremtene belőle, de a mai napján jobb lenne. Kulönben a mai előadás új tanuságnak szolgált, hogy a publicum, nem egyáltaljában ugyan, most mindenütt van kivétel, Kassán olyan mint Pesten, mint Bécsben, vagy akárhol másból — nem barátja a fentebb izlésű, mágash ihletésű műveknek s hogy Tulosmányi Máté, vagy a Ketskeméti háznép kedvesjelemeinek a színészeti világban, mint Shakspeare, Góthie, Schiller, Beer, (!) s más lángelmeik festményei... .

(U. o. 3. szám 47-ik hasáb folyt.)

A *Cselszörény és szerelem* (SCHILLER után BARCSAY LÁSZLÓ) kassai előadásáról (1836. Már. 10-én a következő jellemző sorokat találjuk a KOVACSÓCZY M. szerkesztésében Kassán megjelent Szemlélőben 1836. 28. sz. 447—8. hasáb és 29. sz. 463. hasáb): «Ha elhennölznenk is a cím helytelen fordítását, mintbogy cselszörényt eddig intriquonek (1) vettük, s a cím szó jelenti a Kabalet, el nem mellőzhetjük a fordításnak helytelenségét, melly az eredeti lánggondolatokat lelkellenül eltörpít s csekély nyelvismeretet bizonyít be. Schiller ezen drámáját az ifjú tűz, a kicsapongó képzőlet szult s még is a memyi bonne a' biba, ugyanannyi a szépség, s valamint *Haramjáj*, úgy a *Csinák és szerelem* is számtalan bámulásra akadt megjelentek, kiket inkább az ábrándos hang, melly minden a két műben uralkodik, mánierosítja meg; uzonban túl esünk azon a koron,

hol a' szív hangjai minden ronilatlan szívben oly hatalmasan visz-zeng-zetre letek; hol a phantasifa oly hatalmasan emelé fel az ingerlékeny lelket; most a vastag materializmusnak hódolva, vastagabb édeletet s nem szellemi táplálattot óhajt a' nézőség s az illy szindarabokat rendesen unalmasoknak kiáltozza, a' mint ez a mai napon is történt. Főkép ha ott, hol a' legszigorúbb össze-zengésnek kell lenni, oly színészek mint ma (Fülöp úr) Müller városi műsikus, bontják s tépdesik az egészét, s ismételt nyelv-félreflezzamodások által a leghatósab jelencéket böhözött változtatják s így a műnek csapán-pofást adnak s a' folyton tartó klaverozás által bizonyítják, hogy hosszas színész-pályájukon, nemesak hogy charaktert fel fogni nem tanultak, hanem még a klavirszó kiejtéséig sem jutottak. Odi profanum vulgus.

Fülöpné asszony, Müller felesége, a memnyit teheti, annyit teit, de ez kevés. Vurnier titoknokot Schiller darabjában nem ismerek, de igen Wurm. En ezen titoknoki szerepet ha tőlem függ, másnak kezébe adom, ám bár Komlóssy úr szerepe charakterét felfogni látszik, de nem valósít 's a' fel fogás és a létesítés között oly nagy a' köz mint a praxis és theoría között. Lady Milford (Komlossyné) csak egyes fitikony milfordi pillanatokat látunk, de csak egyeseket. Milford szerepe sok, igen sok studiumot kíván, annyit kíván a memnyit Louise (Dériné) bizonyított be; nem kívül, a hüvelynél kell maradozni, hanem magig torni; keserű ugyan, és fáradtságos a' munka, de annál jutalmazóbb. Dériné asszony ma a legszéndebb Louise volt, minót magyar színpadon látók (!) 's a' mű lelkébe hatott; ha szabad volna egyet említenünk (mert nem mindenkinkeb lehet ezt tenni, vannak, kik az illy említéseket sehetnések (!) veszik s erősen elhitetik magókkal, hogy minden tisztelet mellett, mellyel iparkodásuk 's tündöklő tulajdonuk iránt viseltek a Referens — még sem tanulták meg a' Referenst magyarul kiejteni, tölök talentumot 's képességet megtagad, holott sohasem az ember bűne, hogy nem universal genie, 's hogy sokban, igen sokban fényel ragyogni ritka szeronese), ha tehát szabad volna egy esckély észrevételecskét tenni, azt sugánunk, hogy Louise szerepe kezdetben minden elnyomatása mellett is kevésbő szenvedőleg kíván vétetni, hogy ezáltal a fokonkinti emelkedés és az egész lelkezetnek (!) árnyékolata annál jobban tünjék elő. Azonban mégegy szer ismételjük, hogy az olvasó figyelmét el ne kerülje *D.-né asszony kedves Louise volt*, de most Aloyziának, most meg Lutizának nevezí környülete. Tóth úr Ferdinand teljes iparral stett megfelní szerepe nehéz követeléinek (!), jelenetei' legsikerültebbike volt Lady Milforddal, de nem belyegzéhetjük (!) olyannak az utósó felvonásban a' mérlegjeleneté, itt sokkal szembetűnőbb volt hidegsége 's gyilkolati citokéltisége, mint sem szerelmének némely néha-néha fellobbanó csillámjai mutatkoztak volna, főkép azon szavaknál, miðen Louisét ismételve kérdez: 'te írtad ezt a' levelet?'. Walther miniszter (Szóke úr) reményünket haladólag adá szerepét. Kalb udvari marshall (Szerdahelyi úr) tetszett,

VII.

A «pesti magyar színház» megnyitása 1837-ben. — Vörösmarty az 1837-ik évi Moor Károly-előadásról. — A darab aesthetici méltatása. — A sziné-lyozza. — A Nemzeti Színház Schiller műsora 1837-től 1867-ig.

Ez a magyar színészeti, melyet Kolozsvár és Kassa inkább csak egyes előadóiban neveld nagygyá, melyet a budai korszak az összjátékban kicsiszolt s műsorában irodalmi színvonalra emelt, közel 50 évi viszontagságra bizonytalanság után végre 1837 aug. 22-én megérte a főváros első állandó magyar színházának megnyitási ünnepélyét.

Nagy tévedés volna mégis azt hinni, hogy ez az első állandó magyar színtársulat a fővárosban, mely az előadó művészeti legmagasabb fokán állott egyes előadóiban, mint összetanult színtársulat a maga egészében vagy akár műsorának irodalmi nagy értékében is művészileg tökéletes volt.

VÖRÖSMARTY bírálatára az első SCHILLER-előadásról hamisítatlan képet ad arról, hogy mit is hozott magával a fővárosba ez a vándorlása után először igazán megpihenő magyar színész.

«A mai előadás — 1837 szept. 18. — sok tekintetben tanulságos — írja VÖRÖSMARTY. A színmű maga hibás, a fordítás borzasztó rossz, s az előadás, fő szerepeiben, gyerlő, s mind a mellett a darab nem látszik elveszettnek a közönség előtt: voltak s nem ritkán, számos tapsolói.» Így kezdte V. bírálatát. Ime: a darabot magát, továbbá fordítását és előadóját rossznak találja, s a darab mégis tetszett. E bírálat háttéréből tehát a legérdekesebb [tényezöként a közönség emelkedik ki: ennek a SCHILLER-cultusa oly erős alapokon nyugszik, hogy azt semmi meg nem ingathatja. Ötven év színészete oly munkát végzett, mely páratlan a maga nemében; SCHILLER Räuber-jét köz-

kincsesé avatta a közönség egész tömegében, mely még akkor is SCHILLER-t láta e műben, minnön a színészek őt a saját képükre alkották. Olyan szereppé vált, melyet nem lehetett elrontani; fordításaiakban is észrevették SCHILLER-batalmas egyéniségét, s tán ép a legnagyobb szertelenkedőben látták Moor Károly legjobb ábrázolóját. A ezimszerep nemesak főszereppé vált, hanem egyetlen óriássá, mely mögött a többiek jelentéktelen törpéknél tüntek fel. Lehetetlenség ebben a dologban a kortörténeti elem fontos szerepét észre nem venni, — de ezt csak jelezni kívánjuk, mert mi Moor Károly színházi történetét kutatván *hazánkban*, messze eltérnénk tárgyunktól, ha e darab *világirodalmi* egész pályafutását kortörténeti szempontokból is fejtegetni akarnánk.*)

A fordítás rosszaságára még egyszer rátérvén megjegyzi VÖRÖSMARTY, «hogy már ideje lesz az ilyen nyelvnek s beszédenek szinünkről elenyészni, mint a jelen darabban van...». S mit kell annak érezni, ki e darabot az eredeti erőteljes nyelvben s művészektől lássa, ha a mai előadással összehasonlítsa? Valóban ez sokkal nagyobb nyomosságú dolog, mint mindenek vértetik. Azon darabok közül, melyek más nemzeteknél a színház örökösi diszei, melyekben magukat jeles színészek vetekedve gyakorolják s a közönség csüggédetlen részvétel mellett kitüntetik, alig birnak egy-kettőt jó fordításban.» E nélkülözött drámák sorában SHAKESPEARE művei mellett *Don Carlos* és *Wallenstein* emeli ki. Szerinte a színházi igazgatóknak kellene egy ügyes és szorgalmas írót fizetnie, ki a darabok nyelvére ügyelvén a híre kapott új darabok fordításáról is gondoskodnék, mert erre egymaga az *Akadémia* az eddigieknel többet nem tehet. «Ki részben szegénységeinket ismeri, — fejezi be VÖRÖSMARTY — nem fog ily intézkedést feleslegesnek tartani, s színészeinktől mind addig alig is lehet műltán pontos s tiszta művészeti előadást várni, míg a nyelv, melyen szólaniuk kell, zagyva, tisztátlan, erőtlen, s a kor kivártainak s műveltege fokának meg nem felelő»...

*) Az érdeklődőt WITKOVSKYNAK fonthidézett (69. l.), illy ezimű értékezésére utaljuk: SCHILLER-in der Weltliteratur.

Az első magyar SCHILLER-bírálat, mely nemesak korában kelthetett föltünést, hanem ma se veszette el benső értékét s a mely először mutat rá egyes előadók, pl. BARTHA (Moor Károly) nagy fogyatkozásairól s KOMÁROMY (Ferencz) torzalakítására, külön is megemlíti,* «hogy a közönség rémületes figyelemmel kíséri a két egymástól oly igen különböző testvér cselekvéseit» — nemesak batárt jelez a hazai SCHILLER-kritika terén, hanem ki is jelöli a SCHILLER-cultus irányait, mely szerint: jó fordítások nélkül se színészeink nem fognak művészeti színvonalon megállható alakításokat nyújtani, se közönségünk nem fogja magyarul élezhetni azt a drámairot, kinek műveit eredetiben is olvashatja.

Ezeken a nyomokon haladva a *Nemzeti színház* s SCHILLER-drámáit hoz 1867-ig új fordításban színre, melyeknek nagyobb része bár csak sugókönyv maradt s így az irodalom beható kritikáját kikerülte, mégis óriási haladást jelzett a vidéki SCHILLER-műsorra szemben. Ennek már csak egyetlen terméke került itt színre: a BARTAI-féle *Haramják*. Ez is ép arra volt jó, hogy az új és jó fordítások égető szükséget nyilvánvalóvá tegye.

Osszeállítottuk a *Nemzeti színház* SCHILLER-műsorát az 1837—67. közötti időkörből, hogy először a színrehozatal egymásutánját lássuk s másodszor, hogy ezek népszerűségét megijelhessük. Az első helyet itt is mindenig a *Haramják* tartja meg 30 előadással. Népszerűség dolgában legközelebb állanak hozzá az *Ármány* és *Szeretem* (26), *Stuart Mária* (22—3) és *Fiesco* (15). A *Messinai hölggy* 6 előadásával szemben áll: *Don Carlos* és az *Orteansi* szűz 4—4 és végül *Tell Vilmos* 3 előadással.

A *Wallenstein*-trilógia kivételével a *Nemzeti színház* SCHILLER összes drámáit színre hozta s így bár az idegen drámákon átlagosan megállapított 3235 estéből** esak 110-öt foglalnak le SCHILLER-drámái, nem szabad elfelelnünk, hogy ezek az előadások nem az úgynevezett «nagy közönség» igényeit akarták kielégíteni. Ime a kimutatás:

*) VÖRÖSMARTY 1864-iki kiadás XII. k. 24—29. lap.

**) L. BAYER I. A m. drámairod tört. II. k. 481. ap, jegyzet.

1. A Haramják.

(Kezdetben BAERTSAL, később SCHEDEL ford.)

1837. IX/18. — 1838. XI/15. — 1839. VI/16. — X/22. —
 1840. VI/5. — X/14. — 1841. I/21. — IX/18. — 1844. V/27. —
 VII/6. — XI/29. — 1846. I/3. — 1847. IV/9. — VII/15. —
 1851. VI/2. — 1852. III/14. — 1853. IV/3. — VII/3. —
 1854. VII/28. — IX/11. — XI/29. — 1855. IX/6. — 1856. II/14. —
 1858. VII/23. — 1863. VII/19. — 1864. III/6. — XI/7. —
 1865. II/3. — 1866. II/21. — VIII/13. 30-ször.

2. Fiesco.

(Ford. NAGY János.)

1837. XI/22. — 1838. VIII/27. — 1839. VIII/27. —
 1840. V/18. — IX/19. — 1842. II/20. — 1843. V/7. —
 1844. X/20. — 1845. X/9. — XI/27. — 1847. II/19. —
 1848. X/17. — Új szereposztással: 1867. VIII/23. — VIII/26. —
 IX/18. — 15-ször.

3. Messinai hölgy.

(Ford. SZENVEY JÓZSEF.)

1839. V/3. — X/28. — 1841. I/9. — 1843. VII/17. —
 1848. V/18. — Új szereposztással: 1857. V/2. — 6-ször.

4. Armány és szerelem.

(Ford. SZENVEY JÓZSEF.)

1843. X/16. — XII/4. — 1844. VI/8. — VIII/29. —
 1845. IV/17. — IV/24. — X/30. — XII/11. — 1846. V/15. —
 X/14. — 1847. X/6. — 1848. X/23. — 1849. X/8. — 1850. X/21. —
 1851. X/31. — 1852. VIII/30. — XI/15. — 1853. IV/11. —
 X/17. — 1855. VI/4. — 1856. XI/4. — 1857. XII/14. —
 198

1859. X/13. — 1863. VI/26. — 1865. III/13. — 1866. IX/28. —
 26-ször.

5. Don Carlos.

(Ford. KELMENFI LÁSZLÓ.)

1846. V/19. — VII/24. — X/5. — 1857. XII/30. — 4-ször.

6. Stuart Mária.

(Ford. KELMENFI LÁSZLÓ.)

1846. VII/1. — VII/3. — XII/30. — 1847. V/5. —
 1848. II/8. — Új szereposztással: 1855. VI/26. — XI/13. —
 1857. X/2. — 1858. III/12. — 1859. VI/3. — X/6. —
 1860. IX/5. — 1861. VI/13. — X/9. — 1862. VI/23. —
 1863. I/14. — XI/27. — 1864. XI/21. — 1865. X/30. (?) —
 XI/8. — 1866. III/9. — X/24. — 1867. XI/4. — 22-ször v.
 23-ször.

7. Tell Vilmos.

(Ford. GONDOL DÁNIEL.)

1848. XI/25. — XI/26. — 1849. VI/8. — 3-ször.

8. Orleansi szúz.

(Ford. BUTYOVCSKY GYULA.)

1855. I/8. — *) V/26. — 1859. IX/26. — XI/7. — 4-ször.

A világirodalom nagy drámairói közül SHAKESPEARE mellett
 egyedül SCHILLER az, ki a magyar színészet első éveitől kezdve
 (Hamlet is, Moor Károly is 1794-től) a vidéki színészet viszon-

*) Mint irodalomtörténetileg érdekes dolgot megemlítiük, hogy az
 Orleansi szúzban előforduló eme két dalt: Isten hozzájtok... és A fegyver
 nyugszik... GYULAI Pál fordította le. (L. Divatcsarnok 1855. I. 39. lap.)

tagságos vándorévei daczára soha le nem tűnik a magyar színészet műsoráról. Régi fordításait újak, jobbak váltják föl, s néha kettő-három is forgalomban van. Nem divatba jött nagyság, kit tán nem is egy emberőlő alatt teljesen elfelednek az emberek, hanem azon klasszikusok közé számítják, kiknek művei az emberiség el nem évülő közkincsei maradnak, kiknek tehát nem szabad a műsorból kimiradni. Az idő nem árt nekik, söt minden új nemzedék más és más gyönyörök kimeríthetetlen forrásait látja bennük. Ez okból a magyar SCHILLER-cultus is nagy jelentőségűnek tekinthető, mert SCHILLER művei nemcsak drámairodalmi, hanem színészettörténeti szempontból is novelő, kiművelő hárassal voltak íróinkra, színészeinkre, kritikusainkra, közönségünkre egyaránt.

VIII.

SCHILLER s a Haramják közhatása. — Benke Józseftől: A theatrum czélja és haszna. — A Játék-Szín, Schiller után. — Schiller elvei a korabeli színpad feladatairól. — Ziegler Theobald Schiller elveiről. — A színpad mint a német nemzeti egység elősegítője. — A magyar színpad nemzeti feladatairól Benke. — Agyagás Molnár Sámuelről: A megtért Moor. — Schiller nemosítő befolyása.

SCHILLER hatásának történeti áttekintése drámairodalmi és színészettörténeti szempontból nem volna még megközelítőleg se teljes, ha két tényt említetlenül hagynánk, melyek minden egyike nagyon jellemző mind színészeinkre, mind SCHILLER és füleg a *Die Räuber* irodalmi közhatására.

WESSELÉNYI kolozsvári társaságának már főnöke említett töredéke Pest felé irányuló útjában az aggódás egy nemével gondolt vállalkozásának sikérére, de azért telve volt lelkesedéssel s pályájának mind művészzi, mind nemzeti feladatait világosan látta. A gyakorlat iskolájában növekedvén föl, egységes csapattá még Kolozsvárott se tudott válni, honnan külön rajokat bocsátgatva Debreczen, Nagyvárad, Miskolc és Kassa felé, nagy hiányt láthatott az elméleti novelésben s evvel kapcsolatban a stilszerű összjáték művészettelben. Azt lehetne gondolnunk, hogy az erdélyi nagyobb multú német színészettel történő kényszerű érintkezése által egyben-másban tökéletesithette magát. De nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az a német színészesapat, mely hazánk délvidékét Temesvártól Erdély legkeletibb határszéléig bebarangolta, távolról se volt elsőrendű művészsesapat, melytől tanulni (legalább is sokat aligha) lehetett volna.* Inkább magukra s legföljebb világot látott úri tám-

* Gesch. d. deutschen Theaters in Siebenbürgen. Von dr. EUGEN FILSTCH. (Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge, 21-ter Band, 3-tes Heft. Hermannstadt 1888. 514—90. lap.)

gatásokra utalva, magyar színészünk elméleti tudása a véletlensől verődött össze, s a többi mind az egyéni rátermettségből s a hosszas gyakorlatból természszerűleg következett.

Ennek a csapatnak egyik fiatal tagja érezte legalább az elméleti tudás hiányát s Pestre érkezvén tovább folytatta útját a német színészettel akkoriban leghiresebb városába: Bécsbe. Hol járt, mit látott, mit olvasott nyolez havi távollét alatt, nem tudjuk, de egy évre rá, hogy Pestre visszatért, íly ez, könnyve foglalta össze tapasztalatait: A *theatrum czélja és haszna*. (Buda 1809.) Egy évre rá új munkája jelent meg, mely bár fordítás volt, ennél sokkal jelentősebbnek mondható. E könnyezíme: A *Játék-Szín*. SCHILLER után fordította BENKE JÓZSEF (Pest 1810.)*) E fordítás nem más, mint SCHILLER ismert beszéde, melyet a manneimi *Deutsche Gesellschaft*-ban tartott: «Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet» . . .

Ismert dolog, hogy a szinpad erkölcsi hatásának egy kissé egyoldalú kiemelésével a drámairot a nép tanítójának s az erkölcsök prédikátorának akarja föltüntetni ebben. Ily ridegen állítva föl az elvet, SCHILLER a mai selfogás szerint nagyon egyoldalúlag jelölte volna ki a szinpad főadatait. Egyik nagynevű jellemrajzírója**) azonban megjegyzi, hogy a korviszonyok ismerete nélkül könnyen felreérhetjük SCHILLERT. Az ő korának nines még közvéleménye, nines mai értelemben vett szabad sajtója. LESSING, ez az első és legnagyobb német journalistához azzal kisérletet, hogy *Galotti Emiliájá*-ban, de főkép *Bóles Náthán*-jában szabadelvű gondolatainak szócsövévé avassa a német szinpadot. Ebben tehát SCHILLER esak követője, ki még mélyebben markolt bele kora életviszonyaiba s ennek jogos követelményeit kiáltotta hallgatói fulébe Moor Károly memnydörgő hangján és Ferdinandja szenveddélyességével — hatalmas visszahangot verve föl mindenfelé. Így tette LESSING is, SCHILLER is — folytatja THEOBALD ZIEGLER — a szinpadot olyan helyiyé, honnan szabad eszméket világig kürtölkötték. Így vált a szin-

*) V. 6. Hazai és külföldi Tudósítások 1810. II. 47. sa. 376. lap. SZINSEZI (Magyar Irák I. k. 851—3. hasáb) BENKE JÓZSEF (1781—1855) művei sorában ezt nem említi.

**) THEOBALD ZIEGLER. SCHILLER. Leipzig 1905. 32—4. lap.

pad a német nép gondolat- és szólásszabadságának első tanyájává. Régen el lehetett mondani (ma nem) SCHILLERREL, hogy a szinpad az egyetlen hely, honnan a világ nagyjai *meghallhatják* azt, a mit máskor soha, vagy csak kivételes esetekben hallhatnak meg: az igazságot, s *meegláthatják* azt, a kit soha vagy csak nagyon ritkán láthatnak a maga hamisítatlan valóságában; az embert. LESSINGnek részben pessimistikusan lemondó, részint világpolgári színezetű hangulatából (1768-ban) természszerűleg folyt ez a kijelentése: «Hogyan létesítünk a németek számára nemzeti szinpadot, mikor mi németek nem vagyunk még — nemzet? !» SCHILLER fordít egyet LESSING mondásán — írja ZIEGLER — s azt büszkén így értelmezi: «Lehetetlenség figyelmen kívül hagyni azt a nagy befolyást, melyet egy jó és állandó szinpad az egész nemzet szellemére mulhatatlanul gyakorolna. Így ha meg fogjuk érni, hogy nemzeti színházunk lesz, nemzetté is fogunk válni . . .»

SCHILLERNEK ez a nagy gondolata az, mely a magyar színész nemzeti hivatásával járó kötelességeinek teljesítésében műveltségtörténeti tényezővé emelte. Ez a gondolat (bár szó szerint ily formában ki nem mondva) mégis élt már akkor, midőn az 1790-ben megalakult magyar színészeti a nemzetiesedés egyik leghatatosabb tényezőjeként emlegették a vár-megyék átirataikban s a KK. RR. az ország színe előtt.*) A magyar színész 1810-ben már két évtizede a nemzeti ügy apostolának tekintette magát, s íme most megerősödik hitében, midőn bámnult SCHILLERJE művéből is azt olvashatja, hogy a szétforgásolt német népet is szinpadja fogja egységes nemzetté tömöríteni! . . .

Azzal, hogy BENKE 1810-ben, VITKOVITS M. újból 1814-ben SCHILLER emez értekezését a magyar színészet közkincsévé tette, fordításaikkal nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar színészet vidéki vándorlásaiban nemesak hogy el nem züllött, hanem folyton emelkedve sóvárgó szemekkel nézett Mekkája, Pest felé, hol állandósításával beteljesülhetnek legföbb vagyai:

*) L. Nemzeti játékszín mint közügy ez. akadémiai levelező tagsági székfoglalómat. Budapesti Szemle 1900. jan., febr., márc., és külön-nyomatban.

az ország szivében szolgálhatni nemzete, nyelve, művészete legszentebb ügyét. SCHILLER ekként nemesak drámáival, hanem színészettörténetileg oly fontos beszédjével is nemesen irányító hatással volt a magyar színészetre.

BENKE fordításának zárósorai jellemzők nemesak írójukra, hanem főleg abból a szempontból is, hogy minő feladatokat tűzik a magyar színész az egész színészet elő: «A Szinjáték valamelly Nemzetnek formálásában tsudát tehet. Hazaszeretetet, jó erkölcsi gondolkodást és principiumokat támaszthat. A Nép bátorságát neveli és tüzesíti... Anglia-, Franczia-, Német- és Olaszország számlálhatatlan templomot építettek a Szinjátéknak. Róma és Görögország teli volt minden nemű Játékszinekkel, mégis törvényeket szabott az egész Világnak. Oh bár mi is ezen Nemzetek példáját követhetnénk...*)

*) BENKE I. I. A Theatrum czélja stb. 30. lap. BENKE a bevezetésben egy ily ez. verset közöl: SCHILLER szava a Szinjátszóhoz. E vers nem más mint SCHILLER egyik Prologusának részletes fordítása. Abból az alkalmából írta, miðen Wallensteins Lagerjével 1798. okt. a weimari színházat újból megnyitották. (L. GENAST id. m. 60. lapon.) E fordítást itt közöljük mint két szempontból figyelemreméltőt: 1-ször egyike a légrégibb SCHILLER-versfordításoknak (a legelső: Polykrates Gyűrűje Kis Jánostól 1799-ből); 2-szor fogalmat ad arról, hogy színészünk hogyan értették meg s hogyan adták vissza SCHILLER verseit.

A' mi tsuda bámulható u' Mimus' Mesterségén
Az nyom nélküli elrepül a' Néző' érzékenységen,
A' Festőnek rajzolatjá, u' Mettzőnek munkája,
Századok mulva is lésson az emberök' tsudája.

*

De itt a bájolás elhal magával a' Mesterrel;
Mint a' hang füleinken, úgy ez sietve repül,
Egy pillantat nálla a' mit gyorsan előszöllítő
Abból állandó hír névvel, semmitsem gazdagított.

*

Nehéz maga a' Mesterség, és mulamló jutalma!
A' jövendő Világ előtt nincs semmi diadalma,
Azért a' jelen-valóval szükön kell néki bánni,
'S azon pillantatra ellteit tellyes erejét szánni. (sic.)

*

Melly az övé. Es azokat kik vele együtt élnek
Meg kell nyerni, 's ha olyanok felőle jót beszélnek.

Záradékul még csak SCHILLER *Räuber*-jének arról a hatásáról akarunk említést tenni, mely AGYAGAS MOLNÁR SÁMUEL felső-vályi ref. prédikátorról indította, hogy megirja SCHILLER drámájának folytatását — magyar nyelven! Művének címe: *A megtért Moor*. Historiai dráma négy felvonásban. (S. Patakon, 1826.). MOLNÁR ezen eredeti drámájáról egy más alkalommal *) már kimerítőbben szólottunk. Inkább érdekes, mint érdekes alkotás, de egyet minden esetre bizonyít, hogy SCHILLER drámája erős hatást tett írójára. Nem kritikát ír (à la MOLIÈRE) SCHILLER drámájára, hanem egy új drámával felel rá. Az ő alapeszménye az, hogy szenvédései árán megtisztül a bűnös em-

Kik érezvén érdemesek, 's jól közé számláltatnak
Emlékeztető oszlopot számokra faraghatnak,

★

Igy lesz, hogy neve fennmarad, és állandóságra jut,
S halhatatlanságára tsak ez egyedül-való út
Mert ki vele egygyüt (sic) élő jobbaknak eleget tett
Az mindenek idejében élt, használt, 's szerettetett.

Mint fontebb említettük, BENKE lefordította és 1810-ben ki is adta SCHILLERNEK értekezését a játékszínéről. SCHILLERNOK ez az értekezése a következő című munkában újból megjelent: Magyar Theátroni Almanák 1814-ik esztendöre. II. n. 1814. A Játék-szin. SCHILLER után.

Az Almanák 16 számosztalan laphól áll. SCHILLER értekezésének fordítása új lapszámával 5—23 laphól áll. Betűi és papirosa is teljesen elütnek az Almanak betűitől és papirosától. Ez a fordítás általában VITKOVITS MIHÁLY tollából került volna ki. (V. ö. VITKOVITS MIHÁLY válogatott levelei. Kiadta SZVORÉNYI JÓZSEF, Budapest 6. n. V. életrajza Szvorényitől XV. lapon.) Miután a BENKE-féle fordítást nem tudtuk eddigelé megszerezni a Nemzeti Múzeum könyvtárából, nem tudjuk előöneni, hogy minő hasonlóság vagy minő különbség van a két fordítás közt.

Akárhogy álljon a dolog, kétségtelen, hogy SCHILLER eszmeinek színeszemeink köztudatába való jutását nagyban elősegítette e két formában is kiindott fordítás. Ezúttal ez a fő dolog. (L. KORBÉLY MIHÁLY árulkodásáról VITKOVITS MIHÁLY levelét KAZINCZYHOZ 1814. június 27-éről. Levelezése XI. k. 446—7. lap és a rá vonatkozó jegyzetet u. o. 551. lap.)

*) L. ily ez. értekezésemet: SCHILLER Harapjának magyar folytatása. Egyet. Phil. Közlöny 1896. XX. k. 502—10. lap. Legújabban WILHELM RÜLLMANN kiadta: Die Bearbeitungen, Fortsetzungen und Nachahmungen von SCHILLERS «Räubern» (Berlin, 1910). Miután a munka csak az 1782—1802. közötti időre vonatkozik, szó se eshetik benne MOLNÁR művéről. A német irodalom eddig mitse tud róla.

ber lelke szennyétől és éppen szenvedései által nyer jogot az élet zavartalan boldogságához, melytől őt egy emberi érzelmeiben megvadult lények baromiasan gonosz erőszaka fosztotta meg. Ez alapon SCHILLER drámája 3 főalakjának életben kell maradni, mert egyikük se érdemelte meg a halált.

Bár MOLNÁR művének csupán irodalmiörténeti becse van, s inkább az egyén és kora történetének szempontjából méltó figyelemre, mégis megérdemli, hogy mint a hazai SCHILLER-cultusnak egyik sokáig teljesen észrevétlentelenül maradt, de jellemző magyar különlegességről ezúttal is említeni tegyük.

A ki összefoglalólag fog egykor arról irni, hogy KATONÁN és KISFALUDYN kívül a többi magyar drámaíróra minő hatással volt SCHILLER, annak nem lesz szabad elfeledkezni majd arról sem, hogy miként reflektálódott egy csendes kis falu lelkészének eszmevilágában a *Räuber* írójának hatalmas alkotása.

Így válik SCHILLER nálunk a színpad, az íróvílág, az egész közönség lelkében műveltségtörténeti tényezővé. Szellemének fénye bearanyozza a nagy úr palotáját és a szerény paplapk kicsiny szobait; a vándor komédiás rögös útjait s az állandó színpad papirdiszleteit; bevílágít a drámaíró, a színész, kritikus dolgozó műhelyébe, a kollégium növendékének rideg szobájába, úri nők szalonjaiba. Szebbé, fényesebbé, lélekemelővé, bensőbbé válik minden, e soha el nem évülő és szinészetiink bölcsőjénél örtálló másik géniusz ragyogásától és melegétől is.

FÜGGELEK.

A) A Schiller-drámák időrendje hazánkban.

1. Die Räuber.

- 1790 B. Wesselényi István fordítja le Moor Károly címén. Kézirat maradt.
Eddig ismeretlen.
- 1790 Az Orpheusban első említése Darvas János fordításának: A tolvajok címén.
- 1790 Az Orpheus májusi füzeté közli Darvas fordításából az első mutatványt.
- 1793 Megjelenik nyomtatásban Pesten Darvas J. fordítása A hegyi tolvajok címén. (Orsz. levéltári adat.)
- 1793 Megjelenik Bartsai László fordítása A tolvajok címén az Erdélyi Játékos Gyűjteményben II. sz. 1 db. Kolozsvárott.
- 1794 Március 23-án Bartsai fordításának első előadása Kolozsvárott.
Ez attalommal játszanak első ízben Schiller-drámat magyarul.
- 1796 Kovács Ferencz van fordítójának megnevezve Mérey Lajstromában.
EZ adat nem hiteles.
- 1796 Szerepmásolás hiteles nyomai Pesten, az előadásáról nincs tudomásunk. (Pestmegyei levéltár.)
- 1810 Febr. 23. Bartsai fordításának első előadása Pesten.
- 1817 Bóni Farkas Sándor budai előadására barátja Kelemen le akarja fordítani. Nem történt meg.
- 1823 Schedel F. I. Küküldi színjátékai I. k. A Haranják (Pest 8 r. 2181)
- 1828 Schedel jelenti a Felső Magyarországi Minervában, hogy Szenvey József elkészült fordításával. További sorsa ismeretlen.
- 1830 Schiller után Moor Károly Ford. Setéth Károly. Kézirat a Nemzeti Múzeumban. (Quart. hung. 1512.)
- 1839 Január 16. első előadása Schedel fordításának a Nemzeti Színházban.
- 1842 Schedel 1823. évi fordításának javított kiadása Nagy I. Színműtárában III. k. 13. szám.

2. Fiesco.

- 1790 Az Orpheus említi, hogy Kovács Ferencz lefordította Fieszkó zenei díszítését.

- 1790 Kazinczy jelenti az Orpheusban, hogy a Genuai zendülést Kálföldi Játékszínének III-ik kötetébe szánja.
 1791 A Hadi és más nevezetes Történetek Kováts fordítását késznek mondja.
 1796 Mérey Lajstroma szerint Darvas is fordította volna. Nem hiteles adat.
 1801 Ez évig terjedő jegyzékben Kelemen László fölemlít egy kéziratos Fiesco-fordítást, a fordító megnevezése nélkül.
 1812 Febr. 15-én első magyar előadása Fiesconak, Kolozsvárott. Fordította Intzédi László. Színlapja az Erdélyi Muzeum Egyet könyvtárában Sugókönyve nincs meg.
 1817 Bölöni Farkas Sándor budítására Simó Károly hozzá fog lefordításhoz. További sorsa ismeretlen.
 1824 Schedelt Fiesco-fordítása kiadására budítja Bajza. Nem jelent meg. További sorsa eddig ismeretlen.
 1827 Puky József Színjátékai I. kötetében megjelenik Fiesco fordítása Pesten.
 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey lefordította. További sorsa ismeretlen.
 1833 Januarius 26. Miskolcon előadják: Fieszko összesküvése Genuában. Fordítója ismeretlen.
 183— Kovacsóczy Mihály fordításának említése. Kassán (M. Tud. Akadémia levéltárában.)
 1836 Febr. 16-án Kassán és aug. 27-én Budán adják először Nagy Ignác fordításában.
 1837 November 22-én először a Nemzeti Színházban.
 1843 E fordítás megjelenése Nagy Ignác Színműtárában IV. k. 7. sz. Pesten.
 1851 Fáy Gusztáv operája. Előadva 1868 V/2.*)

3. Don Carlos.

- 1790 Az Orpheusban első említése annak, hogy Bárány János (hely. Péter) prózában fogja lefordítani.
 1790 Kazinczy is mér fordította volna, Toldy szerint. Nem hiteles adat.
 1796 Mérey Lajstromában mint Mser. fölemítve. Nem jelent meg. További sorsa ismeretlen. Fordítója nincs megnevezve.

*) Mint érdekes különlegességet megemlítfük, hogy Fiesco szövegére nemcsak Montuoro frt operát 1869-ben (dr. H. Riemann, Opern-Handbuch, Leipzig 1887, 156. lap), hanem sokkal előbb egy magyar zeneszerző is: Fáy Gusztáv (1823—1866), Fáy András fia. E mű már 1851-ben készén volt és róla Észrevételek az eredeti operabíráló bizottmány levelére címen alatt maga Fáyi rt a Magyar Hirlapba 1852-ben 684. és 685. sz. A Nemzeti Színház nem fogadta el előadásra alkot (Színműei Magyar Írók III. k. 218—9. bássz.), de 17 évvvel később mégis ugyanott előadták 1868-ban. Ez alkalommal magáról az előadásról s az opera zenéjéről érdekes dolgokat ír ifj. Ábrányi Kornél. „A hét története” ez. alatt a Magyarország és a Nagyváig 1868. évi május 10-i 19-ik számában a 225. oldalon.

- 1802 Márcz. 31-i levelében Kazinczy F. megküld néhány mértékesen fordított verssort Virágnak. Ehhez utóbb még 20 sor járult. Az egész (24 sor) kiadva a Nemzeti Könyvtárban.
 1809 B. Wesselényi budítja Kazinczyt Don Carlos teljes fordítására.
 1817 körül lefordítja Bölöni Farkas Sándor prózában. Kézirata megvan a kolozsvári unitarius collegium könyvtárában.
 1820 Okt. 11-én Komáromban egy részletet játszanak el Don Carlosból. Ennél régibb előadását nem ismerem.
 1828 Schedel jelenti, hogy Szenvey J. elkezdt a lefordításával *az eredeti formában* (Felső MO. Minerva). További sorsáról alább.
 1832 A M. Tud. Akadémia a lefordítandó Schiller-drámák közé felveszi.
 1834—1836 Könnyves Játékszíni koszorújában Láng Ádám van fordítójának foltintette. Előadásának eddig egyetlen nyomára akadtunk Kassán 1834 II/3. Ismeretlen.
 1837 Vörösmarty az Athenaeumban lefordítását újból kivánatosnak jelzi.
 1839 Szenvey J. Don Carlos verses fordításából az első mutatóványok a Koszorú VII. és IX. füzetében.
 1846 Május 19-én első előadása a Nemzeti Színházban Kelmenyi László új fordításának. Kiadatlan. Sugókönyve a Nemz. Sz. könyvtárában.
 1872 B. F. Don Carlos-fordítása a Kisfaludy-Társasághoz benyújtva. Kiadásra nem fogadják el.
 1881 Kovács Gyula verses fordítása megjelent a Magyar Könnyvesház 91—96. füzetében Pesten. 8-r. 287. l. Végül Tanulmány e dráma főalakjairól 289—314. lap.

4. Kabale und Liebe.

- 1795 Március 13-án adják Pesten először: Szövevény és szerelem címen. Magyarosítója Thászi Imre. Kézirat. Elkallódott.
 1804 Febr. 25-én első előadása Kolozsvárott: Fortély és szerelem címen. A fordító sem ezen sem az 1812. évi márcz. 5-iki színlapon nincs megemlítve. Mindkét színlap megvan az Erdélyi Muzeum Egyet könyvtárában.
 1810 Nov. 9-én Pesten adják Fortély és szerelem címen. Első fordítója e címen, Könnyves szerint Vass István volna. További sorsa ismeretlen.
 1827 Puky József színjátékai II-ik kötetében Fortély és szerelem címen nyomtatásban megjelenik Pesten. Ez a legrégebbi nyomtatott fordítás.
 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey József elkezdt az Ármány és szerelem fordításával.
 1836 Márcz. 10-én Kassán Cselszövény és szerelem címen Bartsai László fordítása szerint adták volna. Bartsai ezen fordítását sehol másutt nem találtuk említve. Kétes hitelű adat.
 1841 Szenvey Józseftől az Ármány és szerelem fordítása megjelenik Nagy Ignác Színműtárában: II. 13. sz.
 1843 Okt. 16-án első előadása Szenvey fordításának a Nemzeti Színházban.

5. Die Jungfrau von Orleans.

- 1812 Március 17-én Kolozsvárott adják Az Orléansi Szűz címen. Fordítója B. Kemény Miklós. Színlapja megvan az Erdélyi Muzeum Egyetem könyvtárában.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey József elkészült lefordításával «az eredeti formában.» Nem jelent meg. További sorsa ismeretlen.
- 1834 Október 22-én Budán Komlóssy Ferenc fordítása szerint adják. E fordításnak ennél régebb előadása eddig ismeretlen. Kézirat. További sorsa ismeretlen. Színlapja a Fáncsy-féle gyűjteményben.
- 1835 Deczember 15. Debreczenben adják. Pápai István fordítása szerint. Kézirat. További sorsa ismeretlen. Pápai e fordításának ennél régebb előadása eddig ismeretlen.
- 1855 Január 8-án először adják a Nemzeti Színházban *Bulyovszky Gyula* fordítása szerint. Nem jelent meg. Sugókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.
- 1892 Fordítója Borsdy Béla (Olcso Könyvtár 802—5. sz.) Budapest.
- 1910 Ford. Garda Samu. Megjelent Budapesten.

6. Die Braut von Messina.

- 1807 •A messinai arca• chorusaiból néhányat lefordít Kis János és megküldi Kazinczynak. Elvesztek.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey elkészült a Messinai hölgy fordításával «az eredeti formában.» Ugyanott az első mutatványok (a februáriusi füzetben) e fordításból.
- 1831 Nov. 12-én A messinai menyasszony előadása Pesten és
- 1832 Nov. 3-án A messinai menyasszony előadása Miskolcon. Fordítójuk ismeretlen.
- 1834—36 A Messinai nő említve Könyves Máté Játékszíni Koszorúja mindkét kiadásában, a fordító megnevezése nélküli.
- 1836 A Messinai hölgy fordítása Szenvey Józseftől megjelenik az Akadémia Külföldi Színműtára XIII. kötetében. (Buda 1836.) (Sugókönyve: «Messinai hölgy, vagy a testvéri vihar» címen megvan a Kolozsvári Orsz. Nemzeti Színház Könyvtárában M. 8. jegy alatt; 4 r. lapszámúzás nélkül.) Budán először I/23.
- 1839 Május 3-án először adják a Nemzeti Színházban a Messinai hölgyet Szenvey József fordításában.
- 1898 A messinai menyasszony fordítása Váradi Antaltól (Magyar Könyvtár 43. sz. Újból 615. sz.)

7. Wallenstein.

- 1816 Wallenstein's Lager-jének első írásos említése Szemere Pálnak Kazinczy F.-hez 1816 IV/2. irott leveleben (K. F.-hez XIV. k. 95. lap.)

1824 A Kedveskedő (III. k. 43. L) egy Névtalentől, a Die Piccolomini I. felv. 4. jelenetéből e dal magyar fordítását közli:

O schöner Tag, wenn endlich der Soldat...

- 1826 Wallenstein táborát első ízben említi Kölcsey F. az Élet és Literatura hasábjain nyomtatásban.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey elkészült Wallenstein fordításával «az eredeti formában.» Nem jelent meg. További sorsa ismeretlen.
- 1832 Az Akadémia a lefordítandó Schiller-drámák közé sorolja.
- 1837 Vörösmaryi súrgéti lefordítását.
- 1878 Wallenstein halála. Fordította Hegedüs István. Sugókönyve megvan az Országos Nemzeti Színház könyvtárában Kolozsvárott V. 42. sz. a. 4-r. 270. lap. Először adták Kolozsvárott 1878 április 9-én Kovács Gyula jutalomjátékául.
- 1883 Megjelent az Olcsó Könyvtárban 409—11. sz. a. Budapesten változatban alakban. (A fordító szíves köszönde szerint.)
- 1888 Wallenstein. Drámai költ. Ford. Tomor Ferenc. Budapest.
- 1900 Wallenstein. Drámai költ. 3 részben. Ford. Dóczy Lajos. I. k. Wallenstein tábora. A Piccolominiek. II. k. Wallenstein halála. (Dóczy L. munkái VIII—IX. k. Budapest 1900.)

8. Turandot.

- 1819—20 Valószintileg ebből az időből való legrégebbi fordítása Benke Józseftől, melyet Könyves M. említ Játézsini Koszorújában.
- 1821 Okt. 15-én Székesfehérvárott jutalomjátékul adják. Fordítója az 1822. évi székesfehérvári előadásban: Benke József. Színlapja megvan a M. Tud. Akadémia kézirattárában: Turandot, chinai fejelem asszony, vagy a Hárrom találós mese. Ennél régebb előadását eddig nem találtam.
- 1832 Az Akadémia a lefordítandó Schiller-drámák sorába folvesszi.
- 1833 Március 2-án Kassán adják, mint «itt még nem adódott Chinai rajzolatot» 5 felv.-ban. «Szerzette Schiller. Ford. Kovácsóczy Mihály». Klántorné jutalomjátékául.
- 1835 Turandot, Gáthy János fordításában megjelenik az Akadémia Külföldi Színműtárában IX. k. (Buda 1835.)
- 1836 Április 27-én Gáthy János fordításának első magyarországi előadása Debreczenben.
- 1837 Március 16-án Budán játszik, de Kovácsóczy Mihály fordításában. Ennél régebb előadását a fővárosban eddig nem ismerjük. Kézirat. További sorsa ismeretlen.

9. Maria Stuart.

- 1822 Januárius 29-én Székesfehérvárott adják Kőszeghy Aloysius különös javára. Színlapja megvan a M. Tud. Akadémia levéltárában. Fordító nincs megnevezve. Ennél régebb előadását nem ismerem.
- 1823 Április 19-én Kolozsvárott adják D. I. (Déri István fordításában). A budai 1835 VI/20. és a debreczeni 1836 I/9. előadások színlapjain kiirva „szabadon fordította Déri István.”
- A kolozsvári színlap megvan az Erdélyi Muzeum Egylet könyvtárában.
- 1824 Május 18-án Székesfehérvárott Kovacsóczy Mihály fordításai szerint adják Szinnyei szerint. Nem teljes hitelű adat, Pesten V/18. először.
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey elkészült a lefordításával „az eredeti formában.” Ugyanott a februárius füzetben az első mutatványok Szenvey fordításából. Több nem jelent meg.
- 1830 Március 27-én adják Kassán mint nagy szomorújátékot. Ezen a színlapon fordítója: Kovacsóczy.
- 1832 Az Akadémia a lefordítandó Schiller-drámák jegyzékébe felveszi.
- 1834—6 Könnyes Máté Stuart Mária még egy fordítóját említi Dérin kívül: Cserei-t. E nevet sehol másutt nem találtak említve csak nála és Benkőnél, (Magyar Színvilágban) aki átveszi Könnyes adatait.
- 1846 Julius 1-én Stuart Mária első előadása a Nemzeti Színházban, Kellméri László fordítása szerint.
- 1887 Kovács Gyula lefordítja. Kézirat. Kiadatlan.
- 1890 Sulkowsky József fordítása. (Olesó Könyvtár 677—80. szám.) Budapest.

10. Wilhelm Tell.

- 1826 Első említése Kóleseynél (Élet és Litteratura 1826 I. k. a Körner Zrinyijéről frott bírálatban.)
- 1828 Schedel jelenti a Felső MO. Minervában, hogy Szenvey József lefordította „az eredeti formában.” Kiadatlan. További sorsa ismeretlen.
- 1830 Körül Kassán Mátéfy Ferencz (hely. József) lefordította volna is. Sugókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában, Szinnyei szerint.
- 1832 Az Akadémia a lefordítandó Schiller-drámák közé sorolja.
- 1833 Nov. 12. Tell Vilmos (ford. Horváth) Nagybányán botránnyos előadást ér meg.
- 1848 Nov. 25-én adták először a Nemzeti Színházban Gondol Dániel fordítását. Nyomtatásban nem jelent meg. Sugókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.
- 1869 Tomor Ferenc fordítása I. kiadás Pesten II. kiadás. (Sugópéldánya, betoldásokkal a Kolozsvári Orsz. Nemzeti Színház könyvtárában, T. 39. sz. a. 4-r. 98. lap.)
- 1901 Váradi Antal fordítása (Magyar Könyvtár 255—6. sz.)
- 1901 Palmer Kálmán fordítása (Olesó Könyvtár 1215—7. sz.)

11. Der Neffe als Onkel.

- 1830 Október 18-án Miskolezon mint „új mulatságos vígjáték”: A Konstantinnápolyi út vagy Atya és völgyény egy személyben, Franziául Picard. Németből fordította Éder György. Az 1836. évi nov. 29-i budai előadás színlapján „írta Picard; Schiller után fordítá Éder György.” (Honművész 1836. II. 775. lap.) Pesten a Nemzeti Színházban 1838 IX/25. (I. erről Vörösmarty rövid bírálatát minden munkái Pest 1864, XII. k. 126. l.) A fordítás magyarosítás volt.

12. Semele.

- 1832—1833 Török két jelenetben. Ford. Kis János (Nemzeti Játékszini Zsebkönyv az 1833-ik esztendőre. Pozsony. É. N.)

B) Schiller-drámák fordításainak jegyzéke.

- a) A Kassai dal- és színjátszó-társaság könyvtári jegyzéke ezeket a Schiller-drámákat említi föl. Fiesco ford. Kovacsóczy Mihály. Haramik ford. Schedel Ferencz. Tell Vilmos ford. Mátéfy Ferencz. Orleansi szűz ford. (Nincs megnevezve). Stuart Mária ford. Déri István. Gyémánt szem ford. Szathmáry Károly.* Fortély és szerelem ford. Bartsai László. Frigyesi Elek (Holbein) ford. Láng Ádám. (A Magyar Tud. Akadémia kézirattárából.)

*

- b) Könnyes Máté Játék-Színi Készülete (I. kiadás Buda-Pesten 1834 II-ik Pesten 1836) a következő Schiller-fordításokat említi. Don Carlos ford. Láng Ádám (1834); u. az (1836). Fortély és szerelem ford. Vass István (1834); u. az (1836). Fiesco ford. Puky József (1834); u. az (1836). Tollvajok ford. Bartsai László (1834); Schedel (1836). Orleansi szűz ford. Komlóssy Ferencz (1834) u. az (1836). Marie Stuart (sic) ford. Cserei és Déri István (1834). Ford. Kovacsóczy Mihály (1836). Messinai nő ford. ? Tell Vilhelm (sic) ford. ? Turandot ford. Benke I. (1834); u. az (1836).

*

- c) Pestvármegye Játékszini könyvtára ez. jegyzékben (1834) a következő Schiller-drámák fordulnak elő: Fortély és szerelem ford. ? Moor Károly ford. Bartsai L.; Messinai hölgy ford. Szenvey J.; Orleansi szűz ford. Komlóssy F.; Tell Vilmos ford. Mátéfy Ferencz. Gyémánt szem ford. Szathmáry K.* (Pest vármegye levéltára.)

*) Ennek az állítólagos Schiller-fordításnak egyetlen előadását se találtuk meg folyjegyezve és egyetlen sugópéldányára se tudtunk ráskadni. Így tehát nem mondhatjuk meg, hogy mely darab fordítása volt. Hogy melyiké lehetett, ez csak értéktelen találgtatásokra nyújtana alkalmat s

C) Moor Károl, A' Schiller Tolvajaiban.

Hosszú! — hosszú jó éjtszaka! nem piroslik többé tübbé néked a' hajnal! — — — azt gondoljátok, hogy reszkotni fogok? Lelkei a' meg-öletteknek! nem fogok én reszkotni! — a' Ti nyughatalan halállos jújveszéklések, a' ti megfõjtött fekete ábrázatotok, a' ti ki-nyiltt véres sebeitek, azok tsak a' Végezés el-szakadhatlatlan lántzainak szemei, melyek végterére üres Óráimon, Dajkáimnak 's Tanító Mestereimnek környül-állásain, Atyámnak Temperamentumán, 's Anyám vérén fognak öszve-kaptolsztatva függeni. — Miért tett engemet az én Perillusom Ökkör? hogy az Emberiség' forró békember meg-süljön? (kerébe veszi a' pistolotj) Idő s Örökkel-valóság! — melyek ezen tsón által-ölelik egymást — borszatott Költs! mely utánna az életnek tömlötét zárod-bé, előttem pedig az Örökkel-való szabadságnak lakó helyjét nyitod fel — mond-meg — hová, hová akarsz engemet vinni? Idegen járatlan Ország! — Ládd az Emberiséget ezen kép alatt el-gyengülve — a' meg-határozott 's véges dolognak ereje alább hág, 's a' Phantasia, minteggy tsintalan majma az érzékenységeknek, furtsa árnyékokkal játszodoztatja a' mi gyenge elméinket. — Nem! Nem! Férfiúhoz nem illik a' tétevázás — Légy a' mi akarsz név nélkül való valami, mely a' Halál után következel, — tsak hogy én akkor is en lehessék! — légy a' mi akarsz, tsak hogy én is által vihessem magamat! — a' külső minéműiségek tsak a Léleknek festékei. — Én magam vagyok Ég és Pokol magamnak! (egyszerre kimereszti szemeit) ha te nékem valahol egy hamvá lett Világnak határát magamnak engedné, melyet a' Te szemeid elől el-vetettél, hol a' magános Éj, 's örökös pusztaság uralkodik? — — — Az én álmaimmal népesíté-ném-be azon néma ürességet, dologra fordítanám az örökkel-valóságnak nyúgodalmát, 's tagokra osztanám-fel a' közönséges nyomorúságoknak oszve-zavarodott képet — — — Vagy, a' nyomorúságoknak újabb újabb szüleménye, 's azoknak szemléltetése által akarsz engemet nagyobbról nagyobbra vinni, — még majd semmivé lészek? Nem szinté olly könnyen szaggathatom-é azon életem fonaliat is össze, melyek nékem az élet után fonattatnak, mint ezt? — Te engemet semmivé tehetsz, de ezen szabadságomtól meg-nem foszthatsz (meg-tölti a Pistolokat 's hirtelen meg-áll) hát egygy gyötrellemmel tellyes életnek félelme miatt haljak én meg? erőt hagyjak venni rajtam a' nyomorúságoknak? nem! türni fogom azt (fel-verti a' Pistoltj) a' gyötrelmek fegyverei tompúljanak-meg bennem! to-kölletességre viszem. — — —

(Orpheus. Kassa, 1790. májusi füzet, 70—73. lap.)

az ügyet még se tisztázna teljesen. A további kutatásra ezzel alkalom kinálkozik.

TARTALOMJEGYZÉK.

- Lap 3
Bevezetés — — — — — L. Közálapotaink II. József korában. — A magyar színpad fölláttával. — Fordítások idegen írókból. — Schiller Räuber-jének hatása nálunk. — Fiesco Bécsben. — B. Wesselényi Moor Károly fordítása. — Schiller-fordításokról Kazinczy Orpheusa. — A Die Räuber francia, cseh, angol s orosz fordításai. — A Schiller-cultus s a magyar ref. ifjúság jenai tanulmányai. — Kis János Schillerről, mint professorról és költőről. — Az 1793-ig kész Schiller-fordítások. — A Szövevény és Szerelem magyarosítása 1795-ben Ihászi Imrótól. — A Darvas-féle «Hegyi tolvajok» censori tilalma. — Az első Schiller-előadás 1794-ben és Pesten 1795-ben. — Bécs színészete és Schiller. — Schiller-paródiák. — A Die Räuber, Kabale u. Liebe magyar és német előadásának összehasonlító időrendje —
6 II. A magyar Schiller-cultus két kiinduló pontja. — Kazinczy vezető szerepe. — Fogásá s fogásá utáni irodalmi szereplése. — Véleménye Schiller drámáiról. — Idegenkedése Moór Károlytól. — Egy orosz herceg gyűlöletének indokai. — Kazinczy Don Carlost kezdi fordítani. — Véleménye Schiller lyrai költeményeiről. — Magyar írók Schillér-rajongása. — Schiller a magyar nők kedvencze. — Kazinczy Schiller ismeretségét keresi. — Schiller halálának hatása. — A magyarországi német színészeti Schiller-műsora — — — — — 20
III. A magyar színészeti 1796 után. — B. Wesselényi erdélyi színtársulata. — A Fortély és szerelem első erdélyi előadása. — B. Wesselényi a Schiller-árváknak a magyar Schiller-előadások jövedelmeit küldi el. — Hensler Haramiá és Schiller Moór Károlyja. — Moór K., a Fortély és szerelem első előadásai Pesten. — Schiller-cultus Erdélyben. — A tanító olim téves kiemelése Moór Károlyban. — Glatz Jakab a magyarországi német Schillér-előadásokról s a cenzura törlesziről. — A Die Räuber bécsei előadásai 1816-ból és 1850-ból. — Holbein Fridolinjának magyarosítása Frigyesi Elek címén. — Fiesco-fordítás Inczédy Lászlótól, előadva 1812-ben. — Az Orleansi szűz fordítása Báró Komény Miklóstól, előadva 1812-ben. — Főbb előadóik. — A Schiller-cultus föllendülése 1812-ben. — Kazinczy barátainak Schiller-cultusa. — Böllöni Farkas Sándor. — Don Carlos-fordítása. — Tanítványáival egész Schillert le akarja fordítani. — Kölcseny és Schiller. — U. Tóth László és Schiller. — Cosmopolitanus. — A hazai közviszonyok sivársága. — Schiller közhatalma. — Katona József és Bárány Boldizsár. — Nagyuraink közönye. — Kazinczy a Schiller-fordítások díjazásáról. — Ujjáébredés 1825-ben. — 29

IV. A magyar szinészet jelentősége. — A vidéki megpróbáltatás kora. — Schiller-előadások a vidéken 1818-tól 1825-ig. — Stuart Mária első előadása Pécssett. — A darab jellemzése a színáron és Déri István fordítása. — A Fánesy-féle színlapgyűjtemény Schiller-műsora 1830-ból. — Egy vidéki Stuart Mária-előadás. — Turandot színlrehozatala. 47	Lap
V. A Haramják fordítása Schedeltől 1823. — Levele Kazinczyhoz. — A Hazai és Külföldi Tudósítók és a Hasznos Mulatságok bárátai. — A Tudományos Gyűjtemény bárátai. — Egykoruk véleménye a fordításról magyarság szempontjából. — Kisfaludy K. Xenija a Haramják fordítójához. — Schedel Fiesco-fordítási terve. — A Kedveskedőben (1824) fordítási mutatvány a Dio Piccolominiból. — Puky József Schiller-fordítása. — Hazafias érzése a fordítás egyik indoka. — Schedel a Puky fordításáról. — Schedel jelentése a Szenvey József kész Schiller-fordításairól 1828-ban. — Bajza véleménye a Szenvey Schiller-fordításairól. — Az Akadémia kijelöli a lefordítandó Schiller-drámákat. — Nagy Ignácz Színműtárának új Schiller-fordításai. — A magyar színpad Schiller-cultusának jellemző vonásai. — A színpad és irodalmi kapcsolata. 58	58
VI. A vidéki magyar szinészet; a színi kritika fogyatkozásai. — Az 1833—37-iki budai színtársulat jelentősége. — Hamlet és Moor Károly szerepei. — Az egyes Schiller-drámák előadásainak kimutatása a videken 1828-tól 1837-ig. — A Honművész kritikái a vidéki előadásokról. — Tell Vilmos botrányos előadása Nagybányán. — A budai szinészet és Schiller-előadásai. — Előadók, közönség, jövedelmek. — Nagy Ignácz Flesco-fordításának bárátai. — Szinészetünk fejlődése. — Turandot-előadás és Kovácsnégy fordításának bárátai. — A Honművész és a Kassai Szemlől. — A Kassai Szemlő bárátai Moor Károly s a Cselszövény és szerelmi hassai előadásairól. 70	70
VII. A «pesti magyar színház» megnyitása 1837-ben. — Vörösmarty az 1837-ik évi Moor Károly-előadásról. — A darab aestheticai műltatása. — A színészek bárátai. — Vörösmarty új Schiller-fordítások szükségét hangsúlyozza. — A Nemzeti Színház Schiller-műsora 1837-től 1867-ig 91	91
VIII. Schiller s a Haramják közhintása. — Benke Józseftől: A theatrum célna és haszna. — A Játék-Szín, Schiller után. — Schiller elvai a korabeli színpad feladatairól. — Ziegler Theobald Schiller elveiről. — A színpad, mint a német nemzeti egység elősegítője. — A magyar színpad nemzeti feladatairól Benke. — Agyagás Molnár Sámuelről: A megtért Moor. — Schiller nemesítő befolyása. 97	97
Függelék: A) Schiller-drámák időrendje hazánkban 103 B) Schiller-drámák fordításainak jegyzéke 109 C) Moor Károly a Schiller Tolvajaiban. (Mutatvány Darvas fordításából) 110	103

Szombatos codexek, 60 f. — III. Szász B.: A reflexív és vallásérkölcsi elem a házethiben s Longfellow, 60 f. — IV. Károly és Munkácsy: A belvízszonyragok emléke a magyarban, 1 K. — V. Vambéry: A magyarok erede és a finn-ugor népek, 1 K. — VII. Thury J.: A kasztalónyi török nyelvjárás, 1 K. — VIII. Nyilay: Nyelvészeti mozgalomnak a mini gürögöknek, 40 f. — IX. Kálmány L.: Boldog Övny, ösvallássunk istenasszonya, 40 f. — X. Brassai: A mondat analizmusa, 1 K 20 f. — XI. Gr. Kiss G.: A kumok nyelvéről és nemzetiségről, 80 f. — XII. Ábel J.: Nogarola, 1 K. (1881—1885) XIII. k. I. Heinrich G.: Kudrun, a monda az eposz, 80 f. — II. Barna F.: A volták nép multja és jelenje, 60 f. — III. Meißner L.: Palesztina ismeretlen haladása az utolsó hárrom évtizedben, 80 f. — IV. Ábel J.: A homeroszi Demeter-hymnusról, 1 K. — V. Barna F.: A volták nép vallásáról, 40 f. — VI. Szarvas Gábor: A régi magyar nyelv szótára, 20 f. — VII. Budenz J.: Egy kis viszhang Vambéry Ármin úr válaszára, 40 f. — VIII. Szily K.: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa, 20 f. — IX. Bogisich M.: Szegedi Lénárt ikerkönyve, 1 K. — X. Joannovics: Szöréndi tanulmányok, I. rész, 60 f. — XI. Pusz V.: A kisebb görög tragikusok tropusai, 20 f. — XII. Tótfy: Herennius unikván Leon hellén drámája, 60 f. (1885—1886). — XIV. k. I. Ábel J.: Az ó- és népkori Terentius biographiák, 80 f. — II. Joannovics: Szöréndi tanulmányok, II. rész, 80 f. — III. Barna F.: A mordva nép házassági szokásai, 60 f. — IV. Tótfy: Jeletétes óhellén munkákrol, 60 f. — V. Kálmány L.: Mythologici nyomok magyar nép nyelvében és szokásaiban, 20 f. — VI. Putnoky M.: Etymologicum agnum. Romanum, 40 f. — VII. Simonyi: A magyar szótár, 60 f. — VIII. Simonyi: A nyelvnyíjtás történetéhez, 40 f. — IX. Brassai: Szöréndi és accentus, 40 f. — X. Tótfy: Hárrom francia hellenista és a volapük, 40 f. (1887—1889). — XI. k. I. Dr. Schreiner M.: Az iszlám vallásos mozgalmai az első négy században, 40 f. — II. Haraszti: André Chénier költészete, 3 K. — III. Simonyi: Kombináló alkotás, 80 f. — IV. Hunfalvy P.: Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek, 30 f. — Zichy A.: Psychiatria és politika, 20 f. — VI. Tótfy: Újabb hellén munkák és hellén nyelvnyitások, 1 K 20 f. — VIII. Asboth O.: A hangstílus a csílváros nyelvükben, 1 K 60 f. — X. Tótfy: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül, 80 f. — XI. Dr. Kegl: Tanulmányok az újabbkorai persz-irodalom történetéből, 3 K. — XII. Gróf von G.: Újabb adatok a kin Petrarcha-Codexhez, 30 f. (1890—1892). — XVI. k. Pinnyi: A besztercei-szövetséget, 4 K. — VII. Szamotu L.: A Mirmilius-téle lüttungyár szövetségének 1533-ból, 1 K. — VIII. Hegedüs I.: Guarinus és Janus Pannonius, 1 K. 60 f. — IX. Dr. Károly I.: Kisázsia török dialektaisairól, 90 f. — X. Hegedüs: Diocének Jacobus Ant. Marcellinusra. Itala Janus Pannonius, (1892—1897). — XVII. k. I. Dr. Mahler: Egyptológiai tanulmányok a choronologia köréből, 30 f. — II. Kegl S.: A perzsa népkör, 90 f. — IV. Melich J.: Melyik nyelvnyírásból valók magyar nyelv régi német jövevényzavarai? 1 K 20 f. — V. Katona F.: Brassai magyar nyelv régé német jövevényzavarai? 1 K 20 f. — VI. Díszsi L.: Sz. Agoston amére mint esthetikus és műkritikus, 2 K. — VI. Díszsi L.: Sz. Agoston amére gyakran magyar fordítása C. Julius Gergelytől, 2 K. — VII. Vadnai: Szent László Zsigmond ismeretlen drámai költeménye, 30 f. — VIII. Gyomlay: Szent László veszprémi völgyi donációjának görög szövegéről, 1 K 20 f. — IX. Mahler: Adalékok az egyiptomi nyelvhez, 60 f. — X. Id. Scimonei J.: Az első magyar iiblioalphorus, 60 f. (1898—1901). — XVIII. k. I. Gyomlay: Bécs Leo Taktikája a régi magyar történelmi kritikában, 1 K. 20 f. — II. Katona L.: Temesvári Pelbárt költeménye, 1 K 20 f. — III. Némethy G.: A római elegia viszonya a görögökhez, 48 f. — I. Thury J.: A közép-ázsiai török irodalom, 1 kor, 50 f. — IV. Melich J.: A brassói tanulmányok a régi magyar szótár-történet, 60 f. — V. Pusz V.: A classica philologia jövője, 60 f. — VI. Hegedüs I.: Petrarcha Szózatja, 50 f. — VII. Károly I.: Ada-Kalai török népdaik, ordításai és jegyzetekkel, 2 kor. — VIII. Cserép J.: C. Julius Caesar commentariusainak ölytatisai és Asinius Pollio, 80 f. — IX. Melich J.: Szikszi Fabricius Balázs latin-magyar szöveggyűjte, 1590-ig, 3 K. — X. Kegl Sándor: Désai ed-Din Rumi négyisoros versai, 1 K 50 f. — XX. k. I. Ferenczi Zoltán: Petőfi és a socializmus, 1 K. — II.